

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ İQTİSAD DƏSTƏK
TƏDBİRLƏRİ VƏ VERGİTUTMA MEXANİZMİNİN TƏTBİQİ
MƏSƏLƏLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Güləliyev Tofiq Yavər oğlu

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **20__-ci il**

“İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ İQTİSAD DƏSTƏK
TƏDBİRLƏRİ VƏ VERGİTUTMA MEXANİZMİNİN TƏTBİQİ
MƏSƏLƏLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi

Qrup: 36

Magistrant:

Güləliyev Tofiq Yavər oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab qızı

_____ **imza**

Program rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm Andı

Mən, Güləliyev Tofiq Yavər oğlu and içirəm ki, “İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə iqtisadi dəstək tədbirləri və vergitutma mexanizminin tətbiqi məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ İQTİSADI DƏSTƏK TƏDBİRLƏRİ VƏ VERGİTUTMA MEXANİZMİNİN TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: İşğaldan azad olunmuş ərazilərin dirçəldilməsi, sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunması müasir dövrümüzün aktual mövsuzu hesab olunmaqla, həm də ölkənin siyasi və iqtisadi siyasətinin tam mərkəzində dayanan bir məsələdir. 20 ildən artıq müddətdə dağıdılmış bir ərazinin bərpası və həmin ərazilərdə iqtisadi aktivliyinin təmin olunması dövlətin qarşısında duran ən vacib istiqamətlərdən biridir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızın iqtisadi dəstək tədbirləri, xüsusilə vergi güzəştləri vasitəsilə “«Böyük Qayıdış» üçün yüksək səviyyədə bərpası, dayanıqlı iqtisadi aktivliyinin təmin edilməsi prosesinin araşdırılması və təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiyada tədqiqatın hər mərhələsində həm ümumi elmi analiz metodlarından, həm də məntiqi təhlil və ekspert qiymətləndirmə metodlarından, həmçinin sintez və müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını yerli və xarici müəlliflərin əsərləri, elmi məqalələr, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin, İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin məlumatları, internet materialları və sair təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi inkişafı ilə bağlı tədbirlərə yeni başlanıldığından və hal-hazırda həmin ərazidə vergi güzəştlərinin tətbiq olunmaması və hazırlanan layihələr ilə bağlı məlumatların geniş informasiya dövriyyəsinə çıxarılmaması və ya onlara giriş imkanlığının məhdudluğu əsas məhdudiyyətlərdən biri idi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Dissertasiya işində qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunmuşdur. Belə ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərin potensialı, inkişaf istiqamətləri araşdırılmış, tətbiq olunacaq vergi güzəştləri barədə təkliflər verilmişdir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Tədqiqat işindən alınan nəticələr elmi-tədqiqat işlərində, verilən təklif və nəticələr işğaldan azad olunan ərazilərin bərpası və sosial-iqtisadi inkişafı proqramının yerinə yetirilməsi istiqamətində istifadə olunma bilər.

Açar sözlər: İqtisadi dəstək tədbirləri, bərpa və yenidən qurma siyasəti, işğaldan azad olunan ərazilər, vergi güzəştləri

“ECONOMIC SUPPORT MEASURES IN THE LIBERATED TERRITORIES AND ISSUES OF APPLICATION OF THE TAXATION MECHANISM”

SUMMARY

The actuality of the subject: The revival of the liberated territories and the provision of socio-economic development is a topical issue of our time, but it is also at the heart of the country's political and economic policy. Restoration of an area destroyed for more than 20 years and ensuring economic activity in those areas is one of the most important tasks facing the state.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the study is to study the process of economic recovery of our liberated lands, especially the restoration of a high level of "Great Return" through tax incentives, the process of ensuring sustainable economic activity and the preparation of proposals.

Used research methods: The dissertation uses both general scientific analysis methods and methods of logical analysis and expert evaluation, as well as synthesis and comparison methods at each stage of the research.

The information base of the research: The research database consists of works by local and foreign authors, scientific articles, information from the State Statistics Committee of Azerbaijan, the Ministry of Economy, the State Tax Service under the Ministry of Economy, the Center for Economic Reforms Analysis and Communication, Internet materials, etc..

Restrictions of research: One of the main limitations was the lack of tax incentives in the liberated territories and the limited access to information about the projects being developed

The novelty and practical results of investigation: The goals set in the dissertation were achieved. Thus, the potential of the liberated territories, directions of development were studied, proposals were made on the tax benefits to be applied.

Scientific-practical significance of results: The results of the research can be used in research, the proposals and results can be used to implement the program of rehabilitation and socio-economic development of the liberated territories.

Keywords: Economic support measures, restoration and reconstruction policy, liberated territories, tax incentives.

İXTİSARLAR

NK	Nazirlər kabineti
DVX	Dövlət Vergi Xidməti
MR	Muxtar Respublika
VM	Vergi Məcəlləsi
ƏDV	Əlavə dəyər vergisi
FŞGV	Fiziki şəxslərin gəlir vergisi
HŞMV	Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi
TV	Torpaq vergisi
ƏV	Əmlak vergisi
MÖMV	Muzdlu işlə əlaqədar tutulan gəlir vergisi
SV	Sadələşdirilmiş vergi
MDSS	Məcburi dövlət sosial sığorta haqqı
HŞMV	Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi
FŞGV	Fiziki şəxslərin gəlir vergisi

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	8
I FƏSİL.	VERGİTUTMANIN TƏTBİQİ MEXANİZMINİN MAHIYYƏTİ VƏ İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN İQTİSADI POTENSİALI.....	13
1.1.	Vergitutmanın mahiyyəti və elementləri.....	13
1.2.	Vergitutma prosesinin mərhələləri və həyata keçirilmə mexanizmi..	21
1.3.	İşğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadi potensialı.....	28
II FƏSİL.	AZƏRBAYCANDA VERGİ SİYASƏTİNİN VƏ GÜZƏŞTLƏRİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ.....	37
2.1.	Azərbaycan Respublikası vergi sisteminin mövcud strukturu və vergi siyasəti.....	37
2.2.	Azərbaycanda tətbiq olunan vergi güzəştləri və onların normativ-hüquqi əsasları.....	47
III FƏSİL.	İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN İQTİSADI DƏSTƏK TƏDBİRLƏRİ VƏ VERGİ SİYASƏTİ VASİTƏSİLƏ İQTİSADI İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ.....	62
3.1.	İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaradılan yeni iqtisadi infrastruktur və reallaşdırılan iqtisadi layihələr.....	62
3.2.	Azad olunmuş ərazilərdə vergi siyasəti və vergi güzəştlərinin tətbiqi istiqamətləri.....	73
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	79
	İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	83
	Cədvəllərin siyahısı.....	86
	Qrafiklərin siyahısı.....	86

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə müzəffər ordumuz uzun illərdir işğal altında olan əzəli torpaqlarımızı düşmən tapdağından azad etdikdən sonra postkonflikt dövrü və ən əsas da azad olunmuş ərazilərimizin iqtisadi inkişafı diqqət mərkəzinə gəlmişdir. Ölkə Prezidentinin rəhbərliyi və həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasi iqtisadi kursun nəticəsində 17 il ərzində ölkə iqtisadiyyatının 3 dəfədən artıq böyüməsi, region və ümumi dünya əhəmiyyətli neft-qaz və nəqliyyat layihələrinin reallaşdırılması ölkəmizin siyasi və iqtisadi gücünü bütün dünyaya göstərmişdi. Ərazisinin sahəsinə görə dünya ölkələri arasında 114-cü, əhalisinin sayına görə isə 90-cu yerdə qərarlaşan ölkəmiz kifayət qədər nüfuzlu hesab olunan “US News”un açıqladığı hesabatla əsasən dünya üzrə 45-ci gücə çevrilməyi bacarmışdır. Bütün bu qeyd olunan siyasi-iqtisadi uğurların davamı olaraq hərbi uğurlar da gəlməli idi ki, ölkəmizin bütün sahələrdəki gücü dünya ölkələri qarşısında bir daha təsdiqlənmiş olunsun. Son on il ərzində ölkəmizin hərbi xərcləri Ümumi Daxili Məhsulun 4%-i və dövlət büdcəsinin 11%-i səviyyəsində olmuşdur. Məhz bu qeyd olunanların nəticəsi olaraq ordumuz 44 gün ərzində düşmən tərəfindən 30 il ərzində qurulmuş müdafiə səddini yarmağı bacardı və illər ilə işğal edilmiş torpaqlarımızı həftələr içində azad etməyi bacardı. Təbii ki, hərbi rəqabətə və müharibəyə duruş gətirə bilməyəcəyi öncədən proqnozlaşdırılan və məlum olan düşmən ölkə müharibənin artıq ilk 20 günü ərzində 3,5 milyard dollar və Ümumi Daxili Məhsullarının təqribən 30%-i həcmində itkiyə məruz qalmışdır. Aydınır ki, kənar yardımlar və ianələr olmadığı təqdirdə bu zərərləri bağlamaq üçün Ermənistanla on ildən artıq müddət lazım olacaqdır.

Beləliklə, ölkəmizin iqtisadi və siyasi qüvvəti hərbi gücə çevrilməklə bir daha öz təsdiqini tapmış oldu. Ölkəmizin Cənubi Qafqaz regionunda bütün güc göstəriciləri üzrə-iqtisadi, siyasi və hərbi istiqamətlər üzrə ön plana çıxması bölgənin geopolitik və geoiqtisadi həyatında yeni reallıqlar ortaya qoydu. Bu iqtisadi gücün davamı olaraq da, müharibənin bitməsindən dərhal sonra azad olunmuş ərazilərin sürətli şəkildə bərpası prosesinə başlanılmış və ölkə

Prezidentinin qeyd etdiyi kimi bütün bu görülən işlər xaricdən heç bir vəsait cəlb edilmədən, tam olaraq daxili iqtisadi mənbələr hesabına həyata keçirilməkdədir.

Onu da qeyd edək ki, dövlətimin azad olunmuş ərazilərin bərpası işində müəyyən qədər təcrübəsi vardır və bununla bağlı ölkəmizdə Ərazilərinin Bərpası və Yenidən Qurulması üzrə Agentlik də fəaliyyət göstərir ki, onların da əsas vəzifəsi aparılan təmir-bərpa və quruculuq işlərinin əlaqələndirilməsi və məcburi köçkün vətəndaşlarımızın doğma torpaqlarımıza yenidən qayıtması üçün zəruri infrastrukturun yaradılmasından ibarətdir. 1994-cü ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilmiş uğurlu Horadiz əməliyyatı ilə Füzuli rayonunun 42 yaşayış məntəqəsi və 2016-cı ilin aprel döyüşlərindən sonra isə Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərcanlı kəndi işğaldan azad edilmişdir ki, bu kəndin də azad olunması və sürətli formada bərpası -“Böyük qayıdışın” başlanğıcı hesab oluna bilər.

Növbəti illərdə “Böyük qayıdışın” davamı olaraq, işğaldan azad olunmuş ərazilərimizə qaçqın və məcburi köçkünlərin qayıdışı gözlənilir ki, bu da həmin ərazilərdə yaşayış üçün lazım olan infrastrukturun, iş yerlərinin yaradılmasını zəruri edir. Təbii ki bu proseslərin bu ildən başlayaraq, yaxın illərdə ölkənin siyasi, iqtisadi və sosial həyatında ən vacib prioritet istiqamət olmasını nəzərə alaraq, seçilmiş dissertasiya mövzusu ölkəmizin müasir həyatında ən aktual mövzu hesab olunur. Belə ki, yuxarıda qeyd edildiyi kimi azad olunmuş ərazilərdə yaşayış üçün infrastrukturun erməni vandalları tərəfindən tam şəkildə məhv edildiyini nəzərə alsaq, həmin ərazilərin bərpasında, infrastrukturun və xüsusilə iqtisadi aktivliyin təmin edilməsində dövlət sektoru ilə yanaşı, qeyri-dövlət sektorunun, daxili və xarici investorların, sahibkarların da cəlb edilməsinə ehtiyac vardır ki, bu da iqtisadi dəstək tədbirləri, o cümlədən vergi güzəştəri vasitəsilə təmin edilməlidir. Bütün bunları nəzərə alaraq, qeyd olunmalıdır ki, tədqiqat işi kifayət qədər aktualdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Vergilərin bir iqtisadi anlayış kimi mahiyyəti, xüsusilə də vergi güzəştləri bir istiqamət kimi müxtəlif ölkələrin görkəmli iqtisadçı alimləri tərəfindən öyrənilmiş və müxtəlif tədqiqatlar

aparılmışdır. Vergi güzəştlərinin özü bir çox iqtisadçılar tərəfindən bir problem kimi qarşıya qoyulmuş və nəzəri tərəfdən kifayət qədər geniş və əhatəli tədqiq edilmişdir.

Azərbaycan alimləri Musayev A.F., Sadiqov M.M., Hüseyinov A., Bağirov D.A., Həsənli M.X., Ələkbərov Ə.Ə., Kərimov A.M., Kəlbəliyev Y.A., Paşayev T.N., Rzayev Z.H.-in elmi araşdırmalarında səmərəli vergi sisteminin yaradılması, vergi güzəştləri ilə bağlı milli qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsi, vergitutmanın tətbiqi məsələləri ilə bağlı kifayət qədər ciddi elmi-praktik əhəmiyyətli nəticələrə nail olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin əsas məqsədi işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızın iqtisadi dəstək tədbirləri, xüsusilə vergi güzəştləri vasitəsilə “Böyük qayıdış” üçün yüksək səviyyədə bərpası, dayanıqlı iqtisadi aktivliyinin təmin edilməsi prosesinin araşdırılması və təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, tədqiqat işinin məqsədi ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatı qarşısında duran ən əsas məqsədlərdən biridir. Dissertasiya işi üzrə məqsədin müəyyən edilməsi və qarşıda duran əsas vəzifələrə çatmaq üçün işğaldan azad olunan ərazilərin iqtisadi imkanlarının təhlili aparılmış və nəticələr əldə edilərək, müxtəlif dəstək tədbirləri və güzəştlər barədə təkliflər hazırlanmışdır.

Tədqiqat işinin məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı qeyd olunan vəzifələr qarşıya qoyulmuş və həll edilmişdir:

- İşğaldan azad olunmuş ərazilərin iqtisadi imkanlarının araşdırılması;
- Effektiv və iqtisadi subyektlər üçün cəlbedici ola biləcək iqtisadi dəstək tədbirlərinin və vergitutmanın tətbiqi mexanizminin, xüsusilə tətbiq olunacaq güzəştlərin araşdırılması və müəyyən edilməsi;
- Müəyyən edilmiş dəstək tədbirlərinin və vergitutmanın tətbiqi mexanizmlərinin tətbiqi və reallaşdırılması ilə bağlı praktik təkliflərin hazırlanması;

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın predmetini işğaldan azad olunmuş ərazilərimizin bərpasının və dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi prosesində tətbiq oluna biləcək iqtisadi dəstək tədbirlərinin, həmçinin vergitutma

ilə bağlı güzəştlərin tətbiq olunması yollarının tətqiqi, obyektini isə tətbiq olunacaq dəstək tədbirlərinin, vergitutmanın tətbiqi mexanizmlərinin, güzəştlərin özü təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işində istifadə edilən tədqiqat metodlarını ümumi (nəzəri, universal) və xüsusi (empirik və ya praktik) tədqiqat metodları şəklində bölmək olar. Dissertasiyada tədqiqatın hər mərhələsində həm ümumi elmi analiz metodlarından, həm də məntiqi təhlil metodlarından, həmçinin sintez və müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin, İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin məlumatları, internet materialları və sair təşkil edir, işin aprobeasiyası və nəticələrin tətbiqi dissertasiyanın əsas müddəaları və işdə irəli sürülən təkliflər haqqında elmi məqalələr dərc edilmiş və respublikada keçirilən konfranslarda məruzələr edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi inkişafı ilə bağlı tədbirlərə yeni başlanıldığından və hal-hazırda həmin ərazidə vergi güzəştlərinin tətbiq olunmaması və hazırlanan layihələr ilə bağlı məlumatların geniş informasiya dövryyəsinə çıxarılmaması və ya onlara giriş imkanlığının məhdudluğu

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işində qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunmuşdur. Belə ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərin potensialı, inkişaf istiqamətləri araşdırılmış, bərpa prosesindəki iqtisadi dəstək tədbirləri, vergi güzəştləri barədə təkliflər verilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad olunmuş torpaqlarının bərpasında, dirçəlməsində və iqtisadi inkişafının təmin edilməsi prosesində tətbiq oluna biləcək iqtisadi dəstək tədbirlərinin, həmçinin vergitutma ilə bağlı güzəştlərin tətbiq olunması ilə bağlı araşdırmaların aparılması və təkliflərin qeyd olunan işlərin icrası və region üzrə iqtisadi siyasətin müəyyən olunmasında istifadə oluna biləcəyini

nəzərə alaraq tədqiqatın praktiki əhəmiyyətini qeyd edə bilərik.

Tədqiqat işinin materialları Azərbaycan Respublikasının azad olunmuş regionlar üzrə iqtisadi və vergi siyasətinin hazırlanmasında, Vergi Məcəlləsinin və digər hüquqi-normativ aktların təkmilləşdirilməsində geniş istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. VERGİTUTMANIN TƏTBİQİ MEXANİZMİNİN MAHIYYƏTİ VƏ İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN İQTİSADI POTENSİALI

1.1. Vergitutmanın mahiyyəti və elementləri

Maliyyə elminin əsas anlayışları arasında sözsüz ki, vergilərin də özünəməxsus yeri vardır. Vergilərə yalnız iqtisadi anlayış kimi deyil, həm də həm də siyasi kateqoriya kimi baxılması daha düzgün olardı. İqtisadi və siyasi elmlər inkişaf etdikcə vergilər də iqtisadi və siyasi anlayış kimi daha dərinlən öyrənilməyə başlanılmışdır.

Vergitutma ilə bağlı araşdırmalar, tədqiqatlar aparıldıqca vergi terminin mahiyyəti barədə yeni yanaşmalar, yeni baxışlar ortaya çıxmağa başlamışdır. Tədqiqatlar davam etdikcə alimlər və araşdırmaçılar vergini iqtisadi termin olmaqla yanaşı, hüquqi cəhətdən şərh etməyə çalışırdılar.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində isə vergilərə belə tərif verilmişdir: Vergi-dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində, bu Məcəllədə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə, köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir.

Dövlətin gəlirlərinin əsas mənbəyi hesab olunan məcburi ödəmələr vergi və qeyri-vergi daxilolmaları olmaqla iki yerə ayrılır. Qeyri-vergi ödənişləri dövlət vergi sistemində daxil olmamaqla, ölkənin vergi hüquq normaları ilə deyil, digər qanunvericilik sənədləri ilə müəyyən olunan məcburi ödənişlərdir. Bura əsasən yığım, rüsumları və digər ödənişləri aid edirlər

İqtisadi nöqtəy-nəzərdən vergiləri qeyri-vergi ödənişlərindən fərqləndirmək olduqca mürəkkəbdir. Vergi və qeyri-vergi ödənişləri üçün ümumi cəhət onların qanunvericiliklə nəzərdə tutulan qaydada tutulması, məcburi xarakteri, büdcə və büdcədən kənar fondlarla əlaqədar olmasındadır. Qeyri-vergi ödəmələri isə digər qanunvericilik aktları ilə, misal üçün sosial-müdafiə, pensiya qanunvericiliyi və digər bu kimi qanunlar ilə tənzimləyə bilər. Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, məcburi ödəmənin vergi ödənişi statusunu alması üçün önəmli şərt onun vergi

sisteminə daxil olunması və vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada vergi statusu verilməsidir.

Həmçinin onu da qeyd etmək lazımdır ki, vergilərin, rüsum və yığımlar arasında mahiyyətcə də müxtəlif fərqlər vardır. Belə ki, vergilər əvəzsiz qaydada ödənilən ödənişlərdir. Rüsum və yığımlar isə dövlət və digər orqanlar tərəfindən hər hansı xidmətlərin göstərilməsinin qarşılığında alınan pul vəsaitləridir. Onların tutulması ilə dövlət və ya hər hansı rüsum və ya yığımları alan, həmin işlərin görülməsinə çəkilən xərcləri qarşılıyır (Rzayev Z.,2007).

Əlavə olaraq bir çox araşdırmaçılar və tədqiqatçılar vergiləri digər ödənişlərdən fərqləndirmək üçün vergilərə xas olan aşağıdakı bir neçə əlaməti də müəyyən etmişdir.

Vergilərin birinci əlaməti onu ödəyənin vəsaitinin bir hissəsinin dövlətin xeyrinə özgəninkiləşdirilməsidir. Vergi ödəndikdən sonra vergi ödəyən şəxsin gəlirinin bir hissəsi dövlətin sahibliyinə keçir.

Verginin 2-ci əlaməti onun müəyyən olunması və tətbiqinin qanuniliyidir. Yəni, vergilər qanunlarda göstərilən qaydada müəyyən edilir və ödənilir.

Vergilərin 3-cü əlaməti onun vacib olmasıdır. Ölkəmizin qanunlarına uyğun olaraq hər kəs qanunla nəzərdə tutulmuş vergiləri tam və vaxtında ödəməyə borcludur.

Verginin 4-cü əlaməti onların məcburi olması ilə bağlıdır. Belə ki, qanunla nəzərdə tutulmuş vergilərin tam və vaxtında ödənilməməsi halında vergi orqanları tərəfindən müxtəlif inzibati yollarla həmin vəsaitlərin alınması təmin edilməklə yanaşı, cərimə və maliyyə sanksiyalarının da hesablanması nəzərdə tutulur.

Vergilərin 5-ci əlaməti onun pul şəklində ödənilməsidir. Bəzi ölkələrdə vergilərin ödənilməsinin bir sıra formaları mövcud olsa da, bizim ölkə qanunvericiliyinə əsasən vergilər yalnız pul şəklində hesablanmalı və ödənilməlidir.

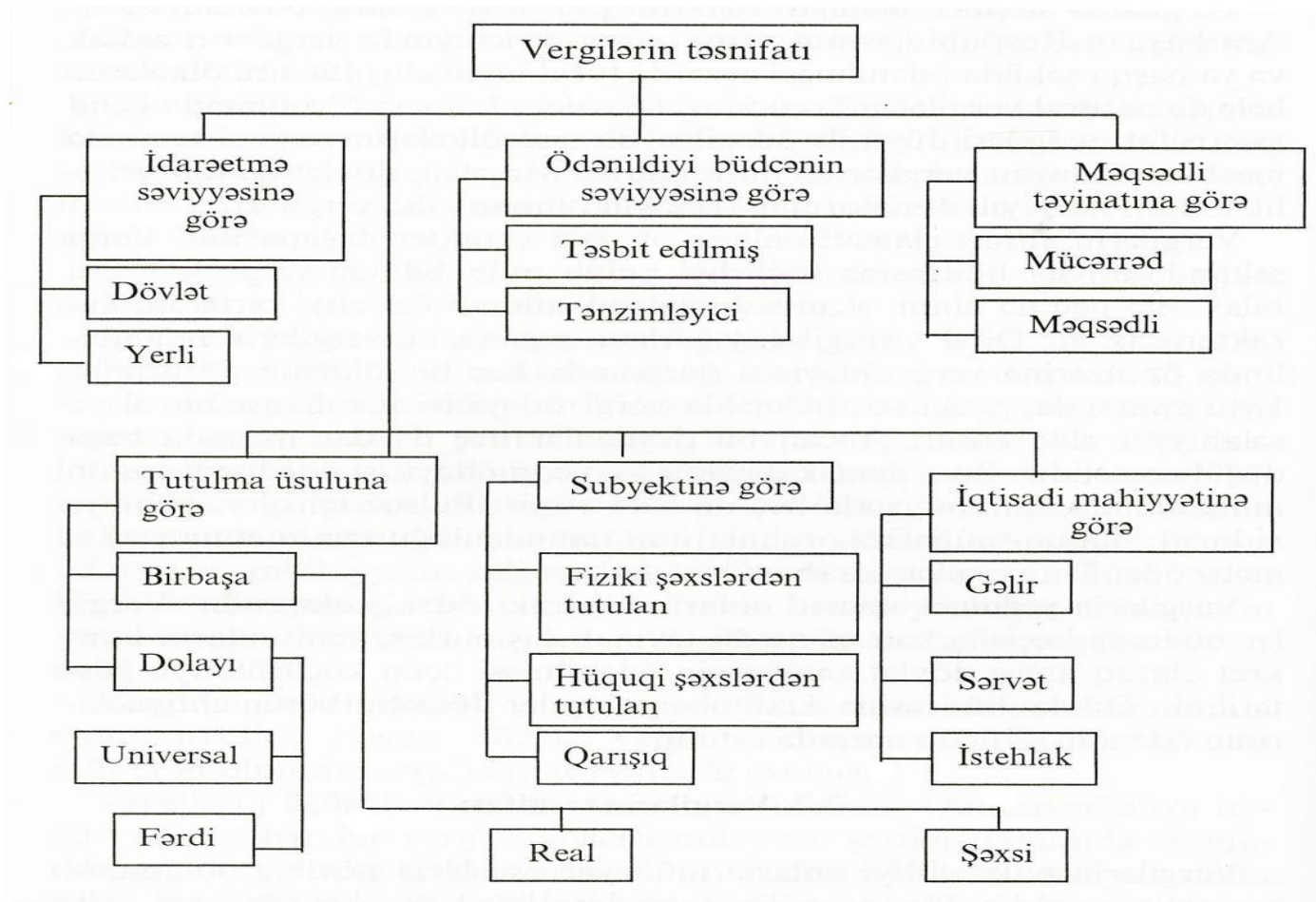
Vergilərin 6-cı əlaməti onun tərəfindən də görüldüyü kimi əvəzsiz olmasıdır. Belə ki, vergi ödəyicisi ödədiyi vergilərin əvəzində dövlətin ona qarşı heç bir öhdəliyi yaranmır. Lakin bu əlaməti tam olaraq dar mənada qəbul etmək də düzgün

olmazdı. Çünki, məhv vergi ödəyicilərinin ödədikləri vergilərin sayəsində dövlət öz funksiyalarını yerinə yetirir, vətəndaşlara sosial və infrastruktur xidməti göstərir. Dövlətin müdafiə sistemini təşkil edir.

Vergilərin 7-ci əlaməti onun abstrakt xarakterli ödəmə hesab olunmasındadır. Belə ki, bu əlaməti onunla əlaqələndirirlər ki, vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi ödənişləri həyata keçirilərkən, onların ödədikləri vergilərin konkret olaraq dövlət büdcəsində hansı xərclərin ödənilməsi üçün istifadə olunması qeyd olunmur. (Məmmədov F.Ə. və başqaları, 2010).

Vergilər haqqında araşdırmalar aparılarkən, hər bir vergi növünün mahiyyəti və təyinatını öyrənərkən görürük ki, vergi növləri özü-özlüyündə də müxtəlifliyə malikdir və onları ödənilmə formasına, tutulma üsuluna, iqtisadi təyinatına görə bir neçə təsnifata bölünür. Vergiləri ən optimal aşağıdakı şəkildə qeyd olunan formada təsnifləşdirmək olar:

Sxem 1: Vergilərin təsnifatı

Mənbə: Məmmədov F.Ə. və başqaları (2010) "Vergilər və vergitutma". Dərslik. Bakı, 512 səh.

Vergitutma nəzəriyyəsində hal-hazırda aşağıda qeyd edilən növlərə görə təsnifatlara bölünür:

- tutulma üsuluna görə;
- idarəetmə səviyyəsinə görə;
- iqtisadi mahiyyətinə görə;
- məqsədli təyinatına görə;
- subyektinə görə;
- ödənilməyi büdcənin səviyyəsinə görə;

Tutulma formasına görə vergiləri birbaşa və ya dolayı olmaqla 2 yerə bölmək olar (Həsənov Ə.,2017: s. 900).

Birbaşa vergilər vergi ödəyicisinin gəlir, həmçinin əmlakından birbaşa tutulma ilə həyata keçirilir. Ona görə də, birbaşa vergilərin hesablanması və ödənilməsi məbləğləri konkret vergi dərəcələrinə uyğun olaraq hesablanır. Gəlir vergisi, torpaq vergisi, mənfəət vergisi və əmlak vergisini birbaşa vergilərə aid etmək olar.

Birbaşa vergilərin özünü də hesablama texnologiyasından asılı olaraq real və şəxsi birbaşa vergilər olmaqla 2 yerə ayırırlar. Birbaşa real vergilər vergi ödəyicisinin dövrüyyəsindən, ödəniş qabiliyyətindən asılı olmadan müəyyən edilir. Bu vergi növlərinə əmlak və torpaq vergisini aid etmək olar. Bu vergi növləri konkret olaraq əmlakın qalıq dəyərində və torpağın sahəsinə uyğun olaraq qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş vergi dərəcələrinə uyğun hesablanır.

Birbaşa şəxsi vergilər isə vergi ödəyicisinin iqtisadi fəaliyyət göstəricilərinə uyğun olaraq müəyyən olunur və əsasən gəlir və xərc məbləğlərinə uyğun olaraq müəyyən olunur. Bu vergi növlərinə əsas gəlir və mənfəət vergilərini aid etmək olar.

Dolayı vergilər isə malların və xidmətlərin qiymətlərinə daxil edilən bir vergi növüdür. Bu vergilərə əlavə dəyər vergisini, aksizləri aid etmək olar. Dolayı vergiləri də tutulma obyektinə görə adətən 2 yerə bölürlər:

- Dolayı universal və fərdi vergilər

Dolayı universal vergilərə isə əlavə dəyər vergisini aid etmək olar. Bu vergi

növünə o mənada universal deyilir ki, bu vergi növü qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müəyyən istisnalar nəzərə alınmaqla, yerdə qalan bütün növ mal, iş və xidmətlərə tətbiq edilir.

Dolayı fərdi vergilərə isə aksizləri aid etmək olar. Çünki bu vergi növü bütün mallara, işlərə və xidmətlərə deyil, yalnız qanunvericilikdə göstərilmiş müəyyən növ mallara və xidmətlərə tətbiq edilir.

Subyektinə görə vergilər isə fiziki şəxslərdən tutulan, hüquqi şəxslərdən tutulan və qarışıq formada həm fiziki, həm hüquqi şəxslərdən tutulan vergilər olmaqla üç yerə bölünür.

Fiziki şəxslərdən tutulan vergi növlərinə fiziki şəxslərin gəlir vergisini, fiziki şəxslərin əmlak vergisini aid etmək olar.

Hüquqi şəxslərdən tutulan vergi növlərinə isə misal olaraq hüquqi şəxslərin mənfəət vergisini və əmlak vergisini göstərmək olar.

Qarışıq vergilərə isə əlavə dəyər vergisini, sadələşdirilmiş vergini misal göstərmək olar. Bu tədiyyə növünün ödəyicisi olan vergi ödəyiciləri həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər ola bilərlər.

Ödənilməyi büdcənin səviyyəsinə görə isə vergiləri tənзимediciləri və təsbit edilmiş vergi növlərinə ayırırlar.

Vergitutma obyektinin iqtisadi mahiyyətinə görə gəlir üzərinə qoyulan vergilər, sərvət üzərinə qoyulan vergilər, istehlak üzərinə qoyulan vergilər olmaqla üç yerə bölünür.

Gəlir əldə edilərkən və ya əldə edildikdən sonra gəlirin özündən birbaşa və ya gəlirin əldə edilməsi ilə əlaqədar xərclər çıxıldıqdan yerdə qalan hissədən tutulan vergilərə gəlir üzərinə qoyulan vergilər deyilir. Bu vergi növlərinə FŞGV, HŞMV vergilərini aid etmək olar.

Hər hansı bir maddi əmlaka sahib olduğun anda həmin əmlaka və ya sərvətə görə ödənilən vergilərə isə sərvət üzərinə qoyulan vergilər deyilir.

Malların və ya əmtəələrin istehsalı və ya satışı prosesində onların qiymətlərinə əlavə olunan vergilərə isə istehlak üzərinə qoyulan vergilər deyilir və bu vergi növlərinə əsasən aksizləri, əlavə dəyər vergilərini misal kimi göstəririlər.

Araşdırılan ölkənin dövlət sistemindən və ya quruluşundan asılı olaraq idarəetmə səviyyəsinə görə də vergiləri təsnifatlaşdırırlar. Adətən burada iki müxtəlif yanaşma mövcuddur. Belə ki, vergilər federativ quruluşlu ölkələrdə üç səviyyəli, unitar ölkələrdə isə bir qayda olaraq iki səviyyəli olur. Federativ quruluşlu dövlətlərdə idarəetmə səviyyəsinə uyğun olaraq vergiləri aşağıda qeyd olunan kimi təsnifatlara ayırmaq olar:

- ümumdövlət vergiləri
- ərazi vergiləri (federasiya və ya digər inzibati ərazi bölgüləri üzrə)
- yerli vergilər

Unitar dövlətlərdə isə yuxarıda qeyd olunan 2 təsnifat adətən aşağıdakı kimi olur:

- ümumdövlət vergiləri
- yerli vergilər

Ümumdövlət vergiləri ölkənin vergi qanunvericiliyini tənzimləyən hüquqi normativ aktlarla, qanunlarla, məcəllələr ilə tənzimlənir və bütün ölkə ərazisində eyni şəkildə tətbiq olunur.

Ərazi vergiləri isə müvafiq olaraq ölkələrin qanunvericiliyinə uyğun olaraq bölünmüş ərazi vahidləri üzrə onların qanunverici orqanları tərəfindən müəyyən edilir.

Yerli vergilər isə bir qayda olaraq yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən olunur, yığımı və istifadəsi də onlara həvalə olunur. Bu vergilərdən təşkil olunan yerli büdcələr isə yerli hakimiyyət orqanları yerlərdə əhali üçün infrastruktur layihələrin icrasını və s. yerli əhəmiyyətli layihələri həyata keçirirlər (Kəlbəyev Y.,2012).

Vergi sisteminin elementləri. Vergilər bir-birləri ilə qarşılıqlı şəkildə sıx əlaqədə olan və hər birinin ayrılıqda müstəqil hüquqi mənası və xüsusi əhəmiyyəti olan elementlərdən təşkil olunmuş münasibətlər sistemidir. Vergi elementlərində, xüsusilə vergilərin tənzimlənməsi ilə qanunvericilik aktlarında qeyri-dəqiqlik, boşluqlar və ya hər-hansı müddəaların birmənalı anlaşılmaması vergi ödəyiciləri tərəfindən vergidənyayınmalara və ya vergi orqanları tərəfindən vergi

qanunvericiliyinin əməl edilməsinə nəzarət prosesi çərçivəsində qanunlara əməl edilməməsinə səbəb ola bilər.

Vergi elementlərini əsas, fakültativ və əlavə olmaqla üç yerə ayırmaq olar. Vergilərin əsas elementləri o elementlər hesab olunur ki, o elementlər olmadan vergilərin hesablanması və ödənilməsi ilə bağlı qaydaların müəyyən edilməsi mümkün olmasın. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində bu barədə ayrıca maddə vardır. Bu maddədə qeyd olunur ki, vergilər o halda müəyyən edilmiş hesab olunur ki, bu zaman vergi ödəyicisi və vergitutma elementləri müəyyən edilmiş olsun:

- vergitutma obyektı;
- vergitutma bazası;
- vergi dövrü;
- verginin hesablanması qaydası;
- vergilərin ödənilməsi qaydası və müddəti (AR Vergi Məcəlləsi,2021).

Fakültativ elementlər isə o elementləri özündə ehtiva edir ki, onlar da vergi münasibətlərinin tənzimlənməsində xüsusi rola malikdirlər, lakin onların olmaması bu proseslərin həyata keçirilməsinə tam şəkildə mane olmur. Bu elementlərə misal olaraq, artıq ödənilmiş vergilərin qaytarılması qaydalarını, vergilərin hesablanması ilə bağlı güzəştləri göstərmək olar.

Əlavə elementlər isə vergilərin hesablanması, ödənilməsi və digər münasibətlərin tənzimlənməsi üçün qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamış elementlərdir, lakin bu elementlər də vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi proseslərini düzgün şəkildə xarakterizə edir. Bu elementlərə vergi mənbəyini, miqyasını nümunə olaraq göstərə bilərik.

İndi isə yuxarıda qeyd olunan elementlər ilə bir qədər ətraflı və izahlı tanış olaq.

Vergitutma obyektı - gəlir, mənfəət, əmlak, torpaq, faydalı qazıntılar, təqdim edilmiş malların (işin, xidmətin) dəyəri, ticarət əlavəsi və ya Vergi Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilən digər vergitutma obyektləridir (AR Vergi Məcəlləsi,2021).

Vergitutma bazası vergitutma obyektindən vergi tutulmalı olan hissənin kəmiyyət göstəricisidir. Vergitutma bazası vergilərin hesablanması üçün əsas element hesab olunur və vergi dərəcəsi birbaşa olaraq vergitutma bazasına tətbiq olunur. Ona görə də, vergitutma bazası ilə vergitutma obyektini bəzi hallarda üst-üstə düşə, bəzi hallarda isə fərqli ola bilər.

Vergitutma bazası aşağıdakı göstəricilərlə ifadə oluna bilər:

- dəyər ifadəsi ilə (dövriyyə məbləği və s.);
- həcm-dəyər ifadəsi ilə (məsələn, təqdim edilmiş xidmətlərin həcmi);
- fiziki göstəricilər ilə (yerin təkindən çıxarılan xammalın həcmi).

Vergi dövrü qanunvericilikdə nəzərdə tutulan vergilərin hesablanmasını və dövlət büdcəsinə ödənilməsi müddətlərini tam və dəqiq müəyyən etdiyi müddətdir (Kəlbəyev Y.A., Məhərrəmov R.B. və Rzayev P.Q, 2011).

Vergi dərəcəsi vergitutma bazasına tətbiq olunan verginin dərəcəsinə, yəni tətbiq olunan faiz dərəcələrini və ya digər hesablama mexanizmlərini özündə cəmləşdirir. Sabit vergi dərəcələri konkret qaydada qanunda göstərilir və məhsulun satış həcmindən, gəlirlərdən və s. asılı olmadan müəyyən olunur. Buna misal kimi, buna şərabın bir litrinə tətbiq olunan aksiz məbləğini göstərmək olar.

Faizlə müəyyən olunan vergi dərəcələri isə mütənasib, reqressiv və proqressiv olmaqla 3 cür təsnifatlaşdırılır.

Mütənasib dərəcə dedikdə bütün vergi ödəyicilərinə münasibətdə eyni dərəcənin tətbiq olunmasını nəzərdə tuturuq. Məsələn sıfır dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatlar istisna olmaqla, digər fəaliyyətinin həcmindən asılı olmayaraq əlavə dəyər vergisinin 18 faiz dərəcəsi ilə cəlb olunması.

Reqressiv dərəcələrdə isə vergitutma bazası genişləndikcə faiz dərəcələri azalır.

Proqressiv dərəcələrdə isə vergitutma bazası genişləndikcə faiz dərəcələri də artır. Buna misal olaraq bizim Vergi Məcəlləsində öz əksini tapan fiziki şəxslərin gəlir vergisini göstərmək olar. Belə ki, 2500 manatadək gəlir əldə edən şəxslərdən 14 faiz, 2500-dən yuxarı gəlir əldə edən şəxslərdən isə 2500-dən yuxarı olan hissədən 25 faiz ilə vergilər tutulur (AR Vergi Məcəlləsi,2021).

Vergi ödəyicisi və ya vergitutma subyekti dedikdə, vergiləri ödəmək öhdəliyi olan fiziki və hüquqi şəxslər başa düşülür. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində bu şəxslər barədə anlayışlar maddəsində ətraflı məlumat verilmişdir:

Şəxs - istənilən fiziki və ya hüquqi şəxs, qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyi, filialı və digər bölməsi.

Fiziki şəxs-Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslər.

Hüquqi şəxs - Azərbaycan Respublikasının və ya xarici dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq hüquqi şəxs statusunda müəssisə və təşkilatlar.

Vergi ödəyicisi- Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq müəyyən edilmiş vergitutma obyektlərindən vergini ödəməli olan istənilən şəxs (AR Vergi Məcəlləsi,2021).

1.2. Vergitutma prosesinin mərhələləri və həyata keçirilmə mexanizmi

Məlum olduğu kimi vergilərin əsas məqsədi və vəzifəsi dövlət büdcəsinin gəlirlərinin əsas hissəsini təşkil etmək, dövlətin öz funksiyalarını yerinə yetirməsi üçün tələb olunan xərclərin maliyyələşdirilməsindən, vergi ödəyicilərinin əsas vəzifəsi isə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş vergilərin tam və vaxtında dövlət büdcəsinə ödənilməsindən ibarətdir. Vergilərin hesablanması və ödənilməsi qanunvericilikdə, daha dəqiq desək AR VM-də qeyd olunmuş ümumi və konkret müddəalara uyğun həyata keçirilir. Vergi ödəyicilərinin vergi öhdəliklərini yerinə yetirməsi isə bir vergitutma prosesi kimi bir neçə mərhələdən ibarət olmaqla mərhələli bir prosesdir. Vergi ödəyicisi olan şəxslərin vergitutma prosesi həmin şəxslər üzrə vergitutma obyektinin və bazasının müəyyən olunmasından, vergilərin hesablanmasından başlayır və vergilər tam şəkildə dövlət büdcəsinə ödənildikdə bitir. Beləliklə, vergitutma prosesi bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə asılı olan 2 ayrılmaz prosesin vəhdətindən ibarətdir: vergilərin hesablanması və ödənilməsi.

Vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin əsas xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, müxtəlif tarixi dövrlərdə, müxtəlif ictimai-iqtisadi formasiyalarda vergilərin ödənilməsi üçün metodlar, üsullar, alətlər, vasitələr, texnikalar işləyib ortaya çıxarmışdır. Bu hazırlanmış üsullar və vasitələr, metodlar vergilərin

hesablanması və dövlət büdcəsinə ödənilməsi üçün tələb olunan proseslərin və qanunamüvafiq hərəkətlərin yerinə yetirilməsi qaydalarını müəyyən edir.

Bu qeyd olunan üsul və alətlərin, metodların sayının çox olması onların müəyyən qaydada qruplaşdırılmasını və sistemləşdirilməsini tələb edir. Bu isə vergi hüquq sistemində ayrıca bir sahəni, yəni vergi icraatı və ya vergitutma prosesini fərqləndirməyə imkan verir. Burada vergi icraatı anlayışı da xüsusi olaraq seçilmişdir, çünki bu proses boyunca baş verən mərhələli addımlar özü də icra xarakteri daşıyır.

Beləliklə, vergitutma prosesi ümumilikdə vergi ödəyicilərinin vergi öhdəliklərini yerinə yetirməsi prosesinin başlanğıcından vergilərin ödənilməsinədək, həmçinin vergi orqanlarının bu prosesdə istifadə etdiyi bütün üsul və alətlərin, vasitələrin və taktikaların məcmusudur.

Hüquqi cəhətdən yanaşdıqda isə, vergitutma prosesi vergilərin dövlət büdcəsinə ödənilməsi prosesini tənzimləyən qaydaları reqlamentləşdirən normaları birləşdirən bir termindir. Buradan belə çıxır ki, vergitutma prosesi ilkin düşünülməmiş kimi yalnız texniki xarakter daşımır. Çünki, bu prosesdə iştirak edən bütün üsul və metodlar ölkənin vergi qanunvericiliyində konkret şəkildə öz əksini tapmışdır.

Başqa sözlə, vergitutma prosesi vergilərin ödənilməsi prosesində tətbiq olunan vergi qanunvericiliyi normalalarının məcmusudur. Beləliklə, vergitutma prosesi vergitutma obyektinin və bazasının müəyyən olunması ilə başlayır, vergilərin hesablanması ilə davam edir və vergilərin ödənilməsi ilə başa çatır. Vergitutma prosesini qeyd olunan 2 əsas mərhələyə bölmək olar:

- vergilərin hesablanması;
- vergilərin ödənilməsi.

Vergitutma prosesinə yuxarıda qeyd olunanlara yanaşı vergi münasibətlərinin reallaşması prosesindəki inzibati proseslərin nizamlanması kateqoriyası kimi də baxıla bilər. Belə olan halda, araşdırma obyektini kimi vergitutma prosesinin elementləri rolunda yuxarıda adı çəkilən anlayışlar deyil, daha çox vergi orqanlarının səlahiyyətləri və onların həyata keçirilməsi mexanizmləri çıxış edir.

İndi isə vergitutma prosesinin əsas qeyd etdiyim 2 mərhələsi ilə ayrılıqda daha ətraflı tanış olaq.

Vergi hesablaması dedikdə vergi ödəyicilərinin konkret hər hansı bir vergi növü üzrə ödəməli olduqları vergilərin müəyyən olunması proseduru başa düşülür. Burada konkretlik və müəyyənlik əsas kriteriyalardan biridir, çünki vergilərin hesablanması zamanı vergitutmanın elementləri dəqiq və birmənalı şəkildə müəyyən olunmalıdır. Vergi ödəyicisi və vergi orqanı hesablanmış vergilərin dövrünü, tədiyyəsini, hesablama tarixini və səbəbini aydın şəkildə bilməlidir və bu hesablamar vergi orqanların məlumat bazalarında və uçot reyestr sənədlərində öz əksini tapmalıdır.

Vergilərin hesablanması əsas 5 mərhələdə həyata keçirilir:

- Vergitutma obyektinin müəyyənləşdirilməsi
- Vergi tutma bazasının seçilməsi
- Vergi dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi
- Vergi güzəştlərindən istifadənin təyin edilməsi
- Vergilərin hesablanması (Məmmədov F.Ə. və başqaları,2006).

Vergi ödəyicilərinin ödəməli olduqları vergilərin məbləği vergi sənədləri əsasında həyata keçirilir. Vergi uçot sənədləri vergilərin hesablanması prosedurunun, səbəblərini, məbləğini və digər göstəricilərini özündə əks etdirən sənədlərin məcmusudur. Vergi sənədlərini adətən dörd qrupa ayırırlar.

Bunlardan birincisi, uçot hesabat vergi sənədləri adlanır ki, bunlara da əsasən vergi orqanlarına təqdim edilən vergi bəyannamələrini aid edirlər.

İkinci növə müşayətəedici vergi sənədlərini aid edirlər ki, bunlar da vergilərin hesablanmasına birbaşa əsas verən sənədlər olmasa da, vergilərin hesablanmasında xüsusi əhəmiyyətə malik sənədlərdir. Bunlara malların alış və satışı təsdiq edən elektron qaimə fakturaları, idxal-ixrac əməliyyatları ilə bağlı gömrük bəyannamələrini, cari vergilərin hesablanması ilə bağlı arayışları aid etmək olar.

Üçüncü növ sənədlərə isə uçot registr sənədlərini aid edirlər ki, bunlar da müəssisədə uçot sisteminin qurulması üçün lazım olan sənədlərdir. Bu sənədlərin tərtib olunması ilə təşkilat öz mühasibatlığını qurur və hesabat dövrlərində bu

sənədlərin əsasında vergi bəyannamələri hazırlanır və vergi orqanlarına təqdim olunur. Bu sənədlərə mühasibatlıq sənədlərini, işçilərin əmək haqqı cədvəllərini və s misal göstərmək olar.

Dördüncü tip sənədlər isə bildirişlərdir. Bildirişlər dedikdə vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinə hesablanmış vergilərin məbləği, hesablamağa səbəb olan halları və ödəmə müddətini özündə əks etdirən məlumatları özündə əks etdirən sənəd başa düşülür. Bu sənədlərə torpaq və əmlak vergilərinin hesablanması barədə bildirişləri, borc bildirişlərini və ya digər xəbərdarlıqları göstərmək olar.

Vergi ödəyiciləri qanunvericilikdə müəyyən olunmuş müddəalara və normalara uyğun olaraq sərbəst şəkildə öz vergi öhdəliklərini hesablayır, bu barədə vergi bəyannamələrini və arayışlarını vergi orqanlarına təqdim edir və daha sonra buna uyğun olaraq vergi ödənişlərini həyata keçirirlər.

Lakin, bəzi hallarda vergi ödəyicilərinin hesabatlarında vergi orqanları tərəfindən müəyyən uyğunsuzluqlar və kənarlaşmalar müəyyən olunur ki, bu zaman qeyd olunan uyğunsuzluqların araşdırılması üçün tələb olunan məlumatlar barədə vergi ödəyicisinə məktublar, bildirişlər göndərilir və araşdırmanın başa çatdırılması üçün tələb olunan sənədlərin siyahısı göndərilir. Tələb olunan müddət ərzində vergi ödəyicisi tərəfindən qeyd olunan sənədlər təqdim edilmədikdə və ya təqdim edilmiş sənədlər ilə qeyd olunan uyğunsuzluqlar aradan qaldırılmadıqda, vergi orqanı aşağıda qeyd olunan məlumatların birindən və ya bir neçəsindən istifadə etməklə vergi ödəyicisinin vergi öhdəliklərini hesablaya bilər. Bu zaman istinad edilən məlumatlar bunlardır:

- Vergi ödəyicilərinin özləri tərəfindən təqdim edilmiş bəyannamə məlumatları

- Vergi ödəyicilərinin dövlət büdcəsinə daxilolmaları barədə məlumatlar

- Keçirilmiş vergi nəzarəti tədbirləri və vergi yoxlamaları ilə əşkar edilmiş informasiyalar

- Vergi orqanı tərəfindən digər müxtəlif vasitələr ilə əldə edilmiş etibarlı məlumatlar (AR Vergi Məcəlləsi, 2001).

Qeyd olunan məlumatlara əsaslanmaqla, vergi orqanı əsaslı kənarlaşmalar müəyyən etdikdə vergi ödəyicisinə qeyd olunanlarla bağlı sənəd təqdim etməsi və ya könüllü şəkildə dəqiqləşmiş hesabatlar təqdim etməsi üçün 5 gün müddət verilir.

Vergi ödəyicilərinin təqdim etdikləri bəyannamə məlumatlarına və ya vergi orqanlarının uçot baza məlumatların əsasən vergi ödəyicisinin gəlir və ya xərclərindən birini müəyyən etmək mümkün olmadıqda isə Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 1 mart tarixli 55 nömrəli qərarına əsasən şərti rentabellik norması tətbiq edilməklə mənfəət və ya gəlir vergisinin hesablanması həyata keçirilir.

Əlavə olaraq vergi ödəyicisinin vergiləri düzgün şəkildə hesablaması və ödəməsinə qabaqcadan əsaslı şəkildə şübhələr yarandıqda, vergi ödəyicisinin vergi öhdəlikləri vergi orqanı tərəfindən vaxtından əvvəl hesablanma bilər. Lakin bu barədə vergi orqanının kifayət qədər əsası və qərarı olmalıdır. Əgər bu qərar ilə vergi ödəyici razı olmazsa məhkəməyə bu barədə şikayət edə bilər.

Vergi orqanı tərəfindən vergilər hesablandıqdan sonra vergi ödəyicisinə bu barədə bildiriş göndərilir. Bildirişdə vergi ödəyicisinə və vergilərin hesablanması aid bütün mühüm rekvizitlər və məlumatlar özünü ehtiva edir (AR Vergi Məcəlləsi, 2021).

Vergi ödəyicisinin vergi öhdəliklərinin hesablanması ilə bağlı vergi orqanlarında hər hansı etibarlı mənbədən məlumat əldə etmək mümkün olmadığı hallarda isə, vergilər analoji qaydada hesablanır. Bu halda, vergi orqanı vergi ödəyicisi ilə eyni ərazidə, eyni fəaliyyəti ilə məşğul olan və oxşar istehsal həcminə, dövriyyəyə malik analoji vergi ödəyiciləri müəyyən edir və onların vergi öhdəliklərinə uyğun şəkildə hesablamalar aparır. Əgər vergi öhdəliklərinin hesablanması ilə bağlı vergi orqanında bir neçə mənbəyi bəlli məlumatlar olarsa, vergi orqanı ən yüksək dərəcə ilə vergiləri hesablayır.

Vergilərin ödənilməsi vergi ödəyicilərinin hesablanmış vergiləri dövlət və ya yerli büdcələrə ödənilməsi proseslərinin məcmusudur. Vergi ödəyiciləri tərəfindən vergilər adətən üç formada; köçürmə yolu ilə, nağd şəkildə, vergi borclarının əmlaka yönəldilməsi şəklinə həyata keçirilir. Adətən vergi ödənişləri nağdsız

formada vergi ödəyicilərinin bank hesablarından dövlət büdcəsinə köçürmə yolu ilə həyata keçirilir. Vergi ödəyicisi bu əməliyyatın həyata keçirilməsi üçün bank hesabının olduğu bank təşkilatına bu barədə ödəmə tapşırığı verməlidir və bundan sonra bank tərəfindən tapşırıq icra olunur.

Vergi ödənişləri bəzi hallarda nağd şəkildə də ödənilə bilər ki, bunlara bildiriş əsasında ödənilən fiziki şəxslərin gəlir vergisini misal göstərmək olar.

Üçüncü halda isə vergi ödəyicilərinin ödənişləri könüllü deyil, müəyyən qədər məcburi xarakter alır. Belə ki, vergi ödəyiciləri tərəfindən təqdim edilmiş vergi bəyannamələri üzrə və ya vergi orqanı tərəfindən vergilər hesablandıqda vergi ödəyicilərinin dövlət büdcəsi qarşısında vergi öhdəlikləri yaranır ki, bu öhdəliklərin 5 gün ərzində yerinə yetirilməsi üçün vergi orqanı tərəfindən bildiriş göndərilir (AR Vergi Məcəlləsi,2021). Bildirişdə göstərilən müddətdə vergi öhdəlikləri yerinə yetirilmədiyi halda isə vergi orqanı tərəfindən yaranmış vergi öhdəliklərinin, yəni vergi borclarının alınması istiqamətində inzibati tədbirlərə başlanılır. İlk növbədə, vergi ödəyicilərinin milli və xarici valyutada olan cari bank hesablarına sərəncamlar qoyulur. Vergi ödəyicisinin əlavə dəyər vergisi üzrə hesablamalarına görə borcları yarandıqda isə ƏDV depozit hesabı üzrə də sərəncamlar qoyula bilər. Vergi borclarının alınması üçün qoyulan sərəncamlar alınmalı və dondurmalı olmaqla 2 yerə bölünür. Alınmalı sərəncamlar vergi ödəyicilərinin özlərinin verdikləri vergi bəyannamələri əsasında yaranmış borclarının alınması üçün, dondurmalı sərəncamlar isə vergi orqanı tərəfindən aparılmış hesablamaların nəticəsində yaranmış borcların alınması üçün bank hesablarına göndərilir. Dondurmalı sərəncamların alınmalı sərəncamlardan fərqi ondan ibarətdir ki, dondurmalı sərəncamlar göndərildiyi anda vergi ödəyicisinin bank hesabındakı vəsaitin dövlət büdcəsinə silinməsinə xidmət etmir, yalnız yaranmış vergi öhdəliklərinin 105%-i həcmində vəsaitin 30 gün müddətində dondurulmasını təmin edir. Qeyd olunan 30 gün müddət vergi ödəyicilərinin vergi orqanı tərəfindən vergilərin hesablanması barədə çıxarılmış qərardan şikayət etmək hüququndan istifadə etməsi üçün müəyyən edilmiş müddətdir. 30 gün ərzində vergi ödəyicisi qərardan şikayət etmədiyi hallarda, vergi orqanı tərəfindən bank

təşkilatlarına sərəncamın dondurulmalından alınmalıya keçirilməsi barədə yeni sərəncam göndərilir və bundan sonra bank təşkilatı tərəfindən sərəncamda göstərilən borc məbləğinin dövlət büdcəsinə silinməsi həyata keçirilir. Vergi ödəyicisinin bir neçə bankda hesabı olduqda, bütün hesablar üzrə sərəncam göndərilir və hər hansı birindən tutulma həyata keçirildikdə, digər hesablara qoyulan sərəncamlar dərhal geri qaytarılır (Həsənov Ə. N.,2017).

Vergi ödəyicisinin vergi öhdəliklərini tam və vaxtında ödəməsi vəzifəsi Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən olunur. Həmçinin vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi formaları və qaydaları, öhdəliyin yaranması və ləğv edilməsi üçün əsaslar yalnız VM ilə müəyyən olunur. Vergi ödəyicilərinin yaranmış vergi öhdəliklərinə aşağıdakı hallarda xitam verilir:

- vergilərin ödənilməsi halda;
- vergi öhdəliyinə xitam verilməsi hallarında;
- vergi ödəyicisi vəfat etdikdə və ya məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş əmri ilə ölmüş hesab edildikdə
- ləğv etmə komissiyası tərəfindən bütün öhdəliklər yerinə yetirildikdən sonra vergi ödəyicisi olan hüquqi şəxs ləğv edildikdə (AR Vergi Məcəlləsi,2021).

Vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi hesablanmış vergi ödənişlərinin tam və vaxtında ödənilməsi deməkdir. Və burada bir şeyi nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, qanuni hesablanmış vergiləri ödəmək məcburi xarakter daşıyır və bu vergi ödəyicisinin hesabında və ya mülkiyyətində vəsaitin, əmlakının, hər hansı əsas vəsaitinin olub-olmamasından asılı olmayaraq ödənilməsi təmin edilməlidir. Vergi ödənişləri qanunvericilikdə başqa hallar nəzərdə tutulmamışdırsa, yalnız vergilərin hesablandığı fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən ödənilməlidir və digər şəxsin vergi öhdəlikləri başqa şəxsin üzərinə qoyula bilməz.

Müəyyən hallarda, hüquqi şəxsin yenidən təşkil edilməsi hallarında vergilərin ödənilməsi yeni yaradılmış hüquqi şəxsə, onun varisinə həvalə olunur ki, bununla bağlı da bütün hallarda vergitutma prosesinin təşkil olunması Vergi Məcəlləsində konkret müddələrdə göstərilmişdir (Musayev A.F, Kəlbəyev Y.A. və Hüseynov A.M.,2012).

Əlavə olaraq vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi mümkün olmadıqda, vergi ödəyicisinin əmlakının da siyahıya alınması və ixtisaslaşdırılmış hərracda satışı vasitəsilə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi təmin edilə bilər. Bunun da yerinə yetirilməsi üçün bütün proseduralar VM-də konkret maddələrdə öz əksini tapmışdır.

1.4. İşğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadi potensialı

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan öz tarixinin ən şərəfli dövrünü yaşayır. Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ordumuz 2020-ci ilin 27 sentyabr tarixində düşmənin hücum əməliyyatına qarşılıq olaraq düşməyə layiqli cavab vermək və 30 il ərzində işğal altında saxlanılmış ərazilərimizin işğaldan azad olunması məqsədilə əks hücum əməliyyatına başlamışdır. Qırx dörd gün davam edən müharibədə silahlı qüvvələrimiz düşmənin 30 il ərzində qurduğu müdafiə xətlərini darmadağın etməklə, düşməyə sarsıdıcı zərbələr endirdi və əzəli Azərbaycan torpaqlarını işğaldan azad etdi. 44 günlük zəfər döyüşünün sonunda qəhrəman zabit və əsgərlərimiz otuz ilə yaxın müddətdə işğal altında qalmış qalan Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan, Füzuli rayonlarını, Xocavənd rayonunun böyük hissəsini, Laçın rayonunun bir sıra kəndlərini, tariximizin mədəniyyət paytaxtımız olan Şuşa şəhərini işğaldan azad etdi. Beləliklə, 44 günlük müharibədə göstərilmiş qəhrəmanlıqlar, xüsusilə dağların qoynunda, sıldırım qayaların əhatəsində yerləşən Şuşa şəhərinin işğaldan azad olunması əməliyyatı dünya hərbi tarixinə qızıl hərflərlə yazıldı. Xalq-ordu birliyi və vəhdəti üzərində daha da güclənən ordumuz bu qələbə ilə həm də BMT Təhlükəsizlik Şurasının 4 qətnamələrini də müəyyən qədər icra etmiş oldu. İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə ümumilikdə silahlı qüvvələrimiz tərəfindən 5 şəhər, 4 qəsəbə, 286 kənd, çoxsaylı strateji yüksəkliklər işğaldan azad olundu.

Müzəffər və qalib ordumuz və Ali Baş Komandanımız həm də bu qələbə ilə 30 il müddətində icra olunmayan BMT Təhlükəsizlik Şurasının 4 qətnaməsinin yerinə yetirilməsinə nail oldu. Ümumilikdə, hərbi kampaniya dövründə 5 şəhər, 4 qəsəbə, 286 kənd, çoxsaylı strateji yüksəkliklər işğaldan azad olundu. Ən önəmli

günlərdən biri olan noyabrın 8-də 28 illik müddətdən sonra Azərbaycan tarixi və milləti üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən və xüsusi dəyərə malik olan Şuşa şəhəri düşməndən təmizləndi.

Növbəti gün isə, 9 noyabr tarixində daha 71 kənd, 1 qəsəbə və 8 strateji yüksəkliyin azad olunması xəbəri cənab Prezident tərəfindən xalqımıza elan edildi.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərimiz xalqımız üçün nə qədər mənəvi, tarixi və etnik dəyərə malikdirsə, ölkə iqtisadiyyatı üçün də bir o qədər dəyərli və önəmlidir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərimiz zəngin təbii sərvətlərə, böyük iqtisadi potensiala, böyük turizm potensialına malikdir. Bu rayonlar həmçinin kənd təsərrüfatının, emalçılıq sənayenin inkişafı baxımından da ölkə iqtisadiyyatı qarşısında yeni imkanlar yaradır. Hal-hazırda həmin ərazilərin infrastruktur vəziyyətinə baxsaq, görürük ki 30 illik işğal və erməni talançılığı həmin əraziləri viran qoymuşdur. İşğalın nəticəsi olaraq minlərlə hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələri silah sursat və digər hərbi tullantılar ilə yararsız vəziyyətə salınmış, ərazinin iqtisadiyyatına milyardlarla dollar maddi zərər dəymişdir.

İşğal altında olan ərazilərdə 7 rayon mərkəzi, 6 şəhər, 12 qəsəbə, 830 kənd, 700 səhiyyə müəssisəsi, 368 mədəniyyət obyektı, klublar, 6 dövlət teatrı və tamaşa zalları, 600 emal və kənd təsərrüfatı müəssisəsi, 85 incəsənət məktəbi tamamilə dağıdılmışdır. Bunlardan əlavə bir milyon ha-dan artıq kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələri, o cümlədən 128 min hektar suvarmaya yararlı ərazilər, 35 min ha meyvə və üzüm bağları tamamilə məhv edilərək yararsız vəziyyətə salınmışdır. İşğala qədər olan dövrdə ölkə üzrə ÜDM-in istehsalının 24%-i, kartof istehsalının 46%-i, üzüm istehsalının 41%-i, süd istehsalının 34%-i, ət istehsalının 18%-i həmin rayonların payına düşürdü. Həmçinin işğal ölkəmizin su və meşə fonduna da əhəmiyyətli zərbə vurub. Belə ki, ölkə üzrə meşə ehtiyatlarımızın 25%-i, yəni 280 min hektarı işğal olunmuş ərazilərin payına düşürdü (Leyla Rəşid, 9 dekabr 2020-ci il, "İşğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadi potensialı və inkişaf perspektivləri", Xalq qəzeti, səh 9).

Qeyd olunan statistik göstəricilər qeyd olunan ərazinin böyük potensialından xəbər verir. Bu isə o deməkdir ki, gələcək dövrlərdə işğaldan azad olunmuş

ərazilərimizin də bərpası və yenidən qurulması başa çatdıqdan sonra qısa zamanda ölkə iqtisadiyyatı üzərində də bu dəyişikliklər hiss olunacaqdır. Bunun üçün isə ilk növbədə təbii ki, ərazidə təhlükəsizlik və infrastruktur layihələri icra olunmalıdır ki, bu istiqamətdə də artıq çox ciddi tədbirlər görülməkdədir. Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin mütəmadi olaraq həmin ərazilərə səfəri, ərazilər üzrə Prezidentin xüsusi nümayəndələr təyin etməsi qeyd olunan işlərə xüsusi diqqət və qayğının olması ilə yanaşı, görülməli işlərin xüsusi əhəmiyyətini göstərir.

Statistik məlumatlar, azad olunmuş rayonların işğaldan əvvəlki dövrdə istehsal göstəriciləri, xüsusilə ölkənin ÜDM-də xüsusi çəkisi deməyə əsas verir ki, həmin ərazilərin potensialı kifayət qədər böyükdür və ölkə iqtisadiyyatına müsbət töhfəsi mütləq şəkildə baş verəcəkdir. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərin potensialı və perspektivləri çoxşaxəli olmaqla, kənd təsərrüfatını, sənayeni və turizmi əhatə edir.

İşğaldan azad olunmuş torpaqlarımız üzümçülük, pambıqçılıq, tütünçülük, baramaçılıq, bostançılıq, meyvə-tərəvəz və heyvandarlığın, xüsusilə maldarlığın və arıçılığın inkişafı üçün böyük perspektivlərə malikdir. Bu region üçün üzüm, pambıq, taxıl, qarğıdalı və noxud xarakterik bitkilər hesab olunur. İşğaldan əvvəlki dövrlərdə xüsusilə Füzuli və Ağdam rayonlarında taxıl, üzüm və pambıq istehsalına görə ölkə rayonları arasında həmişə ön sıralarda olurdular. Zəngilan, Qubadlı, Cəbrayıl rayonları da üzümçülük üzrə öncül rayonlardan hesab olunurdular. Kəlbəcər, Qubadlı və Zəngilan heyvandarlıq üzrə, Kəlbəcər rayonu üzrə həm də arıçılıqla xüsusilə ixtisaslaşmışdır. Qeyd olunan faktlardan görünür ki, işğaldan azad olunan ərazilərimiz kifayət qədər zəngin torpaq ehtiyatlarına və aqrar sahədə böyük potensiala malikdir və buna görə də yenidən qısa müddətdə həmin ərazilərin ölkə iqtisadiyyatına müsbət töhfəsi olacaqdır. Onu da qeyd edək ki, hələ işğaldan əvvəlki dövrdə Qarabağ bölgəsində xarici mütəxəssislərin və alimlərin iştirakı ilə bir çox elmi tədqiqatlar və araşdırmalar aparılmış və araşdırmaların nəticəsi olaraq müəyyən olunmuşdur ki, bu ərazilərdəki torpaqlar biomüxtəlifliyin genetik ehtiyatlarının zənginliyinə görə Cənubi Qafqaz regionunda xüsusi fərqlənir. Bu bölgə bir çox nadir bitkilərin, efir yağlarının, aromatik və dərman

bitkilərinin də vətəni hesab olunur. Kənd təsərrüfatı ilə bağlı sahələrdən başqa, bu region faydalı qazıntı ehtiyatları ilə də zəngindir ki, bu amil də bu ərazilərin iqtisadi əhəmiyyətini ön plana çəkir. Dağlıq Qarabağ və onun ətrafı olan Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Füzuli, Cəbrayıl və Ağdam rayonlarının hər biri kifayət qədər əhəmiyyətli xammal ehtiyatlarına malikdir. Adı çəkilən rayonlarda civə, dəmir, mis, qızıl, mərmər, xromit, perlit, əhəng və digər tikinti inşaat materialları resursları mövcuddur. Məsələn elə Cəbrayıl rayonunun bərpası üçün lazım ola biləcək bütün inşaat materialları demək olar ki rayonun öz ərazisində mövcuddur; mişar daşı istehsalı üçün Tulus tuf, Çaxmaqçay, tikinti qumu, kərpic istehsalına yararlı Qaracallı gil, sement istehsalına yararlı vulkan külü, gəc, əhəngdaşı qum-çınqıl və meşə ehtiyatları. Həmçinin Zəngilan rayonundakı Vejnəli, Kəlbəcər rayonu ərazisindəki Zod, Ağdərə rayonundakı Qızılbulaq yataqları kifayət qədər zəngin qızıl xammalına malik yataqlardır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə 155 müxtəlif növ faydalı qazıntı yataqları vardır. Qeyd olunan faydalı qazıntılar barədə məlumatı daha oxunaqlı və rayonlar üzrə aydın şəkildə aşağıda qeyd olunan cədvəldə göstərmək olar.

Cədvəl 1: Rayonlar üzrə faydalı qazıntılar barədə məlumatlar

Rayonların adı	Faydalı qazıntıların siyahısı
Şuşa	Tikinti daşı, gil, üzlük daşı
Ağdərə	Mis, sink, qurğuşun, qızıl, tikinti daşı
Xocalı	Qum-çınqıl, mis, gil
Kəlbəcər	Qızıl, civə, əlvan daşlar, tikinti daşları, perlit və gil
Laçın	Mişar daşı, civə, tikinti daşı, gil, pemza, vulkan külü, əqiq
Xocavənd	Tikinti daşı, qurğuşun
Qubadlı	Əlvan daşı, mişar daşı, gil
Zəngilan	Qızıl, gümüş, tikinti daşı, gil, üzlük daşı
Cəbrayıl	Sement, vulkan külü, pemza, əlvan daşlar
Ağdam	Sement xammalı, gil, mişar daşı
Füzuli	Gil, qum-çınqıl, mişar daşı

Mənbə: http://eco.gov.az/frq-content/plugins/pages_v1/entry/20190823174831_88765600.pdf

Yuxarıda qeyd olunan yataqlarda 133 tona yaxın qızıl, 190 milyon kubmetr mişar daşı, 1,5 milyon ton gəc, 18,4 milyon kubmetr üzlük daşı, 23,2 milyon kubmetr gil, 37 min ton qurğuşun, 58,0 milyon ton tikinti daşı, 97,0 milyon ton qum-çınqıl, 1900,0 ton civə, 4,5 milyon kubmetr perlit, 2,1 milyon ton kubmetr pemza, 129,8 milyon kubmetr soda istehsalında istifadə olunan əhəndaşı, 147,1 milyon ton sement xammalı və s. ölkə iqtisadiyyatı və sənayesi üçün xüsusi əhəmiyyətə malik olan faydalı qazıntı ehtiyatları aşkar olunmuşdur (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. "İnzibati ərazi bölgüsü təsnifatı" (PDF) (az.). stat.gov.az. 2019. 2020-04-16 tarixində arxivləşdirilib (PDF). İstifadə tarixi: 2020-04-16)).

Qeyd olunan yeni resursları da prosesə cəlb etməklə ölkəmizin qərbində mövcud metallurjiya kompleksinin daha da inkişaf etdirilməsinə nail olmaq olar. Çünki bu ərazidəki mövcud ehtiyatlar və resurslar dağ mədən sənayesinin, həmçinin metallurjiyanın inkişafına səbəb ola biləcək potensialı vardır. Metallurjiyanın inkişafı nəticəsində isə gələcəkdə ölkəmizdə sənayenin bütün sahələri inkişaf edəcəkdir ki, xüsusilə bu sahələrdən biri kimi metallurjiyaya daha çox tələbat olan hərbi sənaye kompleksini göstərmək olar. Son illər ölkəmizin bu sahədə böyük uğurlar qazandığını nəzərə alsaq, metallurjiyanın inkişafının da bu sahənin inkişafını daha da sürətləndirəcəyini təxmin etmək olar. Bu istiqamətdə İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi tərəfindən araşdırmalar və təhlillər aparılmış və ilkin olaraq faydalı qazıntılardan istifadənin üç əsas istiqamətdə aparılması daha məqbul hesab olunmuşdur: əlvan metallurjiya, tikinti və inşaat materialları və nadir metalların istismarı.

Əlvan metallurjiya və tikinti-inşaat materiallarının istismarı ölkə iqtisadiyyatında özünəməxsus yeri olan sahələrdən hesab olunsalar da, mövcud yeni resursların cəlb edilməsi ilə yeni imkanlar yaranacaqdır. Nadir metalların istismarı isə ölkə iqtisadiyyatı üçün bir qədər yeni, lakin daha perspektivli sahə hesab oluna bilər. Belə ki, xüsusilə yüksək texnologiyaların istehsalında istifadə oluna biləcək nadir metalların istehsalı və ixracı ölkə iqtisadiyyatına böyük məbləğdə valyuta ehtiyatları gətirə bilər.

Beləliklə, regionun iqtisadi-sənaye imkanlarını 4 əsas istiqamətdə dəyərləndirə bilərik. Su ehtiyatları, enerji resursları, sənaye və turizm rekreasiya imkanları və zəngin yataqların, faydalı qazıntıların istismarı. Bu qeyd olunanlardan əlavə, region tək hasilat sənayesi ilə deyil, emal sənayesinin inkişafı cəhətdən də perspektivlər vəd edir. Xüsusilə aqrar sahənin geniş imkanları qida sənayesinin inkişafı üçün böyük pəncərələr açır.

İşğaldan azad edilən ərazilərimiz həmçinin mineral və yeraltı su mənbələri ilə zəngin bir regiondur. Bu su ehtiyatlarından həm əhalinin içməli suya olan tələbatının ödənilməsində, həm suvarma-meliorasiya işləri üçün, həm də elektrik enerjisi istehsalı üçün istifadə olunması nəzərdə tutulur. 30 ilə yaxın müddətdə Ermənistan bu əraziləri işğalda saxlamaqla bir növ ölkəmizə qarşı hidro müharibə də aparmışdır. Su anbarlarının qarşısı kəsilmiş, çay yataqları dəyişdirilmiş və ətrafda yerləşən ərazilərimizin suvarılmasında və içməli su ilə təminatında uzun illər böyük çətinliklər yaşanmışdır. Burada əsas içməli su ehtiyatları Kəlbəcər və Laçın rayonlarında cəmləşmişdir. Ətraf rayonların əkin sahələrinin suvarılmasında xüsusi əhəmiyyətə malik olan Azərbaycanın ən hündürdə yerləşən (125 metr) su hövzəsi, su tutumu 560 milyon kubmetr olan Sərsəng su anbarının işğaldan azad olunmasının nəticəsində Tərtər, Bərdə, Yevlax, Goranboy və Ağcabədi rayonları suvarma suyu ilə təmin olunacaq.

Əlavə olaraq, Zəngilan və Cəbrayıl rayonlarının ərazisinə daxil olan Xudafərin su anbarının da işğalçılardan təmizlənməsi əlavə 75 min hektar ərazisinin suvarılması ilə nəticələnməkdir. Həmçinin region şirin su ehtiyatları ilə də kifayət qədər zəngindir və ərazidə təxminən 11 yeraltı şirin su mənbəyinin olması ehtimal olunur (<http://eco.gov.az/az/hidrometeorologiya/yerustu-su-resurslari>).

Mineral su ehtiyatlarına gəldikdə isə işğaldan azad olunan ərazilərimiz bu resurslarla da kifayət qədər zəngindir və ölkəmizin mineral su ehtiyatlarının 40%-i bu ərazilərin payına düşürdü. Bunlara misal olaraq Kəlbəcər rayonu ərazisindəki Yuxarı və Aşağı İstisu, Bağıracaq, Keşdək, Şuşa rayonunda Turşsu, Şırlan, Laçın rayonunda İlıqsu, Minkənd mineral sularını misal göstərmək olar. Bu sülardan istehsal obyektləri yaratmaqla, həm qablaşdıraraq mineral su kimi satışını təşkil

etmək olar, həm də müalicəvi sanatoriya, kurortların inşası ilə turizm üçün əlverişli imkanlar yaradıla bilər.

Qeyd olunan mineral sulardan Kəlbəcər rayonunda İstisu mineral suları özünün faydalı qaz və kimyəvi tərkibinə, yuxarı temperaturan, böyük təbii imkanlarına görə digərlərindən fərqlənir. İstisu bulağı ərazisində və bulağın üzərində 20-ci əsrin 80-ci illərində böyük sanatoriya kurort mərkəzi və mineral suların istehsalı zavodu inşa edilmişdir. Həmin zavodun istehsal gücü gündəlik 800 min litr suya çatırdı. Turşsu bulağı ölkəmizin dilbər guşəsi Şuşadan 17 km uzaqlıqda yerləşir və bu müalicəvi su bir çox xəstəliklərin müalicəsində çox faydalıdır və sovetlər dönmündə Şuşa şəhərinə də borular vasitəsilə su xətləri çəkilmişdir.

Azad olunan ərazilərimiz qeyd olunanlar ilə yanaşı böyük hidro enerji potensialına da sahibdir. Ölkəmizin su resurslarının təxminən 25%-nin Qarabağda olması burada su elektrik stansiyalarının inşası üçün də geniş potensial yaradır. İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı silahlı qüvvələrimiz bu su resurslarından istifadə edən və düşmənlər tərəfindən istifadəsiz hala gətirilmiş 30 SES üzrə nəzarəti yenidən ölkəmizə qaytardı.

Bunlardan ən əhəmiyyətliələrindən biri hesab olunan Sərsəng SES və ya başqa cür desək Tərtər SES Tərtərçayın üzərində o zamankı Ağdərə, hazırkı Tərtər rayonu ərazisində tikilmiş su elektrik stansiyasıdır. Hal-hazırda bir yərdə gücləri 50 MVt olan hər iki turbini istifadəyə yararsız vəziyyətdədir və bərpa olunduqdan sonra istehsal gücü artırıla bilər ki, bu da digər qonşu rayonların da enerji istehlakının ödənilməsi ilə nəticələnər.

Xudafərin SES də regionda kifayət qədər ciddi enerji imkanlarına malik su elektrik stansiyasıdır. Bu SES 2016-cı ilin fevralında qonşu İran İslam respublikası ilə bağlanmış birgə saziş əsasında inşa edilir.

Təbii ki, qeyd olunan stansiyaların bərpa edilməsi və istifadəyə başlaması azad olunan ərazilərin bərpası prosesinə öz müsbət töhfəsini verəcəkdir. Həmçinin bu stansiyalar enerji imkanlarının ölkə üzrə paylanma diversifikasiyanı, yəni Abşeron, Şirvan və Mingəçevir şəhərlərindəki həddin artıq yüklənmənin

azalmasına xidmət etməklə, ümumilikdə ölkənin enerji potensialının güclənməsinə təsir edəcəkdir.

Ümumilikdə düşmən tərəfindən yararsız hala salınmış digər kiçik stansiyalardan da artıq çox hissəsinin fəaliyyəti bərpa olunub, qalan stansiyalarda isə yenidənqurma işlərinə başlanılmışdır. Əlavə olaraq Qarabağ regionunda böyük miqyasda günəş və külək enerjisindən istifadə imkanları da vardır. Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Agentliyinin ilkin hesablamalarına görə bu torpaqlar 4 min meqavatdan artıq günəş, 5 yüz meqavata qədər isə külək enerjisi imkanlarına malikdir (www.minenergy.gov.az).

Yuxarıda sadalanan bütün resurs və imkanlardan əlavə işğaldan azad olunan ərazilərimiz zəngin təbii bio müxtəlifliyə, təbiət incilərinə və mədəniyyətə malik regiondur. Burada nadir bitki və heyvan sortları geniş yayılmışdır. Kiçik Qafqazın dağlıq ərazisi ölkəmizin ən iri meşə massividir. Regionun ümumi meşə sahəsi 246,7 min ha ərazini əhatə edir, bunlardan 13,2 min hektarı isə qiymətli meşə sahəsidir. Ölkədə xüsusi mühafizə olunan qoruq və yasaqlıq ərazilərinin sahəsi hazırda 890 min hektar ərazini əhatə edir ki, bunların da 43 min hektarı uzun illər idi işğal altında qalmışdı. Hələ sovet hakimiyyəti illərində ərazinin təbii landşaftını, nadir heyvan və bitki növlərini qorumaq və artırmaq məqsədi ilə Kiçik Qafqazın işğaldan azad olunan ərazilərində bir neçə qoruq və yasaqlıq yaradılmışdır. Bunlardan biri Bəsitçay qoruğu ölkəmizin cənub-qərbində Zəngilan rayonu ərazisində Bəsitçay dərəsində 1974-cü ildə təşkil olunmuşdur. Bu qoruq 107 ha ərazini əhatə edir. Bu qoruqda əsasən adı Qırmızı kitaba daxil edilmiş şərç çınarı qorunurdu. Bu ərazidə çay boyunca 12 km ərazidə çinar meşələri var idi və bu çinar ağaclarının yaşı təxminən 500-ə çatırdı (<http://eco.gov.az/az/tebii-servetlerimiz/qoruqlar>).

Laçın yasaqlığı da kifayət qədər qiymətli heyvan növlərinin, xüsusilə dağ keçisi, cüyür, çöl donuzu, turac, kəklik növlərinin qorunması məqsədi ilə 21,4 min ha ərazidə 1961-ci ildə yaradılmışdır (<http://eco.gov.az/az/tebii-servetlerimiz/qoruqlar>).

Bütövlükdə qeyd etdiyimiz istər sənaye, aqrar, turizm və iqtisadiyyatın digər sahələrində olan mövcud potensialın və imkanların reallaşması üçün ilk növbədə

hal-hazırda qarşıda duran məsələ ərazinin dağıdılmış infrastrukturunun və təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Xüsusilə bura ilk növbədə yolların çəkilməsi və ərazilərin minalardan təmizlənməsi problemini aid etməliyik.

Sovet dövründə Dağlıq Qarabağ istər ətraf rayonlar ilə, istərsə də ölkənin digər rayonları ilə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etmişdir. Lakin ötən əsrin 90-cı illərindəki işğaldan sonra bu əlaqələr kəsilmiş və regionun həm əhalisi, həm iqtisadiyyatı üçün ciddi problemlər yaranmışdır. Hal-hazırda yenidən qarşılıqlı əlaqələrin bərpa edilməsi və iqtisadi potensialının reallaşması üçün keyfiyyətli nəqliyyat infrastrukturunun yaradılmasına başlanılmışdır. Ümumiyyətlə ölkə Prezidentinin də bu barədə çıxışlarında həmişə qeyd olunur ki, ərazilərin bərpası proqramının ilk və əsas istiqamətlərindən biri elə ərazidəki nəqliyyat layihələrinin sürətlə və keyfiyyətlə icra edilməsidir.

İlkin olaraq ərazidə avtomobil yollarının və hava limanlarının tikintisinə çox ciddi şəkildə start verilmişdir ki, bu barədə də 3-cü fəsildə ətraflı söz açılmışdır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA VERGİ SİYASƏTİNİN VƏ GÜZƏŞTLƏRİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

2.1. Azərbaycan Respublikası vergi sisteminin mövcud strukturu və vergi siyasəti

Müasir dövrdə ölkənin vergi sistemi ümumilikdə ölkənin maliyyə fəaliyyətinin əsasını təşkil etməklə, dövlətin bütün zəruri xərclərini qarşılamağa imkan verir, büdcə kəsirinin qarşısının alınmasına xidmət edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müasir tələblərə cavab verən vergi sisteminin qarşısında aşağıdakı vəzifələr dayanır:

- Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin dövlət büdcəsinə tam şəkildə səfərbər olunmasını təmin etmək;
- Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi ilə əhalinin həssas və aztəminatlı təbəqələrinin ehtiyaclarının qarşılınması

Azərbaycan Respublikasının müasir vergi sistemi hal-hazırki dövrdəki mütəşəkkil hala gəlməsi üçün böyük çətinliklərlə qarşılaşmışdır. Belə ki, 90-cı illərdə ölkəmizin yeni müstəqillik əldə etməsindən sonra, ölkənin siyasi-iqtisadi həyatında keçid dövrü başlamışdır. Müstəqillikdən öncəki SSRİ-nin tərkibində olduğu dövrdə sosializm sosial-iqtisadi quruluşunda vergi sistemi hal-hazırki bazar iqtisadiyyatı quruluşuna uyğun vergi sistemindən kəskin şəkildə fərqləndiyindən yeni sisteminin qurulması kifayət qədər çətin olmuşdur. Lakin, müddət keçdikcə bütün bu çətinliklər həllini tapmış, bu sahədə beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla qanunvericilik yaradılmış, müvafiq strukturlar fəaliyyətə başlamışdır.

Respublikanın hal-hazırki mövcud vergi sistemi digər aparıcı və güclü iqtisadiyyata malik dövlətlərin mövcud sistemlərinə və prinsiplərinə əsasən qurulmuşdur. ARVM-nə əsasən ölkənin hazırki mövcud vergi sisteminin əsasını aşağıda qeyd olunan prinsiplər təşkil edir:

- Bu sahə üzrə qanunvericilik aktları vergilərin ümumi, bərabər və ədalətli olmasını müəyyən edir;
- Vergilər iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış olmalıdır;

- Konstitusiya ilə müəyyən olunmuş hüquqların və azadlıqların həyata keçirilməsinə mane olan vergilərin tətbiqinə yol verilmir;

- Azərbaycan Respublikasının vahid iqtisadi məkanını pozan vergilərin tətbiqinə yol verilmir;

- Heç kim qazandığı mənfəət və ya gəlirdən bir dəfədən çox vergi ödəməyə məcbur edilə bilməz;

- Vergilər siyasi, etnik, konfessional, ideoloji və digər xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla müəyyən edilə bilməz və diskriminasiya xarakteri daşıya bilməz;

- Şəxsin vətəndaşlığından, mülkiyyətinin formasından, kapitalın yerləşməsindən asılı olaraq vergilərin fərqli qaydada və fərqli dərəcələr ilə müəyyən edilməsinə yol verilmir;

- Respublikada vergilər yalnız Vergi qanunvericiliyində göstərilən qaydada müəyyənləşdirilir, vergilər ilə bağlı hər hansı dəyişikliklər və ya onların ləğvi yalnız VM-ə dəyişikliklər yolu ilə mümkün ola bilər;

- Heç bir şəxsin üzərinə VM ilə müəyyən edilməyən, yaxud qanunvericilikdən fərqli qaydada müəyyən olunan vergilərin ödənilməsi vəzifə kimi qoyula bilməz;

- Vergilər barədə qanunvericilik ele formada müəyyən olunmalıdır ki, hər bir vergi ödəyicisi hansı vergini və nə vaxt ödəməli olduğunu dəqiq müəyyən edə bilsin;

- Vergi sistemi ölkədə sahibkarlıq mühitini və investisiyaların cəlb edilməsini stimullaşdırmalıdır;

- Vergilər ilə bağlı qanunvericilikdə olan boşluqlar, ziddiyətli məqamlar vergi ödəyicisinin xeyrinə öz həllini tapmalıdır.

Ölkə qanunvericiliyinə əsasən AR-da 3 növ vergilər müəyyən edilmişdir;

- dövlətin vergiləri;

- muxtar respublikanın vergiləri;

- yerli əhəmiyyətli vergilər (bələdiyyə vergiləri) (AR Vergi Məcəlləsi,2021).

Dünyada bütün ölkələrin büdcələrinin formalaşmasında əsas payı vergilər tutur. Bu vəsaitin toplanması üçün bütün ölkələrdə dövlət vergi xidməti orqanları fəaliyyət göstərir.

Hal-hazırkı bazar iqtisadiyyatı dövründə dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin icra edilməsində ölkənin maliyyə resurslarının əsas hissəsini təşkil edən dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsinin təmin edilməsində dövlət vergi orqanlarının əhəmiyyəti artmaqdadır. Azərbaycan Respublikasında bu sahədə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsinə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə 1990-cı ilin iyul ayında Maliyyə Nazirliyinin tərkibində vergi xidməti yaradılmışdır.

1991-ci il 14 oktyabr tarixində isə vergi qanunvericiliyinin icrasına nəzarət sahəsində dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi, nəzarət işlərinin daha təkmil formada və müstəqil həyata keçirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə müstəqil dövlət qurumu kimi AR Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyi yaradılmışdır.

Bundan sonra isə, nəzarət sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi, ölkədə vergi siyasətinin daha keyfiyyətli həyata keçirilməsi məqsədilə AR Prezidenti H.Əliyevin 2000-ci il 11 fevral tarixli fərmanı ilə Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyi ləğv edilmiş və bu sahədə dövlət nəzarətini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı olan Vergilər Nazirliyi yaradılmışdır.

Sonuncu dəfə isə ölkə Prezidentinin 2019-cu il 23 oktyabr tarixli fərmanı ilə Vergilər Nazirliyinin bazasında Dövlət Vergi Xidməti yaradılmış və İqtisadiyyat Nazirliyinin strukturuna daxil edilmişdir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının dövlət vergi orqanları İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti, Naxçıvan MR Dövlət Vergi Xidməti, Dövlət Vergi Xidmətinə bilavasitə tabe olan 7 Baş idarədən, ərazilərdə yerləşən vergilər idarələrindən, rayon vergilər şöbələrindən və strukturuna daxil olmayan Tədris Mərkəzindən ibarətdir (<https://www.taxes.gov.az/az/page/struktur>).

İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinə birbaşa rəhbərliyi xidmətin rəisi həyata keçirir. O bu vəzifəyə AR Prezidenti tərəfindən təyin edilir.

Dövlət vergi orqanları əsasnaməsinə əsasən şaquli iyerarxik təbəçilik əsasında fəaliyyət göstərir. Təbəçiliyin birinci pilləsində DVX, sonra Naxçıvan MR Dövlət Vergi Xidməti, DVX yanında Baş idarələr, ərazilərdə yerləşən vergilər idarələri, rayon vergilər şöbələri gəlir.

Strukturun aşağı pilləsində duran vergi orqanlarında ərazi üzrə qeydiyyatda olan vergi ödəyiciləri ilə iş aparılır, qanunvericiliyin icrasına əməl olunmasına nəzarət təşkil olunur, vergi nəzarəti tədbirləri və yoxlamaları həyata keçirilir və bütün bu proseslərə yuxarı vergi orqanı, yəni Xidmətin aparatının funksional nəzarəti həyata keçirən Baş idarələri tərəfindən nəzarət olunur.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan strukturlar dövlətin müəyyən etdiyi istiqamətlərə və qanunvericiliyə uyğun olaraq ölkədə vergi siyasətini həyata keçirirlər. Həyata keçirilən bu vergi siyasəti ölkənin iqtisadi inkişafı üçün ən vacib və əhəmiyyətli amillərdən biri olmaqla, bu sahənin tənzimlənməsində və stimullaşdırılmasında mühüm iqtisadi alətdir. Son illərdə ölkədə aparılan vergi siyasəti vergi dərəcələrinin azaldılması, vergi güzəştlərinin artırılması hesabına ölkədə sahibkarlıq və investisiya mühitinin stimullaşdırılmasına, xüsusilə mikro və kiçik sahibkarlıq üçün münbit iqtisadi şəraitin yaradılmasına, ölkədə iş yerlərinin artırılmasına, məşğulluğun təmin olunması, ümumilikdə ölkənin iqtisadi inkişafına və əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdir.

Dövlətin vergi siyasətinə bir iqtisadi termin kimi yanaşıb tərif verməyə çalışsaq, vergi siyasətini dövlətin müvafiq strukturları tərəfindən hazırlanmış, vergitutma sahəsində dövlətin qarşısında duran məqsəd və vəzifələrə nail olmaq üçün həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər sistemidir. Hər bir dövlətin tətbiq etdiyi vergi siyasətinin qarşısında duran məqsəd və vəzifələr ölkənin iqtisadi durumundan, dünyada və regionda baş verən iqtisadi proseslərdən və şəraitdən asılıdır. Mövcud reallıqlar şəraitində vergi siyasətinin qarşısındakı hədəflər əsaslar götürülərək, bu hədəflərə çatmaq üçün üsullar və metodlar hökumət tərəfindən işlənib hazırlanır. Ümumilikdə bütün dövlətlərdə vergi siyasətinin əsas qarşısında duran məqsəd vergilərin özünün mahiyyətindən irəli çıxır ki, bu da məcmu məhsulun bir hissəsinin dövlət tərəfindən özgəninkiləşdirilməsindən və bu əldə edilmiş maliyyə resurslarının büdcə vasitəsi ilə təkrar bölüşdürülməsindən ibarətdir. Hər bir maliyyə ili üzrə büdcə haqqında qanun təsdiqlənərkən, əslində bir növ həmin il üçün də vergi siyasəti müəyyən edilmiş olur. Vergi siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və hər hansı dəyişikliklərin edilməsi bu sahəni tənzimləyən

qanunvericilik aktlarında dəyişiklərin edilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Vergi siyasətinin həyata keçirilmə müddətindən, təsir dairəsindən, iqtisadi konyukturanının dəyişməsinə reaksiyasından asılı olaraq müxtəlif formaları mövcuddur.

Vergi siyasətinin müddətindən asılı olaraq aşağıdakı formaları var:

Vergi taktikası – vergi sistemində müəyyən dəyişikliklər edilməsi yolu ilə qısamüddətli dövrdə qarşıda duran vəzifələrin həllini nəzərdə tutur.

Vergi strategiyası – vergi sahəsində dövlətin uzunmüddətli siyasi və iqtisadi kursunu özündə ehtiva edir və daha böyük miqyaslı məsələlərin həllini nəzərdə tutur.

Təsir dairəsindən asılı olaraq isə 2 yerə ayrılır ki;

Daxili vergi siyasəti bir ölkə və ya ərazi daxilində həyata keçirilir və lokal səviyyədə məsələlərin həllini ehtiva edir.

Xarici vergi siyasəti əsasən ikiqat vergitutma ilə bağlı qarşıya çıxan məsələlərin həllini nəzərdə tutur (Məmmədov Ə.C. və başqaları, 2014).

İqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə reaksiyasından asılı olaraq da vergi siyasətinin 2 əsas formasını qeyd etmək olar:

Diskresion vergi siyasəti vergi dərəcələrində və ya vergitutmanın strukturunda müəyyən dəyişikliklər etmək yolu ilə iqtisadi böhranların qısa müddətdə aradan qaldırılması və iqtisadi tarazlığın bərpa edilməsi üçün istifadə olunur. Buna görə də, bu siyasəti bir çox hallarda sabitləşdirici siyasət kimi qələmə verirlər.

Qeyri-diskresion vergi siyasəti isə hökumət tərəfindən qəbul olunmuş qərarlara dəyişiklik etmədən avtomatik şəkildə həyata keçirilir.

Vergi siyasətinin önəmli subyekti kimi dövlətin özü çıxış edir. Dövlətin həyata keçirdiyi vergi siyasətinin qarşısında bir neçə mühüm vəzifə dayanır ki, bunlar da aşağıdakılardır;

- Ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsi üçün şəraitin yaradılması;
- Dövlət büdcəsinin maliyyə resursları ilə təmin edilməsi;
- Əhalinin gəlir səviyyəsi müxtəlif olan müxtəlif təbəqələri arasında yaranmış qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılması.

Dövlətin həyata keçirdiyi əsas iqtisadi siyasət vasitələrinin təməlini fiskal siyasət təşkil edir. Fiskal siyasət özü dövlət xərclərinin ödənilməsi və vergilərin yığılması ilə əlaqədar olan iqtisadi siyasətdir. Bu siyasətin qarşısında duran əsas vəzifə dövlətin əsas xərclərini, xüsusilə dövlət qurumlarını, müdafiə, təhsil, səhiyyə və digər əsas sahələrin saxlanılmasıdır. Fiskal siyasət maliyyə siyasətinin əsas hissəsi olmaqla əsasən büdcənin formalaşmasına xidmət edir.

Vergi siyasətinin effektivliyi onun həyata keçirilməsi prinsiplərinin müəyyən olunmasından ciddi şəkildə asılıdır. Ölkəmizdə vergi siyasəti qeyd olunan prinsiplər əsas tutulmaqla həyata keçilir:

- Vergi sisteminin normativ aktlar bazasının təkmilləşdirilməsi
- Sahibkarlar üçün münbit şəraitin təmin olunması və vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunması
- Vergi ödəyiciləri üçün optimal vergi yükünün müəyyən olunması
- Vergi orqanlarının fəaliyyətinin digər dövlət orqanları ilə əlaqələndirilməsi
- Vergi xidməti əməkdaşlarının səmərəli və işgüzar fəaliyyəti üçün şəraitin yaradılması və sosial rifah halının təmin olunması
- Vergi sisteminin əldə etdiyi müsbət təcrübə ilə inkişaf etmiş müasir dövlətlərin vergi sistemlərinin uğurlu təcrübələrinin vəhdət şəklində istifadə olunması və tətbiqi
- Ölkədə sahibkarlıq və investisiya mühitini təşviq edən kifayət qədər sadə, hamı tərəfindən asanlıqla anlaşılan vergi sisteminin yaradılması

Bu qeyd olunan prinsiplər əsas tutulmaqla AR-da tətbiq olunan vergi siyasətinin qarşısında duran əsas istiqamətlər bunlardır:

- Respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunub saxlanılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Respublikanın ixrac imkanlarının artırılmasının təmin olunması
- İnvestisiyaların ölkə iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli hesab olunan sahələrə cəlb edilməsi üçün stimullaşdırıcı addımların atılması
- Vergi sisteminin uçot məlumat bazalarının yaradılması
- Vergi daxilolmalarının artırılması naminə qanunamüvafiq tədbirlərin

görülməsi

-Vergi ödəyicilərinin fəaliyyəti ilə bağlı təkmil nəzarət sisteminin yaradılması və tətbiqi

-Vergi hüquqpozmalarına qarşı nəzarətin və tətbiq olunan pozuntu hallarına görə məsuliyyət sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi və ciddiləşdirilməsi

-Vergi xidməti orqanlarının daha da effektiv fəaliyyət göstərə bilməsi üçün vergi orqanlarının maddi-texniki imkanlarının gücləndirilməsi (Məmmədov F.Ə. və başqaları, 2010).

Vergi siyasətinin ölkə iqtisadiyyatına verəcəyi müsbət töhfəni artırmaq üçün onun elmi yanaşmalar əsasında hazırlanmasına böyük ehtiyac vardır. Çünki müasir iqtisadi şəraitdə yalnız müasir elmi-texniki tərəqqiyə əsaslanan iqtisadi metodlar və üsullar ölkə iqtisadiyyatının inkişafına səbəb ola bilər. İqtisadi siyasətin digər istiqamətləri kimi, vergi siyasətinin də hazırlanmasında da elmi yanaşmalara istinad olunmaması ölkə iqtisadiyyatı üçün böyük fəsadlara gətirib çıxara bilər.

Müstəqillik qazandıqdan sonrakı illərdə elmi yanaşmalar əsasında hazırlanmış vergi siyasəti aşağıda göstərilən əsas məqsədləri qarşıya qoyur:

- vergilərin sayının azaldılması;
- vergi dərəcələrinin mümkün olduğu qədər azaldılması;
- vergi güzəştlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi;
- hüquqi şəxslərlə fiziki şəxslər arasında vergi yükünün bir-birinə bərabərləşdirilməsi;
- rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında olan vergi yükünün bərabərləşdirilməsi;
- Sahibkarlar və investorlar üçün stimullaşdırıcı investisiya mühitinin yaradılması;
- Regionların iqtisadi inkişafı və regionlarda sahibkarlığın stimullaşdırılması;
- Sahibkarların hüquqlarının etibarlı müdafiəsi və genişləndirilməsi;
- Vergidən yayınma hallarına qarşı effektiv mübarizənin aparılması və nəzarətin təşkili;
- Vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi;

-Vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmət səviyyəsinin artırılması, məlumatlandırma işlərinin keyfiyyətinin artırılması və vergi təbliğatı.

Ölkə iqtisadiyyatının normal tempdə inkişafının təmin edilməsi və normal fəaliyyəti üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılması hökumətin həyata keçirdiyi vergi siyasətinin ən əsas vəzifələrindən biridir. Ölkəmizdə də müstəqillik əldə etdikdən müasir dövrümüzdə qədər olan müddətdə mütəmadi və məqsədyönlü addımlar atılmışdır. Bunlara misal olaraq, mənfəət vergisinin dərəcəsinin 45%-dən 20%-ə, ƏDV-nin 28%-dən 18%-ə, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin 55%-dən 30%-ə endirilməsini göstərmək olar. Aparılmış bu islahatların nəticəsidir ki, hal-hazırda ölkəmizdə tətbiq olunan vergi dərəcələri dünya ölkələri ilə müqayisədə analoji vergi dərəcələrindən aşağıdır (Məmmədov F.Ə. və başqaları, 2014).

Bundan əlavə milli iqtisadiyyata investisiyaların cəlb olunması üçün əlverişli iqtisadi mühitin yaradılması ölkədə aparılan vergi siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biridir.

Ölkəmizdə xüsusilə xarici investisiyaların cəlb edilməsinə səbəb ola biləcək kifayət qədər ciddi əsaslar mövcuddur. Bunlara yüksək peşəkarlığa malik ucuz işçi qüvvəsini, enerji resurslarını, regionda və dünyada xüsusi iqtisadi əhəmiyyətə malik coğrafi və geosiyasi mövqeyi misal göstərmək olar. Bütün bu qeyd olunan investorlar üçün önəmli faktorlar ilə yanaşı, əlverişli iqtisadi və siyasi mühitin, xüsusilə vergi mühitinin olması xarici investorların narahatçılığına səbəb olan çox ciddi amildir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, xarici investorları fəaliyyət göstərəcəkləri ölkədə olan vergi güzəştlərindən daha çox, uzun müddətli vergi strategiyaları, vergi sisteminin stabilliyi, dəyişikliklərin az olması maraqlandırır. Bunlar nəzərə alınaraq Azərbaycan Respublikası digər ölkələr ilə bir sıra beynəlxalq müqavilələr bağlamışdır. Bu müqavilələr əsasən investisiyaların təşviqi və zəmanətli şəkildə qorunmasını, gəlirlərə və əmlaka görə vergilərə münasibətdə iki qat vergitutmanın qarşısının alınmasını, nəqliyyat daşımalarını və kredit müqavilələrini əhatə edir.

İnvestisiyaların təşviqi və qorunması ilə bağlı müqavilələrə əsasən, hər bir müqavilə tərəfi olan ölkə digər ölkənin investorlarına öz sahibkarlarına yaradılan

qədər əlverişli, ona bərabər vergitutma rejimi yaratmalıdır.

İkiqat vergitutmanın aradan qaldırılması ilə bağlı sazişlərə əsasən güzəştlər əsasən mənbədə tutulan vergilərə aid edilir.

Nəqliyyat daşımaları haqqında sazişlərə əsasən isə saziş tərəfləri daşımaları həyata keçirən nəqliyyat vasitələrini qarşılıqlı əsasda ödəniş və vergilərdən azad edirlər.

Kredit sazişlərinə əsasən isə Beynəlxalq Yenidən-qurma və İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Beynəlxalq İnkişaf Assosiasyası, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və digər bu kimi maliyyə mənbələrindən əldə olunan kreditlər vergiyə cəlb edilmirlər. Onu da bildirək ki, bununla bağlı qeyd olunan təşkilatların əsasnamələrində müvafiq müddəalar öz əksini tapmışdır və ölkəmiz də bu təşkilatların əsasnamələrini rəsmən tanıyırlar.

Xarici investisiyaların, xüsusilə neft-qaz sahəsində böyük investisiyaların cəlb olunmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası ərazisində hasilatın pay bölgüsü üzrə Sazişlər arasında karbohidrogen fəaliyyətini həyata keçirən xarici şirkətlər üçün “Mənfəət vergisi haqqında”, “Xarici subpodratçıların vergiyə cəlb olunması haqqında”, “Fiziki şəxslərin vergiyə cəlb olunması haqqında”, “İdxal və ixrac haqqında” protokollarla tənzimlənən, Vergi Məcəlləsindən fərqli üstünlüklərə malik olan xüsusi rejimli vergitutma yaradılmışdır.

Bu sazişlərə əsasən ölkə ərazisində karbohidrogen fəaliyyəti ilə məşğul olan xarici subpodratçı şirkətlər gördükləri iş və xidmətlərə görə əldə etdikləri gəlirdən 5-8% dərəcə ilə (sazişin şərtlərinə uyğun olaraq) ödəmə mənbəyində tutulan mənfəət vergisini ödəyirlər və digər vergiləri ödəməkdən azad olunurlar. Neft sazişləri üzrə podratçı tərəf hesab olunan xarici şirkətlərin karbohidrogen fəaliyyətindən qazandıqları gəlirləri isə həmin sazişlər ilə müəyyən olunan dərəcələr ilə tək cəmənfəət vergisinə cəlb olunmalıdır.

Ölkə əhalisinin, xüsusilə regionlarda yaşayan kənd əhalisinin böyük əksəriyyətinin məşğulluq sahəsi olan kənd təsərrüfatının inkişafının stimullaşdırılması istiqamətində də ölkədə xüsusi vergi siyasəti tətbiq olunur. Bu sahə üzrə məhsuldarlığın artırılması və ölkə əhalisinin məşğulluğunun təmin

edilməsi məqsədilə 2001-ci ilin 1 yanvarından etibarən bu sahə torpaq vergisi istisna, bütün digər vergi növlərindən azad edilmişdir.

Bu sahənin böyük miqyaslı vergi güzəştləri ilə əhatə olunması son illərdə bu sahədə istehsalın əhəmiyyətli dərəcədə artımına səbəb olmuşdur. Bu isə təbii ki, nəticədə ölkəmizin ərzaq təhlükəsizliyinin qorunub saxlanılmasına birbaşa xidmət edən amildir.

Vergi siyasətinin tətbiqi həm də hökuməti vergi islahatları aparmağa təşviq edən əsas məsələlərdən biridir.

Son illərdə ölkəmizdə məlum olduğu kimi ciddi şəkildə sosial yönümlü iqtisadiyyat aparılır. Bu isə vergilərin təkcə büdcənin maliyyə mənbələrinin təmin olunması vasitəsi kimi deyil, həm də ölkənin iqtisadi sisteminin bütün istiqamətlərinin inkişafı üçün vacib amil olduğunu göstərir.

Ölkəmizin vergi sistemində aparılan bütün islahatların əsas vəzifəsi müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin iqtisadi təsərrüfat sisteminin bütün sahələrində dinamik inkişafa nail olmaqdan, sahibkarlıq mühitinin və məşğulluğun təmin olunmasından, beləliklə nəticədə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaqdan ibarətdir.

1 yanvar 2001-ci il tarixdən tarixdən qüvvəyə minmiş AR Vergi Məcəlləsi respublikada vergi sisteminin yaranması və formalaşmasında çox ciddi bir addım hesab oluna bilər. Bu məcəllə ölkənin vergi siyasətinin aparılmasında əsas normativ hüquqi bazalardan biri hesab olunur. Ölkədə aparılan çevik vergi siyasəti mütəmadi olaraq bu qanunvericilik aktına da əlavə və dəyişikliklərin edilməsini labüd edir. Bütün bu dəyişikliklər ölkədə vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinə, vergi qanunvericiliyinin beynəlxalq təcrübəyə və standartlara uyğunlaşdırılmasına, prioritet sahələrin inkişafına xidmət edir.

Beləliklə yekun olaraq deyə bilərik ki, AR-da hökumətin həyata keçirdiyi vergi siyasəti və bu siyasətin qarşısında duran hədəflərə nail olmaq yolunda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar ölkə iqtisadiyyatının artan templərlə inkişafı üçün səmərəli və əlverişli iqtisadi mühitin yaradılmasına xidmət edir.

2.2. Azərbaycanda tətbiq olunan vergi güzəştləri və onların normativ-hüquqi əsasları

Hər bir dövlətin vergi sistemində vergi güzəştlərinin əhəmiyyətli bir yeri vardır. Vergi güzəşti dedikdə vergi ödəyicilərinə ödənilməli olduqları vergiləri vergi qanunvericiliyində tutulan qaydalara uyğun olaraq tam və ya qismən ödəməkdən azad olmaları başa düşülür. Burada xüsusi olaraq nəzərə alınmalıdır ki, vergi ödəyiciləri bu güzəşt və azadolmalardan yalnız qanunvericiliyin icazə verdiyi hədd daxilində istifadə edə bilərlər.

İqtisadi ədəbiyyatlarda vergi güzəştlərini müxtəlif qruplara ayırırlar ki, bunlardan ən çox yayılmış təsnifatı aşağıdakı kimidir:

- İstisna təşkil edən güzəştlər;
- Çıxılmalar edilməklə güzəştlər;
- Vergi krediti

İstisna təşkil edən güzəştlər müxtəlif vergi tutma obyektlərinə tətbiq edilən vergi güzəştləridir. Bunlar qanunvericilikdə nəzərdə tutulmaqla daimi və ya qanunvericilikdə konkret güzəşt müddəti göstərilməklə müəyyən müddəti əhatə edə bilər.

Çıxılmalar edilməklə güzəştlər vergituma bazasından güzəştlərin çıxılması ilə bazanın azaldılması yolu ilə edilən güzəştlərdir. Bu növ güzəştlər bütün vergi ödəyicilərini və ya qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada müəyyən növ vergi ödəyicilərinə şamil oluna bilər.

Vergi krediti- konkret vergi növləri üzrə dərəcələrin və ya hesablanmış cəmi vergilərin azaldılması yolu ilə həyata keçirilən güzəştlərdir.

Hüquqi baxımdan güzəşt qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş konkret hallarda tətbiq olunan xüsusi normadır. Buna görə də, vergi güzəştlərini sahibkarların vergi öhdəliklərini azaldan başqa amillərdən fərqləndirmək lazımdır. Məsələn, vergi ödəyicisinin mənfəəti ilə ərzində əldə edilmiş gəlir ilə, bu gəlirin əldə edilməsinə çəkilən xərclərin çıxılmasından yaranan fərkdir. Burada aydındır ki, xərclər artdıqca vergi ödəyicisinin ödəməli olduğu mənfəət vergisinin miqdarı azalır ki, bu azalma da xərclərin artımı hesabınadır və bu güzəşt hesab oluna bilməz.

AR VM-ə əsasən hər bir vergi ödəyicisi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada və müddətdə vergi güzəştlərindən istifadə etmək hüququna malikdir. Burada bir məsələyə xüsusi önəm vermək lazımdır ki, vergi güzəştlərindən istifadə etmək vergi ödəyicisinin vəzifəsi kimi deyil, hüququ kimi qeyd olunmuşdur. Yəni, hər bir vergi ödəyicisi bu hüquqdan yararlanma bilər, lakin birmənalı şəkildə istifadə etməyə məcbur edilə bilməz və seçim hüququna malikdir.

Onu da qeyd edək ki, vergi ödəyicisinin də bu hüquqlardan istifadə üçün hər hansı bir icazəyə və ya mürciət etməyi tələb olunmur, yalnız qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddəalar icazə verir ki, vergi ödəyicisi bu hüquqdan avtomatik qaydada istifadə edə bilsin. Yalnız burada tələb olunur ki, vergi ödəyicisi qeyd olunan güzəştlərdən istifadə etməyə hüququ yaransın və bununla bağlı əsasları vergi orqanına təqdim edə bilsin.

İqtisadi ədəbiyyatlarda adətən vergi güzəştlərini bir neçə növdə təsnifatlaşdırırlar ki, bunlar da aşağıdakılardır:

- müxtəlif subyektlərə aid edilən güzəştlər;
- vergitutma obyektinə şamil olunan güzəştlər;
- vergi dərəcələrinin azaldılması yolu ilə tətbiq olunan güzəştlər;
- vergilərin ödənilməsinə verilən güzəştlər;
- mülkiyyət növündən asılı olaraq verilən güzəştlər; (Məmmədov F.Ə. və başqaları, 2010).

Birinci növ güzəştlər bütün vergi ödəyicilərinə deyil, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müxtəlif qrup subyektlərə şamil olunur. Bu cür güzəştlər bir neçə formada həyata keçirilə bilər, misal üçün vergi tətilləri, vergi dərəcələrinin azaldılması, vergilərin ödənilmə tarixinin uzun müddət ilə əvəz olunması və s.

Bu növ güzəştlərə misal olaraq müxtəlif imtiyazlı təbəqələri, AR VM-də Sovet İttifaqı qəhrəmanlarının, AR-nın milli qəhrəmanlarının, Çernobıl əlillərinin və bu kimi digər şəxslərin gəlir vergisindən azad olunmasını göstərmək olar.

İkinci növ güzəştlər tətbiq olunarkən vergitutma obyektinə tətbiq olunur, vergitutma obyektini tam və ya qismən vergi ödəməkdən azad olunur.

Bu vergi növü üzrə güzəştlərə vergi ödəyicilərinin kənd təsərrüfatı mallarının

istehsalına görə torpaq vergisi istisna olmaqla, digər vergilərdən azad olunmasını göstərmək olar.

Üçüncü növ güzəştlər qanunvericilikdə qeyd olunan qaydada hər hansı bir vergi növü üzrə müxtəlif subyektlərə və ya bu vergi tədiyyəsinin ödəyicisi olan bütün şəxslərə münasibətdə vergi dərəcələrinin azaldılması yolu ilə tətbiq olunur.

Bu güzəştlərə misal kimi, AR VM-ə əsasən əlillərin ictimai təşkilatlarına məxsus olan, işçilərinin ən azı 50 faizi əlillərdən ibarət olan istehsal müəssisələrinin mənfəət vergisinin dərəcəsi 50 faiz azaldılmasını göstərmək olar.

Dördüncü növ güzəştlər isə vergilərin müəyyən müddət daxilində ödənilməsinə aid olunur. Bu əsasən o sahələrə tətbiq olunur ki, orada dövlət xüsusi diqqət ayırır və inkişafına maraqlı olur.

Mülkiyyət növünə uyğun olaraq tətbiq olunan güzəştlərə isə nümunə kimi AR VM-ə əsasən büdcə təşkilatının mənfəət vergisini ödəməkdən azad olunmasını göstərmək olar.

Dövlət məlum olduğu kimi vergilərdən ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsində mühüm üsul kimi istifadə edir. Tətbiq olunan vergi güzəştlərinin əhatə dairəsi, həcmi və şərtlərində müvafiq dəyişikliklər etməklə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə ciddi təsir imkanları yaranır. Ölkəmizin qanunvericilik aktlarında, o cümlədən Vergi Məcəlləsində vergi güzəştləri barədə müvafiq müddəalar öz əksini tapsa da, vergi güzəştlərinə konkret tərif verilməmişdir. Bununla yanaşı bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda vergi güzəştləri iqtisadi termin və anlayış kimi geniş təhlil edilmiş, müxtəlif təriflər verilmiş, müxtəlif formada təsnifatlaşdırılmışdır. Təriflərdən birində vergi güzəştləri dedikdə vergi ödəyicisinə ödəməli olduqları vergiləri ödəməkdən tam və ya qismən azad olunması başa düşülür. Lakin, qanunvericiliyə nəzər yetirsək bu cür yanaşmanın bu anlayışı tam ifadə etmədiyini görə bilərik. Məsələn, zərərlərin növbəti 5 ilə hissə-hissə keçirilməsi daha uzun müddətli bir güzəştdir və bu anlayışla tam əhatə olunmur.

Bəzi mənbələrə əsasən vergi güzəştlərini aşağıdakı kimi təsnifatlaşdırmaq olar:

1. Tətbiq olunma məqsədindən asılı olaraq;

a) İqtisadi güzəştlər

b) Sosial güzəştlər

İqtisadi güzəşt kimi hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə güzəştləri, sosial güzəşt kimi isə fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə 102-ci maddədə imtiyazlı şəxslərə tətbiq olunan güzəştləri göstərmək olar.

2. İqtisadi təsirlərinə və gözlənilən nəticələrində görə;

a) Stimullaşdırıcı güzəştlər

b) Dəstək verici güzəştlər

Stimullaşdırıcı güzəştlər dedikdə, dövlətin iqtisadi alət kimi iqtisadiyyatın konkret olaraq hər hansı sahəsində tərəqqiyə nail olmaq üçün tətbiq etdiyi güzəştlər nəzərdə tutulur. Bunlara misal olaraq, ixrac olunan məhsullar üzrə əlavə dəyər vergisinə sıfır dərəcə ilə cəlb olunmasını, kənd təsərrüfatında və sənaye texnologiyaya parklarındakı güzəştləri göstərmək olar.

Dəstəkləyici güzəştlər isə, sahibkarlara dəstək vermək məqsədilə həyata keçirilən güzəştlərdir və buna misal kimi ötən illərdən qalıq zərərlərin növbəti illərdə də xərc kimi tanınması və gəlirdən çıxılmasını göstərə bilərik.

Bir çox iqtisadçıların təqdim etdikləri fikirlərə və iqtisadi ədəbiyyatlara əsaslaq deyə bilərik ki, bu güzəşt və azadolmalar dövlət büdcəsinin xərci kimi də başa düşülə bilər. Hətta bir çox mütəxəssislər vergi güzəştinin bir iqtisadi anlayış kimi ləğv olunmasını, onun əvəzinə isə büdcə və vergi qanunvericiliyində vergilərlə bağlı subsidiya anlayışının tətbiq olunmasını təklif kimi təqdim edirlər ki, bu subsidiyaların həcmi büdcədə xərc kimi nəzərə alınmalıdır. Bəzi ədəbiyyatlarda isə müəssisələrin amortizasiya üzrə ayırmalarını da vergi güzəştləri kimi təqdim edildiyinə rast gəlinir. Lakin, bizim qənaətimizə görə amortizasiya ayırmalarının xərc kimi nəzərə alınması iqtisadi cəhətdən tam olaraq məntiqli hesab oluna bilməz. Çünki, bu əsas vəsaitlərin dəyərinin illər üzrə müəyyən hissələrlə xərc şəklində silinmədir.

“Vergi və İnvestisiya” kitabında da bu anlayışın mahiyyəti öyrənilmiş və belə təqdim edilmişdir: Vergi güzəşti dedikdə, vergi ödəyicilərinin vergini ödəməkdən tam və ya qismən azad olması, vergitutma bazasının qismən azaldılması, verginin

aşağı dərəcələrlə hesablanması və ödənilmə müddətinin artırılması üzrə qanunvericiliklə təsbit olunmuş hüquqları nəzərdə tutulur (Məmmədov Ə.C. və Seyfullayev İ.Z. 2013).

Hesab edirəm ki, bu tərif vergi güzəştini bir iqtisadi anlayış kimi daha dolğun ifadə edir və güzəştləri ilə bağlı müxtəlif imkan və hüquqları özündə cəmləşdirir.

Vergi güzəştlərinin anlayış kimi mahiyyəti və təsnifatları haqda müəyyən qədər danışıqdan sonra vergi güzəştlərinin prinsipləri barəsində də araşdırma aparılması məqsədmüvafiq olardı. Bu prinsiplər barəsində də, müxtəlif elmi iqtisadi ədəbiyyatlarda bir çox prinsiplər göstərilmişdir. Ölkəmizin iqtisadi sisteminə daha çox uyğun olan Vergi güzəştlərinin aşağıdakı prinsiplərini qeyd etmək olar:

- a) Vergi münasibətlərində iştirak edən bütün subyektlərin maraqlarının uyğunlaşdırılması
- b) Vergi güzəştlərinin və tənzimlənməsinin ünvanlı xarakter daşması
- c) Vergi güzəştlərinin tətbiqi istiqamətində səmərəliliyin təmin edilməsi
- d) Vergi güzəştlərinin tətbiqinin dövlətin digər iqtisadi tənzimləmə vasitələri ilə vəhdət halında uzlaşdırılması
- e) Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin və nəticəliliyinin təmin olunması (Məmmədov Ə.C. və b.,2015).

Birinci qeyd etdiyimiz prinsipə görə dövlət tərəfindən həyata keçirilən vergi güzəştləri yalnız hər hansı bir iqtisadi qrupun və ya iqtisadiyyatın konkret hansısa sahəsində çalışan sahibkarların maraqlarını qorumaq deyil, ümumilikdə bütün subyektlərin, o cümlədən sahibkarların və dövlətin maraqlarına tam uyğun olmalı, bununla yanaşı digər sahələrdə çalışanların da hüquqlarını və inkişaf imkanlarını məhdudlaşdırmamalıdır. Dövlətin burada əsas vəzifəsi bu balansı qorumaq və qarşılıqlı maraqların təmin olunması şəraitində güzəştlərin tətbiqini həyata keçirməkdir. Məsələn, dövlətin ən çox güzəştlər ilə əhatə olunan kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafı məqsədilə tətbiq etdiyi genişmiqyaslı güzəştlər iqtisadiyyatın digər sahələrinə, misal üçün ticarət, sənayə, xidmət, turizm, maliyyə və bu kimi digər sahələrinə neqativ təsir etməməlidir. İqtisadi müzakirələrdə və ədəbiyyatlarda

bu məsələyə ən çox vergi güzəştləri və subsidiyaların qarşılıqlı əlaqəsinə toxunularkən söhbət açılır. Burada müzakirə olunan əsas mövzu və mahiyyət ondan ibarətdir ki, dövlətin sahibkarlardan vergi ödənişləri tələb etməsi onların maliyyə imkanlarına mənfi təsir göstərməklə onların inkişaf meyillərini azaldır. Lakin, dövlət bu sahibkarlardan aldığı vergilər ilə digər inkişaf etdirilməli olan sahələrə subsidiyalar ayırır və bu sahələrin inkişafına dəstək olur. Burada isə əsas mahiyyət və məqsəd ondan ibarətdir ki, dövlətin inkişaf etdirməyə çalışdığı və bu məqsədlə subsidiya verdiyi sahələrin inkişafından əldə olunan səmərə vergi ödənişlərinin alındığı sahələrin itkilərindən artıq olsun. Əks halda aydındır ki, ölkə iqtisadiyyatı ikiqat itkilərə məruz qala bilər. Buna görə də dövlət bu məsələni ciddi təhlil etməli, burada tarazlığı qorumağı bacarmalı və balans yaratmalıdır.

Məhz dövlət bu kimi məsələlərdə ümumi iqtisadiyyatı əsas götürərək tərəflərin maraqlarını maksimum dərəcədə tarazlaşdırmalı və nə uyğun balansla yetişməlidir. Təbii ki, burada mütləq tarazılığa nail olmaq çox çətin məsələdir.

İkinci qeyd olunan əsas prinsip olan ünvanlılıq prinsipi isə vergi güzəştlərinin iqtisadiyyatın konkret sahələrinə ünvanlı şəkildə tətbiq olunması və aid olunmasını nəzərdə tutur. Məlumdur ki, vergilərin dərəcələri yüksək olduqda və bütün subyektlərə eyni dərəcə ilə tətbiq olunduqda sosial bərabərsizlik yarana bilər ki, bunun da aradan qaldırılması üçün dövlət vergi güzəştlərindən bir iqtisadi alət kimi istifadə edir. Ancaq bəzi hallarda vergi güzəştlərinin geniş bir kütləyə şamil olunduğunu görürük ki, bu da vergi güzəştlərinin tətbiqi prinsiplərinin pozulması ilə müəyyən bir sosial bərabərsizliyə gətirib çıxarır. Buna misal olaraq 2019-cu ilin 1 yanvar tarixindən qüvvəyə minən dəyişikliyi nəzərdən keçirə bilərik. Tətbiq olunan yeni qaydaya əsasən neft-qaz və dövlət sektorundan başqa sahələrdə çalışan şəxslərin gəlir vergisi 8000 manatadək “0” faiz, 8000 manatdan çox olan hissəsinə isə “14” faiz gəlir vergisi hesablanır. Neft-qaz və dövlət sektorunda çalışan şəxslərin əldə etdikləri gəlirlərdən isə adi qaydada 2500 manatadək olan hissədən 200 manat çıxılmaqla 14% və 2500 manatdan artıq olan hissədən isə 25% dərəcə ilə vergilər hesablanır. Buradan görünür ki, əmək bazarında eyni əmək haqqı ilə fərqli sektorlarda çalışan işçilərin vergilər çıxılmaqla aldıkları əmək haqları

arasında fərqlər yaranır. Gəlir vergisi üzrə güzəştlərin tətbiqində əsas məqsəd gəlirlərin ədalətli bölgüsünü təşkil etmək olmalıdır. Bu mənada ən geniş yayılmış praktika progressiv sistemin tətbiqidir ki, ölkəmizdə də bu mexanizmdən istifadə olunur. Belə ki, əmək haqqının 2500 manatadək olan hissədən 200 manat çıxılmaqla 14% və 2500 manatdan artıq olan hissədən isə 25% dərəcə ilə vergilər hesablanır ki, burada da progressiv vergi sisteminin tətbiqi aydın görünür. Əmək haqlarının 200 manatadək olan hissəsinin gəlir vergisindən azad olunması isə bütün muzzla işləyənlərə tətbiq olunur ki, burada güzəştin ünvanlılığını ümumi şəkildə qəbul etmək olar. Lakin AR VM-in 102-ci maddəsinə baxsaq görürük ki, müxtəlif kateqoriyalı şəxslərə ünvanlanmış güzəştlər də mövcuddur. Bunlara Milli qəhrəmanların, müharibə əlillərinin, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün müdafiəsi zamanı həlak olmuş şəxslərin valideynləri və arvadlarının (ərlərinin) gəlir vergisindən müəyyən məbləğdə azad olunmasını göstərmək olar.

Vergi güzəştlərinin ünvanlılıq prinsipinə görə tətbiq olunacaq hər bir güzəşt tətbiq edilməmişdən əvvəl bu hüquqdan yararlanacaq şəxslərin əhatə dairəsi konkret müəyyən olunmalıdır. Bundan əlavə bu şəxslərin güzəşt ilə əhatə olunmasına səbəb olan problemlər araşdırılmalı, öyrənilməli, təhlil olunmalı və bu problemlər həll olunmalıdır. Əgər bu şəkildə təhlil olunmuş güzəştlər təhlil olunmazsa, onun nəticəliliyi və effektivliyi ilə bağlı böyük nəticələr gözləmək düzgün olmazdı.

Ünvanlılıq prinsipi ilə birbaşa bağlı olan başqa bir mühüm prinsip isə hökumətin tətbiq etdiyi güzəştlərin digər iqtisadi tənzimləmə alətləri ilə birlikdə vəhdət halında tətbiq olunmasıdır. Buna nümunə kimi məsələn ixrac fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyicilərinin ixrac dövriyyələrinin əlavə dəyər vergisinə sıfır dərəcə ilə cəlb edilməsi ilə yanaşı gərək gömrük rüsumları da əlverişli müəyyən olunsun ki, sahibkarları ixrac fəaliyyətinə stimullaşdıra bilsin. Başqa bir nümunə kimi kənd təsərrüfatı sahəsində çalışan sahibkarların torpaq vergisindən başqa digər vergilərdən azad olunmasını göstərmək olar. Həmçinin bu sahədə çalışan sahibkarlıq subyektlərinə dəstək göstərilməsi məqsədilə subsidiyaların verilməsi, aqrolizinq təşkilatları vasitəsilə kənd təsərrüfatı texnikasının, maşınların, ətlik və

südlük heyvanların güzəştli şərtlərlə verilməsi də bu sahənin inkişafını təmin etmək üçün dövlət tərəfindən vəhdət halında tədbirlər həyata keçirməsinin bariz nümunəsidir.

Sistemlilik prinsipinə görə dövlət tərəfindən həyata keçirilən hər bir güzəşt paketi digər iqtisadi tənzimləyici alət və üsullar ilə qarşılıqlı vəhdət halında sistem kimi birləşməli və bir birini tamamlamalıdır. Məsələn, kənd təsərrüfatı sahəsinin geniş vergi güzəştləri ilə əhatə olunması bu sahədə çalışan sahibkarlar arasında sağlam rəqabət mühitinin yaranması və bu sahənin inkişafı üçün münbit biznes atmosferinin yaradılması ilə tamamlanmalıdır. Yəni, kənd təsərrüfatı sahəsinə verilən güzəştlər dövlətin tətbiq etdiyi fiskal, monetar və digər sahələrdə müəyyən olunan dövlət siyasəti ilə uzlaşmalıdır.

Vergi güzəştlərinin tətbiqi ilə bağlı ən həssas məqam onun nəticələrinin və effektivliyinin ölçülməsi məsələsidir. Əlbəttə ki, dövlət bir çox vergi güzəştləri müəyyənləşdirə bilər, ancaq bu o demək deyil ki bunların hamısının nəticəsi müsbətdir və ya nəticəsi müsbət olan vergi güzəştlərinin heç də hamısı effektiv hesab oluna bilməz. Burada səmərəlilik və effektivlik dedikdə dövlətin bu güzəştlərin tətbiqi ilə bağlı maliyyə itkilərinə qarşılıq olaraq, iqtisadiyyatın güzəşt ilə əhatə olunan hissəsində iqtisadi inkişafa nail olunması səviyyəsi müqayisə olunmalıdır. Əgər güzəştlərin tətbiqindən sonra həmin sahədə qarşıya qoyulan hədəflərə nail olunmursa, bu sahədə verilən güzəştlərə yenidən baxılmalı, hətta lazım gələrsə güzəştlərin ləğvi məsələsinə də baxıla bilər.

Vergi güzəştlərinin yuxarıda qeyd olunan nəticəlilik prinsipinə əsasən dövlət tərəfindən güzəştlərin tətbiqi məsələsinə baxılarkən, hər bir güzəştin nəticələri barədə konkret hədəflər və məqsədlər müəyyənləşdirilməli və müəyyən müddətdən sonra bu məqsədlərə nail olunması məsələsinə baxılmalıdır.

Bir çox ədəbiyyatlarda vergi güzəştlərinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə müxtəlif nisbətlər müəyyən olunaraq təhlillər aparılması təklif olunur:

- a) Güzəştin qüvvəyə minməsi ilə bağlı ortaya çıxan büdcə itkilərinin büdcənin icmal gəlirində xüsusi çəkisi

b) Güzəştin qüvvəyə minməsi nəticəsində büdcə itkilərinin büdcənin xərclərində xüsusi çəkisi

c) büdcənin vergi güzəşti nəzərə alınmaqla ortaya çıxan büdcə defisitinin bu güzəştin nəzərə alınmaması ilə hesablanan defisite nisbətən artımı (Məmmədov F.Ə. və başqaları. 2015).

Beləliklə, vergi güzəştlərinin səmərəliliyi bu kimi xüsusi çəkilər hesablanmaqla müəyyənləşdirilməklə növbəti illər üçün vergi siyasəti hazırlanır. Bu xüsusi çəkilərdən asılı olaraq güzəştlərin ləğvi və davam etdirilməsi ilə bağlı qərarlar qəbul edilə bilər.

Vergi güzəştlərinin tətbiqi ilə bağlı nəzəri baxışlar, təsnifatlaşdırmalar və prinsiplər barədə ətraflı söz açdıqdan sonra ölkəmizin qanunvericiliyində vergi güzəştləri ilə bağlı əsas məqamları qeyd etmək məqsədə müvafiq olardı.

AR VM-də vergi ödəyicilərinin hüquq və vəzifələri barəsində göstərilir ki, hər bir vergi ödəyicisinin "Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada vergi güzəştlərindən istifadə etmək" hüququ var. Vergi Məcəlləsinin vergi güzəştlərini özündə əks etdirən maddələrinə baxsaq, görürük ki, Məcəllənin qüvvəyə mindiyi 2001-ci ildən indiyə kimi bu istiqamətdə vergi ödəyicilərinin xeyrinə bir çox əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. Bu ötən illər üzrə tətbiq olunan vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin, effektivliyinin artırılması məqsədilə və aparıcı dünya ölkələrində tətbiq olunan müasir vergi sistemlərinə və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq Vergi Məcəlləsinə bir çox dəyişikliklər ilə bağlı qanun layihələri təsdiq olunmuşdur. Son illərdə VM-ə əsaslı dəyişiklikləri özündə ehtiva edən qanun layihələrindən biri 2019-cu ilin 1 yanvar tarixindən qüvvəyə minmişdir.

Sözü gedən qanun beş mühüm istiqamətdə dəyişiklikləri özündə ehtiva edir və bu istiqamətlərin müəyyən olunmasında strateji yol xəritələrinin icra edilməsinin keyfiyyətinin artırılması, sahibkarlardan və ictimaiyyət nümayəndələrindən gələn təkliflər, aparıcı dünya ölkələrinin təcrübələri və milli iqtisadiyyatın cari vəziyyəti əsas kimi götürülmüşdür. Burada nəzərdə tutulan 5 əsas istiqamət aşağıdakılardır:

a) Sahibkarlığın dəstəklənməsi

- b) Kölgə iqtisadiyyatının miqyasının azaldılması
- c) Vergitutma bazasının genişləndirilməsi
- d) Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirməsi
- e) Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi

(Abdullayev Xəqani “Şəffaflığı təmin etmədən vergidən yayınmanın qarşısını almaq çətindir” Azərbaycanın Vergi Jurnalı, №1 2019, səh 20-23).

Kölgə iqtisadiyyatının miqyasının kiçildilməsi və iqtisadiyyatın bütün sahələrində uçotun dürüsləşdirilməsi məqsədilə Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklər əsasən qeyri-dövlət sektorunda çalışan işçilərin əmək haqqından tutulan gəlir vergisi üzrə vergi dərəcəsinin ciddi şəkildə azaldılması, malların sənədsiz alqı-satqısına, xərclərin düzgün formada rəsmiləşdirilməməsinə görə maliyyə sanksiyalarının tətbiqi, müxtəlif sahələrdə vergi inzibatçılığının mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı olmuşdur.

Bu dəyişikliklər paketində vergi qanunvericiliyinə edilmiş ən əhəmiyyətli dəyişikliklərdən biri məhz qeyri-dövlət və qeyri-neft sektorunun özəl bölməsində çalışan şəxslərin əmək haqlarından tutulan vergilər üzrə vergi güzəştlərinin tətbiqi olmuşdur. Belə ki, yeni edilmiş dəyişikliyə əsasən 8 min manatdan az maaş alan şəxslərin əmək haqlarından 7 il müddətinə gəlir vergilərinin tutulması dayandırılır, 8 mindən yuxarı əmək haqqı alan şəxslər üzrə isə gəlir vergisinin dərəcəsi 14% müəyyən edilmişdir ki, burada dövlətin çox böyük məbləğdə fiskal güzəşt etməsi açıq aydın görünür. Təbii ki, dövlətin də belə böyük bir fiskal güzəşt eleməsini dövlətin siyasətinə uyğunlaşmalı və hər hansı bir məqsəd daşmalı idi. Bu dəyişiklikdə əsas məqsəd kölgə iqtisadiyyatının miqdarının azaldılması, qeyri-formal məşğulluğun minimuma endirilməsi, iqtisadi fəallığın və məşğulluğun, ən əsas da qeyri-dövlət və qeyri-neft sektorunda iqtisadi aktivliyin canlandırılması, vətəndaşların hüquqlarının daha da yüksək səviyyədə qorunması məqsədi daşıyır.

Bundan əlavə, məcəlləyə edilmiş ən mühüm və innovativ dəyişikliklərdən biri də pərakəndə ticarət və ictimai iaşə sahələrində dövriyyələrin ağardılması məqsədilə bu sahədə ictimai nəzarətin gücləndirilməsini təmin edəcək “ƏDV geril” sisteminin tətbiqi olmuşdur. Bu sistem vasitəsilə vətəndaşlar etdikləri alış

veriş zamanı ödədikləri əlavə dəyər vergisinin bir hissəsini geri almaq hüququ qazanırlar. Bu sistemin özünün daxilində də digər bir təşviqedici metod özünü tapmışdır. Belə ki, nağdsız dövriyyələrin təşviqi məqsədilə alınmış malların müqabilində (neft və qaz məhsulları istisna olmaqla) ödənilmiş əlavə dəyər vergisinin nağdsız əməliyyatlar zamanı 15%-i, nağd ödəmələrdə isə 10%-i nəzarət kassa aparatı çekini müvafiq platformada qeydiyyatdan keçirdikdən sonra qaytarılması həyata keçirilir. Bu sistem vətəndaşlar vasitəsilə ictimai nəzarətin təşviqinə yönəlmiş olsa da, həmçinin vergi ödəyicilərinin də ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyata alınması prosesinə təkan verəcəkdir.

Həmçinin qeyd olunan paket çərçivəsində Vergi Məcəlləsinə vergi güzəştlərinin iqtisadi və sosial effektlərinin artırılması məqsədi daşıyan dəyişikliklər edilmişdir. Buna özəlləşdirmə prosesində iştirak edən investorların əmlak vergisi üzrə azadolmaya malik olması, səhmdarların ən azı 3 il müddətində mülkiyyətində olan iştirak payının və səhmlərinin satışına görə güzəştlərin verilməsi, həmçinin xüsusi həssas sosial qruplara (şəhid ailələrinə) güzəştlərin verilməsi kimi sosial məqsəd daşıyan dəyişikliklər edilmişdir.

Bu edilmiş dəyişikliklər çərçivəsində vergi ödəyicilərinin hüquqlarının artırılması və sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması məsələsi də diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Bu istiqamət çərçivəsində ən mühüm dəyişiklik kimi sadələşdirilmiş verginin dərəcəsinin Bakı şəhəri də daxil olmaqla, bütün ölkə ərazisində 2 faizə qədər azaldılması, pərakəndə ticarət və ictimai iaşə sferasında nağdsız ödəmələr üzrə güzəştlər və vergi ödəyiciləri tərəfindən edilmiş inzibati şikayətlər zamanı bank hesabından və ƏDV depozit hesabından sərəncam əsasında vəsaitin silinməsinin dayandırılması olmuşdur.

2019-cu ildə edilmiş əsaslı dəyişikliklərdən bir istiqaməti də mikro və kiçik sahibkarlıq subyektləri anlayışının müəyyən olunması və bu fəsildən olan vergi ödəyicilərinə vergitutma məsələlərində güzəştli yanaşmanın tətbiq olunması ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, edilmiş dəyişikliklərə əsasən 2019-cu ildən etibarən mikro və kiçik sahibkarlıq subyektləri balanslarındakı əsas vəsaitlərə görə amortizasiya normalarını digər ödəyicilər ilə müqayisədə daha sürətli şəkildə, yəni əmsallar

tətbiq etməklə həyata keçirəcəklər. Həmçinin kiçik sahibkarlıq subyektlərində gəlir və xərclərin uçotunun aparılması mədəniyyətinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə gəlir və xərclərinin uçotunu qanunvericiliyin tələblərinə uyğun formada həyata keçirən vergi ödəyicilərinə öz təsisçilərinə ödədikləri dividenddən tutulan ödəmə mənbəyindən 10 faizlik vergidən azad olunmuşdur. Beləliklə, bu qəbildən olan vergi ödəyiciləri gəlir və xərclərinin uçotunu şəffaf şəkildə apardıqları halda 10 faiz dərəcə ilə ödəmə mənbəyində tutulan vergidən azad olunmuşlar.

Bu kateqoriyadan olan vergi ödəyicilərinə həmçinin əldə etdikləri gəlir və mənfəət üzrə də vergi güzəştləri verilmişdir ki, bu da ölkədə kiçik sahibkarlığın inkişafına yönəlik bir addım hesab oluna bilər. Belə ki, mikro sahibkarlıq subyektləri il ərzində əldə etdikləri gəlir və ya mənfəətdən ödəməli olduqları gəlir və ya mənfəət vergisinin 75 faizini ödəməkdən azad olunmuşlar. Onu da qeyd edək ki, 2019-cu ildən etibarən bu güzəşt bütün mikro sahibkarlıq subyektlərinə şamil olunsa da, 2022-ci ildən etibarən burada kiçik, lakin mühüm bir məqam əlavə olunmuşdur. Belə ki, bu verilmiş güzəştdən yalnız gəlirlərin və xərclərin uçotunu şəffaf şəkildə aparan vergi ödəyicilərinin istifadə edə bilməsi üçün qanunvericiliyə müvafiq dəyişiklik edilmişdir. Əvvəlki illərdə olduğu kimi bu güzəştin bütün vergi ödəyicilərinə, o cümlədən vergidən yayınan vergi ödəyicilərinə münasibətdə tətbiq olunması gəlir və xərclərini şəffaf şəkildə bəyan edən vergi ödəyicilərinə münasibətdə ədalətin pozulmasına, həmçinin haqsız rəqabət mühitinin yaranmasına gətirib çıxarırdı.

Buna əlavə olaraq bu vergi ödəyiciləri əmlak vergisini də ödəməkdən azad edilmişlər. Ölkədə fəaliyyət göstərən və yeni yaranacaq olan startapların da fəaliyyəti diqqət mərkəzində saxlanılmış və onlar ilə bağlı da vergi güzəştləri yeni dəyişikliklərdə öz əksini tapmışdır. Vergi Məcəlləsinə onlara startap fəaliyyəti ilə bağlı şəhadətnaməni aldıkları tarixdən etibarən 3 il müddətində gəlir və mənfəət vergisini ödəməkdən azad olunması ilə bağlı yeni bir bənd əlavə olunmuşdur.

Qeyd etdiyimiz bu əsaslı dəyişikliklər 2019-cu ildən etibarən qüvvəyə minmişdir, lakin vergi ödəyicilərinə tətbiq edilən güzəştlərin tətbiqi bununla yekunlaşmamışdır. Mütəmadi olaraq vergi qanunvericiliyi üzrə dəyişikliklər

layihəsi hazırlanarkən vergi güzəştləri barədə təhlillər aparılır və yeni güzəştlərin tətbiqinə başlanılır. Bu xüsusda Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə dəyişiklik edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 29 dekabr 2021-ci ildə Qanun təsdiq edilmişdir ki, bu qanuna əsasən da 2022-ci ildən etibarən vergi ödəyicilərinə bir çox yeni güzəştlər verilmişdir. Bu yeni güzəştlərin bir hissəsi iqtisadi məna daşımaqla, əsasən sosial xarakter daşıyır. Bunlara misal olaraq yeni qüvvəyə minmiş əsas dəyişikliklər və onların mahiyyəti barədə qısa qeyd etmək istərdim;

- Ölkəmizin bütövlüyü və müstəqilliyi uğrunda canından keçmiş şəxslərin ailə üzvlərinə və düşmənin hərbi əməliyyatlarının nəticəsində sağlamlığını itirmiş hərbcilərin və mülki vətəndaşlara verilən maddi yardımların 20 min manatadək olan miqdarı gəlir vergisindən azad olunmuşdur

- İkinci sosial yönümlü dəyişiklik isə təşkilatların və ya fərdi sahibkarların fəaliyyətinin ləğvi ilə bağlı olaraq işçilərin işdən azad olunmasına, həmçinin işçilərin dünyasını dəyişməsi ilə bağlı əmək müqaviləsinə xitam verilməsi hallarında Əmək Məcəlləsində nəzərdə tutulan təminatların gəlir vergisinə cəlb edilməməsi ilə bağlıdır.

- Daha bir sosialyönümlü güzəşt respublika daxilində müayinə-müalicə, həmçinin cərrahiyyə xərcləri ödəmək üçün verilən maddi yardımların 10 min manata qədər olan hissəsinin, xarici ölkələrdə həyata keçirilən müalicə haqlarının ödənilməsi üçün isə verilən yardım və ya birdəfəlik haqların dəyərinin 50 min manata qədər olan hissəsinin gəlir vergisinə cəlb olunmadan vətəndaşın ixtiyarına verilməsi ilə bağlıdır. Bu dəyişiklik edilməmişdən öncə qanunvericilikdə bu məbləğlər Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə mindiyi tarixdən, yəni 2001-ci ildən etibarən min və 2 min manat müəyyən olunmuşdur ki, ötən 20 ildən artıq müddətdə səhiyyə xidmətlərinin qiyməti həm ölkə daxilində, həm də xaricində əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu baxımdan da bu məbləğlərin dövrün tələbinə uyğunlaşdırılması obyektiv zərurət olmaqla, həm də sosial xarakter daşımaqdadır.

- Növbəti dəyişiklik də işçilərin əmək hüququnun qorunmasına və sosial rifah halının yaxşılaşdırılmasına yönəlik dəyişiklikdir. Bu dəyişiklik VM-nin 102-ci

maddəsində muzzla işləyən müxtəlif imtiyazlı şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş güzəştlərin bu hüququn yaranmasını təsdiq edən sənədlərin təqdim edildiyi tarixdə deyil, bu hüququn yarandığı tarixdən qüvvəyə minməsi ilə bağlıdır. Əvvəlki redaksiyada qeyd olunur ki, işçi bu hüququn yarandığını təsdiq edən sənədləri topladıqdan və aidiyyəti üzrə təqdim etdikdən sonra güzəştlərdən yararlanmağa başlayırdı ki, bu da işçinin hüquqlarının müəyyən mənada pozulmasına gətirib çıxarırdı.

- Qeyd edəcəyim bu dəyişiklik də fiskal funksiyadan daha çox sosial funksiya daşıyır. Belə ki, yeni dəyişikliyə əsasən vətəndaşların özlərinə məxsusları əmlakları təqdim edərkən bir sıra obyektiv halların nəzərə alınması həyata keçiriləcəkdir. Burada obyektiv hal kimi əmlakın mülkiyyətini sübut edən sənədlərin gec alınmasını, sökülən yaşayış və qeyri yaşayış binalarının qarşılığında vətəndaşlara yeni evlərin verilməsi kimi hallar çıxış edə bilər.

2022-ci ilin 1 yanvar tarixinədək qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən vətəndaşların 3 il ərzində qeydiyyatda olduqları mənzillərini satması zamanı notariuslar tərəfindən ödəmə mənbəyində vergi tutulmurdu. Lakin təcrübədə vətəndaşın faktiki 3 ildən artıq müddətdə yaşadığı yer üzrə qeydiyyatını təsdiq edən sənədinin olmaması və ya bu sənədi almaqda obyektiv çətinliklərin olması səbəbindən vergi ödəyicilərinin mənzillərini satarkən bu güzəşt hüququndan istifadə etməsində çətinliklər yaranırdı və əlavə maliyyə itkilərinə məruz qalırdılar. Bu səbəbdən yeni dəyişiklik onların qeydiyyat sənədləri olmadığı hallarda belə, müvafiq təsdiqediciləri sənədlər əsasında, məsələn son 3 ildə vətəndaşın yaşadığını göstərən kommunal idarələrin müvafiq arayışları əsasında azadolma hüququndan istifadə edə biləcəklər.

Mənzillərin satışı zamanı nəzərə alınacaq digər hal isə evləri sökülmüş vətəndaşlar ilə bağlıdır. Belə ki, bəzi hallarda evləri sökülmüş vətəndaşlara sökülmüş evlərinin əvəzində fərqli ünvanda digər mənzilin verilməsi həyata keçirilir ki, bu halda da müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının arayışları əsasında həmin evlərin satışı zamanı sadələşdirilmiş vergidən azad olunma hüququndan istifadə edə biləcəklər.

Əlavə olaraq ucqar rayonlarda yaşayan əhali tərəfindən yaşayış və qeyri-yaşayış sahələrinin, həmçinin torpaq sahələrinin satışı zamanı fiziki şəxslərdən tutulan ödəmə mənbəyində vergilərin də dərəcəsinin azaldılması ilə bağlı yeni dəyişiklik edilmişdir. Məlumdur ki, mövcud qanunvericiliyə əsasən vətəndaşlar tərəfindən yaşayış və qeyri-yaşayış binaları satıldıqda baza məbləği kimi 15 manat, torpaq sahələri satıldıqda isə baza məbləği 0,5 manat götürülməklə, zona üzrə əmsallar tətbiq olunmaqla sadələşdirilmiş verginin hesablanması həyata keçirilir. Ucqar rayonlarda yaşayan əhəlinin alqı-satqı əməliyyatları zamanı daha az maliyyə itkilərinə məruz qalmasının təmin edilməsi məqsədilə ucqar rayonlar üzrə zona əmsalı 0,5-dən 0,3-ə azalmışdır (<https://www.taxes.gov.az/az/post/1675>).

Beləliklə, bu qeyd olunan bütün güzəştlər ilə bağlı istər nəzəri hissələrə, istərsə də qanunvericilikdə tətbiq olunan güzəştlərə nəzər yetirdikdə görürük ki, vergi güzəştlərinin tətbiqi vergi ödəyiciləri tərəfindən dövlət büdcəsinə daha az vergilərin ödənilməsi ilə nəticələnsə də, bu dövlətin ümumilikdə həyata keçirdiyi vergi siyasətinə uyğun həyata keçirilməli, iqtisadiyyatın davamlı inkişafına, kölgə iqtisadiyyatının həcmnin azaldılmasına, şəffaflığın və vergi uçotunun dürüştəşdirilməsinə, əhəlinin məşğulluq səviyyəsinə və maddi rifah halının yüksəldilməsinə xidmət etməlidir.

III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN İQTİSADI DƏSTƏK TƏDBİRLƏRİ VƏ VERGİ SİYASƏTİ VASİTƏSİLƏ İQTİSADI İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaradılan yeni iqtisadi infrastruktur və reallaşdırılan iqtisadi layihələr

Otuz ildən artıq işğal altında qalan torpaqlarımızı düşmən tapdağından azad etdikdən sonra çox qısa bir müddətdə ərazilərin bərpası işinə başlanılmış və ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin də qeyd etdiyi kimi “Böyük qayıdış” proqramının əsası qoyulmuşdur. Təbii ki, işğal altında qalan 30 il ərzində əzəli torpaqlarımız mənfur düşmən tərəfindən tamamilə dağıdılmış, viran edilmiş, bütün infrastruktur obyektləri və yaşayış məntəqələri yerlə yeksan edilmişdir. Dağıdılmış bu ərazilərdə ilkin olaraq ölkə başçısının tapşırığı və göstərişlərinə əsasən zəruri infrastruktur layihələrin icrasına və kommunikasiyaların bərpası işinə başlanılmışdır. Ötən ildən başlamış genişmiqyaslı və ardıcıl formada aparılan bərpa-quruculuq tədbirləri hal-hazırda da sürətli şəkildə davam etməkdədir.

İşğaldan azad olunan ərazilərdə həyata keçirilən bərpa quruculuq işləri kifayət qədər əsaslı və düşünülmüş bir baza üzərində həyata keçirilir və təbii ki çox geniş sahəlidir. Burada aydındır ki, ilk növbədə görülən işlər minaların təmizlənməsi işindən başlanılmış, paralel olaraq isə yol-nəqliyyat, enerji və digər sosial-iqtisadi infrastruktur layihələrinin icrası davam etdirilir. Xüsusilə o da qeyd olunmalıdır ki, ərazilərin bərpası işində ən yeni texnologiyalar ön plana çəkilmiş və bütün layihələrin icrasında istifadə olunmaqdadır.

Ötən 1 ildən artıq müddətdə ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən regiona bir çox səfərlər edilmiş, həyata keçirilən işlərin icrasına şəxsən birbaşa nəzarət həyata keçirilmiş və ciddi nəzarət və rəhbərlik sayəsində layihələr uğurla icra olunmaqdadır.

Bu sahəyə ayrılan xüsusi nəzarətin nəticəsidir ki, işğaldan azad olunmuş torpaqlar ilə bağlı sosial-iqtisadi, mədəni, idarəetmə və digər vacib problemlərin aradan qaldırılması, həmçinin bu sahələr üzrə qarşılıqlı əlaqənin təmin olunması

naminə AR Prezidentinin 24 noyabr 2020-ci il tarixli sərəncamı ilə bu sahələrə məsul dövlət qurumlarının vəzifəli şəxslərindən ibarət olan Əlaqələndirmə Qərargahı yaradılmış və Prezident Administrasiyasının rəhbəri qərargahın rəhbəri təyin olunmuşdur (<https://president.az/az/articles/view/47738>).

İşğaldan azad olunmuş ərazilərimizin bərpası və 30 ildən artıq müddətdə doğma el obalarından didərgin salınmış vətəndaşlarımızın doğma torpaqlarına qaytarılması dövlətin gələcək 10 ildə qarşısında duran mühüm vəzifələrindən biri olması AR Prezidentinin 02.02.2021-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiqlənmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də də öz əksini tapmışdır. Qeyd olunan milli prioritetlər qarşıdakı 10 il ərzində ölkəmiz üçün qarşıda duran ən mühüm məsələləri özündə əks etdirməklə ümumilikdə 5 əsas Milli Prioriteti özündə birləşdirir.

1. dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat;
2. dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət;
3. rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı;
4. işğaldan azad olunmuş ərazilərə «Böyük Qayıdış» ;
5. təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi (<https://president.az/az/articles/view/50474>).

Bu «Böyük Qayıdış» məcburi köçkünlərimizin və digər vətəndaşlarımızın həmin ərazilərdə daimi məskunlaşmasına xidmət etməklə həmin ərazilərimizin də ölkənin iqtisadi həyatına qoşulmasına öz töhvəsini verəcəkdir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası ilə regionun nəqliyyat-logistika kanallarının yenidən bərpası milli iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya imkanlarını genişləndirməklə bərabər, işğaldan azad olunmuş ərazilərin də dayanıqlı inkişafına səbəb olacaqdır.

«Böyük Qayıdış» proqramının icrası üçün ərazidə bütün infrastrukturлар keyfiyyətli şəkildə yaradılmalı, əhalinin layiqli və təhlükəsiz yaşayış şəraiti yaradılmalı, bu ərazilər regionun ən gözəl dilbər guşələrindən birinə çevrilməlidir. Bu şəratın qurulması üçün dövlət və özəl sektorun qarşılıqlı əməkdaşlıq çərçivəsində birgə fəaliyyət göstərməsinə ehtiyac vardır.

Qeyd olunan sərəncamda sözü gedən prioritetin qarşısında duran hədəflərə

çatmaq üçün 2 əsas məqsədə nail olunması göstərilmişdir:

- dayanıqlı məskunlaşma;
- iqtisadi fəaliyyətə reintegrasiya

Dayanıqlı məskunlaşma dedikdə regiona köçəcək insanlar üçün müasir texnoloji standartlara uyğun, bütün sosial mədəni infrastrukturlara malik yaşayış məntəqələrinin yaradılması və insanlar üçün layiqli yaşayış səviyyəsinin təmin olunması nəzərdə tutulur. Burada həmçinin nəzərdə tutulur ki, bütün qeyd olunan müasir şərait yaradıldıqdan sonra regionda məskunlaşmanın səviyyəsi işğaldan əvvəlki dövrdəki səviyyəyə çatdırılmalıdır.

Bu prioritet çərçivəsində qeyd olunan 2-ci məqsəd isə regionun ölkə iqtisadiyyatına qoşulmasını və integrasiyasını qarşıya hədəf kimi qoyur. Burada qeyd olunur ki bu məqsədə nail olunması üçün dövlət-özəl tərəfdaşlığı ən yüksək səviyyədə təmin olunmalı, özəl sektora müvafiq dəstək tədbirləri göstərilməli və regionun inkişafına müsbət töhvə verməsi üçün bütün imkanlar yaradılmalıdır. Burada da qarşıya qoyulan əsas məqsəd qısa müddətdə regionun iqtisadi aktivliyini və ölkənin ümumi iqtisadiyyatındakı payını işğaldan əvvəlki vəziyyətə çatdırmaqdan ibarətdir.

Qeyd olunan məqsədə nail olmaq üçün ötən ilin sonunda, 10 dekabr tarixində cənab Prezident tərəfindən “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” sərəncam imzalanmışdır.

Sərəncamın preambula hissəsində işğaldan azad olunan torpaqlarımızın bərpası, ölkənin iqtisadi həyatına qoşulması, regionda ən yeni tələblərə uyğun infrastrukturun yaradılması, mədəni abidələrimizin yenidən qurulması və dayanıqlı məskunlaşmanın təmin olunması istiqamətində geniş əhatələli işlərin görüldüyü vurğulanmış və bu ərazilərin zəngin resurs və imkanlarından məqsədyönlü istifadə, regionda əlverişli sahibkarlıq şəraitinin yaradılması üçün dövlət və qeyri-dövlət sektorunun əməkdaşlığının vacibliyi qeyd olunmuşdur.

Əlavə olaraq sərəncama əsasən, işğaldan azad olunmuş ərazilərin iqtisadi inkişafının təmin olunması, investisiyaların cəlb edilməsi imkanlarının artırılması, ən müasir standartlara cavab verən sənaye, ticarət və xidmət sahələri üzrə zəruri

infrastruktur layihələrin icrasının sürətləndirilməsi, elmi texniki tərəqqinin bugünkü mövcud imkanlarına uyğun texnoloji yeniliklərin tətbiqi, sahibkarlıq subyektləri üçün cəbedici güzəştlərin və stimulyerici mexanizmlərin hazırlanması və əlverişli biznes şəraitinin yaradılması məqsədilə AR NK-ya aşağıda qeyd olunan istiqamətlər üzrə 3 ay müddətində təklifləri hazırlayaraq AR Prezidentinə təqdim etməsi barədə aşağıdakı tapşırıqlar verilmişdir;

- a) azad olunmuş regionda iqtisadi və insan resurslarından optimal şəkildə istifadə olunması, onların istehsala və emala istiqamətlənməsi məqsədilə vergitutma ilə bağlı güzəştlərin, həmçinin sosial sığorta ayırmaları ilə bağlı güzəştlərin verilməsi ilə bağlı;
- b) işğaldan azad olunan torpaqlarda fəaliyyət göstərən sahibkarların investisiya təşviqi sənədi alması sisteminin sadələşdirilməsi, qeyd olunan ərazilərdə istehsal sahəsində işləyən vergi ödəyiciləri üçün istehsal fəaliyyəti ilə bağlı olan xammalın idxalı ilə bağlı gömrük rüsumları və vergi güzəştlərinin verilməsi ilə bağlı;
- c) həmin ərazidə istehsal sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə kommunal xidmət haqları ilə əlaqədar güzəştlərin verilməsi ilə bağlı;
- d) ən yeni dövrün tələblərinə cavab verən kadrların bu ərazilərdə işləməyə cəlb olunması, həmçinin əmək kvotasının müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı;
- e) qeyd olunan ərazilərdə işləyəcək sahibkarların maliyyə vəsaitləri əldə etmək imkanlarının artırılması və bu istiqamətdə dövlət tərəfindən zəruri dəstək tədbirlərinin görülməsi;
- f) əsasən bu ərazilərdə ekoloji təmiz avadanlıqlardan və renewable enerji mənbələrindən istifadə edən sahibkarlara üstünlük verilməsi, bu ərazilərdə «Böyük Qayıdış» planının icrası ilə bağlı inşa olunacaq yaşayış fonlarının inşası işində dövlət-özəl əməkdaşlığının dəstəklənməsi ilə bağlı olmuşdur (<https://president.az/az/articles/view/54575>).

Cənab Prezidentin qeyd olunan müvafiq fərman və sərəncamları ilə qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunması üçün həmin ərazilərdə sürətli şəkildə iqtisadi dəstək tədbirləri, mühüm iqtisadi layihələrin icrasına başlanılmalıdır ki, ən qısa

müddətdə regionun ölkənin iqtisadi həyatına qoşulması təmin olunsun və «Böyük Qayıdış» planının icrası əlçatan olsun. Bu dəstək tədbiri kimi ölkə başçısının müvafiq fərmanları ilə Sənaye Parklarının yaradılmasına başlanılmışdır.

Müasir istehsal və emal sənayesinin inkişafı üçün zəruri infrastruktura malik olan sənaye parkları ölkədə sənaye sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlara dövlət tərəfindən iqtisadi dəstəyin göstərilməsi, müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq texnoloji yeniliklərdən istifadə edilməklə beynəlxalq rəqabətə davamlı məhsulların istehsalının təmin olunması və ölkədə sahibkarlığın inkişafı sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə yaradılmaqdadır. Bu parklarının təşkil olunması ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafı, sənaye məhsulları üzrə idxaldan asılılığın azaldılması, əksinə ixrac imkanlarının artırılması və ölkəyə valyuta daxil olması, sənaye parklarının yerləşdiyi ətraf ərazilər üzrə məşğulluğun təmin olunması kimi əsas vəzifələri özündə ehtiva etməklə ölkənin iqtisadi həyatı üçün olduqca mühüm hadisədir. Bu parklarının yaradılması ilə bağlı ölkədə işlər davam etdirilir, bu sahədə beynəlxalq təcrübə öyrənilməklə hüquqi normativ aktların hazırlanması təmin olunmuşdur.

Ölkədə sənaye parklarının təşkil olunması dövlət başçısı tərəfindən təsdiq olunmuş bir çox hüquqi normativ sənədlərdə, həmçinin cənab Prezidentin 26 dekabr 2014-cü il tarixində təsdiq etdiyi “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nda öz əksini tapmışdır (<https://president.az/az/articles/view/13900>).

Həmçinin ölkə başçısının 24 aprel 2013-cü il tarixli Fərmanı ilə “Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə” təsdiq edilmişdir ki, qeyd olunan fərmanla sənaye parkının bir iqtisadi anlayış kimi tərifini verilmişdir. (<https://president.az/az/articles/view/7910>).

Ölkə ərazisində mövcud olan və hal-hazırda işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə yaradılmasına başlanılmış sənaye parklarının yaradılmasında əsas məqsədlər aşağıdakılardır:

- Yüksək elmi texniki tərəqqinin tətbiqi ilə rəqabətə davamlı sənaye istehsalının yaradılması, bu sahədə fəaliyyətin təmin olunması üçün

- əlverişli sahibkarlıq mühitinin yaradılması;
- Ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin, xüsusilə də iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafının dəstəklənməsi;
- Sahibkarlığın və sənaye istehsalının inkişafı məqsədilə yerli və xarici investorlar üçün cəlbedici iqtisadi şəraitin yaradılması;
- Sənaye parklarının yaradıldığı ərazidə və ətraf ərazilərdə məşğulluğun təmin olunması sahəsində yeni imkanların və yeni iş yerlərinin yaradılması;

Hal-hazırda qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən sənaye parklarında bir çox güzəştlər tətbiq olunmaqdadır ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yeni yaradılan sənaye parklarında fəaliyyət göstərəcək vergi ödəyiciləri də bu güzəştlərdən yararlanma biləcəklər:

- Vergi və gömrük ilə bağlı güzəştlər;
- Parkların istehsal üçün tələb olunan zəruri infrastrukturla təchiz edilməsi;
- İcarəyə götürülmüş torpaqlar üçün minimal məbləğdə icarə haqlarının müəyyən edilməsi;
- Sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan prosedurların sadələşdirilməsi və minimuma endirilməsi;
- İstehsalın təmin olunması üçün tələb olunan xidmətlərin təşkili;
(<https://www.economy.gov.az/article/s%C9%99naye-park%C4%B1/21403>).

Sənaye parkları ilə bağlı bütün bu qeyd olunan əlverişli infrastruktur, stimullaşdırıcı və cəlbedici vergi və güzəştlərinin mövcudluğu və ölkə ərazisindəki mövcud 5 sənaye parkının yaradılmasından əldə olunan müsbət nəticələr işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə də iqtisadi həyatın sürətli şəkildə canlanmasının təmin olunması üçün yeni sənaye parklarının yaradılması zərurəti yaratmışdır. Bu məqsədlə ölkə başçısı tərəfindən 28 may 2021-ci il tarixdə “Ağdam Sənaye Parkının yaradılması haqqında” və 4 oktyabr 2021-ci il tarixdə isə “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkının yaradılması haqqında müvafiq Fərmanlar imzalanmışdır. Bu sənaye parklarının yaradılması ilə bağlı fərmanların hər ikisində

də ölkə başçısı tərəfindən sənaye parklarının yaradılmasının məqsədi və görülməli işlər barədə konkret tapşırıqlar verilmişdir. Belə ki, qeyd olunan layihələrin əsas məqsədi kimi sahibkarların məqsədyönlü fəaliyyəti və inkişafı, həmçinin rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı, istehsal və emal prosesində ən müasir texnologiyaların tətbiqi qeyd olunan ərazilərdə təmin olunmalı, həmçinin regiona qayıdacaq əhali üçün daimi iş yerləri yaradılmalıdır. Bu işlərin görülməsi üçün ilkin zəruri infrastrukturun (işıq,su,qaz, kanalizasiya, rabitə, yanğından mühafizə və s) yaradılması məqsədilə AR İqtisadiyyat Nazirliyinə sənaye parklarının hər biri üzrə ilkin olaraq 500,0 min manat vəsait ayrılmışdır.

Ağdamda yaradılmasına başlanılan sənaye parkı ölkədə sayca altıncı, “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” sənaye parkı isə yeddinci olacaq. Ağdam sənaye parkı üçün nəzərdə tutulmuş ərazi işğaldan əvvəlki dövrdə də sənaye istehsalı müəssisələrinə məxsus ərazilər olmuşdur. Parkın Ağdam şəhərinin ətrafında 190 ha ərazidə yaradılması nəzərdə tutulmuşdur və şəhərə çəkiləcək magistral və dəmir yollarının kəsişməsində yerləşəcəkdir. Həmçinin parkın fəaliyyətə başlamasının mərhələli şəkildə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Təbii ki, ilk növbədə əsas məqsəd Ağdam şəhərinin və ətraf ərazilərin abad vəziyyətə gətirilməsi olduğundan, sənaye parkında da ilkin olaraq inşaat materiallarının istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin fəaliyyətə başlaması nəzərdə tutulur. Həmçinin ərazidə 5 ha sahəyə malik tikinti materialları satış məntəqəsinin də yaradılması nəzərdə tutulur ki, bu ərazidə də ilk növbədə parkın rezidentləri üçün əlverişli satış imkanları yaradılacaqdır.

İkinci mərhələdə isə qida və emal sənayesi ilə məşğul olan şirkətlərin parkın rezidenti kimi fəaliyyətə başlaması nəzərdə tutulmuşdur. Aydınır ki, regiondan məskunlaşma təmin olunduqdan sonra burada kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı böyük imkanlar yaranacaqdır. İşğaldan əvvəlki dövrdə də, rayon əhalisi əsasən meyvəçilik, tərəvəzçilik, pambıqçılıq və digər kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olmuşdur. Həmçinin park ərazisində istehsal obyektləri ilə yanaşı, istehsal olunmuş hazır məhsulların saxlanması və qablaşdırılması üçün ərazilər də təşkil olunacaq. İstehsal obyektlərinin parkda

yerləşdirilməsi də istehsalın növünə uyğun olaraq, bütün norma və qaydalara uyğun olaraq təşkil olunacaqdır.

Hal-hazırda Ağdam sənaye parkında sintetik xalça, xüsusi və fərdi geyimlər, polimer məhsulları, günəş enerjisi ilə qidalanan işıq dirəkləri və xüsusi dam örtükləri, prefabrik dəmir-beton məmulatlarının istehsalı üzrə beş layihə baxışdadır və müzakirə mərhələsindədir. Təqdim olunmuş bu layihələrin icrası baş tutacağı halda parkda bu müəssisələr üzrə 1100-dən bir qədər artıq yeni iş yerinin açılması mümkün olacaqdır. Həmçinin hal-hazırda parkda bir çox sosial infrastruktur layihələri artıq icra olunmuşdur. Belə ki, rezidentlər üçün ofislər, yataqxana, mağaza, tibb məntəqəsi, aptek və yeməcxana təşkil olunmuş, əraziyə yeni yol çəkilib, ətrafda abadlıq işləri aparılıb.

Regionda iqtisadi aktivliyin təmin olunmasında müstəsna rol oynacaq digər iqtisadi tədbir isə “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkının yaradılması olacaqdır. Bu sənaye parkının da yaradılmasında əsas məqsəd regionun sənaye imkanlarının üzə çıxarılması, milli iqtisadiyyata qoşulması, regiona qayıdacaq vətəndaşlarımız üçün yeni iş yerlərinin yaradılmasıdır.

Parkın ərazisində ticarət və daşıma xidmətləri, saxlama yerləri, topdan və pərakəndə satış məntəqələrini, yük maşınları üçün dayanacaq, YDM, nəqliyyat vasitələrinə texniki xidmətlərin görülməsi üçün təmir obyektlərinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Həmçinin parkda inşaat işləri üçün materialların, metal məmulatların istehsalı müəssisələrinin tikintisi planlaşdırılır. Əlavə olaraq parkın daxilində əhalinin əsas məşğul olacağı kənd təsərrüfatı məhsullarının qablaşdırılması müəssisəsinin, meyvə-tərəvəz konserv zavodunun, ət və süd istehsalı, heyvandarlıq üçün istifadə olunacaq yemlərin istehsalı, əkinçilikdə yararlı olacaq gübrələrin istehsalı müəssisəsi, şərab istehsalı obyektini, soyuducu anbarların tikintisi nəzərdə tutulur.

Onu da qeyd edək ki, parkın tikintisi nəzərdə tutulan Cəbrayıl rayonu ərazisi işğal altında olduğu dövr zamanı başqa işğal altında olan torpaqlarımız kimi ermənilər tərəfindən minalanmışdır. Minaların təmizlənməsi zamanı parkın ərazisində də böyük sayda minalar və partlamamış silah sursat müəyyən edilmişdir

və parkın ərazisi hal-hazırkı tarixə tam təmizlənmişdir. Parkın bütün sahəsində topoqrafik planlama və mühəndis- geoloji tədqiqat işləri tam yekunlaşdırılmışdır və parkın planı tam olaraq hazırlanmışdır. Sənaye parkının ərazisi 200 hektar təşkil edəcəkdir. Parkda ilk növbədə mobil formada şəhərciyin yaradılmasına başlanılmışdır və bu işlər uğurla davam etməkdədir. Qeyd olunanlar ilə yanaşı Park ərazisində inşaat işləri aparılan ərazilərin və mobil şəhərciyin su təminatı məsələsinin həlli üçün də 120 metr dərinliyə malik artezian quyusu qazılmış və artıq istismar olunmaqdadır.

Su təminatı problemi həllini tapdıqdan sonra qarşıda duran əsas məsələlərdən biri parkın davamlı elektrik enerjisi ilə təminatı məsələsidir ki, bu istiqamətdə də planlar hazırlanmışdır və parkın sahəsində 630 kilovoltluq transformator məntəqəsinin, 10 kilovoltluq elektrik xətlərinin, daha sonra 25 MVt gücündə elektrik yarımstansiyasının və məişət tullantı sularının təmizləyici qurğusunun quraşdırılması nəzərdə tutulur.

Mobil şəhərcikdə insanların yaşaması üçün və müəssisələrin fəaliyyəti üçün zəruri infrastruktur yüksək səviyyədə təşkil olunacaq, yataqxana, yeməcxana, mağazalar, bankomat və ödəniş məntəqələri yaradılacaq və parkın ərazisində yollara asfalt döşənməsi həyata keçiriləcək.

Bu sənaye parkını sahibkarlar və investorlar üçün cəlbedici edən əsas məqam onun çox əhəmiyyətli iqtisadi-coğrafi və logistik yerləşməsi ilə bağlıdır. Belə ki, parkın regionda tikilən əsas magistral avtomobil və dəmir yollarının qovşağında yerləşməsi parkın rezidentləri üçün əlavə iqtisadi imkanlar açmaqla, əsas nəqliyyat şəbəkəsinə qısa müddətdə və daha az xərclə çıxmasına səbəb olacaq. Bu əsas nəqliyyat şəbəkələri Zəngəzur dəhlizi ilə Azərbaycan və Türkiyə arasında, həmçinin Türkiyədən Rusiyaya və əksinə Rusiyaya məxsus məhsulların Türkiyə vasitəsilə Avropa bazarına daşınmasına xidmət edəcək.

Bu qeyd olunan səbəblərə görə parkın rezidenti olmaq üçün sahibkarlar tərəfindən ciddi maraq göstərilməkdədir və logistika mərkəzinin yaradılması, TIR parkı, inşaat mallarının, yuyucu vasitələrin istehsalı və digər sahələr üzrə 10-dən çox layihə təqdim olunmuşdur. Təqdim olunmuş layihələrin məntiqi davamı olaraq

yaradılacaq yeni parkın ilk xarici rezidenti də artıq məlumdur və Rusiyanın “KamAZ” ASC şirkəti tərəfindən layihənin icrasına başlanılmışdır. Ümumilikdə 50-dən artıq xarici kompaniyalar işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası işində iştirak etmək üçün dövlətə müraciət ünvanlayıb. Bunların arasında Türkiyə, Rusiya, Pakistan, Macarıstan, Qazaxıstan, Çin, İtaliya, İsrail və Cənubi Koreya şirkətləri əsas yer tutur.

Onu da bildirək ki, bütün bu parkların rezidenti olmaq üçün təqdim olunan layihələr cənab Prezidentin 22 yanvar 2021-ci il tarixli fərmanına əsasən yaradılmış İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi tərəfindən qəbul edilir.

Agentlik ölkədə fəaliyyət göstərən altı sənaye parkının - Sumqayıt Kimya, Pirallahı, Mingəçevir, Qaradağ, Ağdam və Cəbrayıl rayonunda yerləşən “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” sənaye parkları, 4 sənaye məhəlləsinin - Sabirabad, Masallı, Neftçala, Hacıqabul sənaye məhəllələri və 51 aqroparkın idarəedici təşkilatıdır. Bundan başqa, Agentliyin tərkibində Peşə Təhsili Mərkəzi də fəaliyyət göstərir.

Sənaye parklarından əlavə işğaldan azad olunmuş ərazilərə investisiya qoymaqla fəaliyyətə başlayacaq sahibkarlara investisiya təşviqi sənədi də verilə bilər ki, bununla da yeni fəaliyyətə başlayacaq sahibkarlara böyük stimullaşdırıcı güzəştlər verilə bilər. Sahibkarlara investisiya təşviqi sənədinə verilməsi AR Prezidentinin 18 yanvar tarixində imzaladığı 745 nömrəli Fərmanla təsdiq olunmuş “İnvestisiya təşviqi sənədinin verilməsi Qaydası”na əsasən həyata keçirilir. (<http://www.e-qanun.az/framework/31870>). Bu qaydaların 3-cü hissəsində qeyd olunan kriteriyalara tam uyğun gələn investisiya layihələri ilə İqtisadiyyat Nazirliyini müraciət edən hüquqi və fiziki şəxslərə, sahibkarlara nazirlik tərəfindən bu sənəd təqdim olunur. Bu sənədi alan sahibkarlar bu sənədi aldıkları tarixdən etibarən fəaliyyətləri ilə bağlı AR VM-də və “Gömrük tarifi haqqında” Qanunda qeyd olunan müvafiq güzəşt və azadolmalardan istifadə hüququ qazanmış olurlar ki, bu güzəştlər barədə də fəslin növbəti hissəsində ətraflı məlumat verilməkdir. İnvestisiya təşviqi sənədi sahibkarların investisiyanı yönəldəcəyi fəaliyyət sahəsi, investisiyanın maliyyə tutumu ilə bağlı minimal tələb, bu layihənin həyata

keçiriləcəyi ərazi ilə bağlı müəyyən olunmuş meyarlara uyğun olaraq verilir. Bu sənədin alınması üçün müraciət edən sahibkar tələb olunan kriteriyalara uyğun biznes layihəsini və bu layihənin icrası üçün lazım olan məbləğin ən azı 10 faizinin sözügedən layihə üzrə artıq investisiya kimi qoyulduğunu göstərən təsdiqeci sənədi və vergi ödəyicisi kimi uçotda olduğunu göstərən şəhadətnamənin surətini qaydalara uyğun olaraq baxılması üçün Nazirliyə təqdim etməlidir. Nazirlik tərəfindən bu müraciətə qaydalara əsasən 5 iş günü müddətində baxılmalı və sənədlərdə hər hansı çatışmazlıq müəyyən olunmazsa və müəyyən olunmuş meyarlara uyğundursa investisiya təşviqi sənədi təqdim edilir.

Bu mövcud təcrübədən hesab edirik ki, iqtisadiyyatı yenidən qurulacaq azad olunmuş ərazilərimizdə də geniş istifadə oluna bilər. Sahibkarları yuxarıda qeyd olunan iqtisadi dəstək tədbirləri, stimullaşdırıcı güzəştlər vasitəsi ilə yeni imkanlar yaratmaqla qısa zamanda regionun iqtisadiyyatını dirçəldə bilərik.

Beləliklə, deyə bilərik ki ölkə başçısı tərəfindən imzalanmış yuxarıda qeyd olunan fərman və sərəncamlar, həyata keçirilən iqtisadi layihələr, inşası nəzərdə tutulan sənaye parkları və sahibkarlara veriləcək güzəşt və imkanlar bütövlükdə işğaldan zad olunmuş ərazilərimizin tezliklə ölkə iqtisadiyyatına reinteqrasiyasına, «Böyük Qayıdış» planının icrasına yönəlmiş məqsədyönlü və ardıcıl addımlardır.

3.2. Azad olunmuş ərazilərdə vergi siyasəti və vergi güzəştlərinin tətbiqi istiqamətləri

Ölkəmizdə 2014-cü ildən ardıcıl olaraq qəbul olunan regional inkişaf proqramlarının icrasının nəticəsi olaraq regionlarımız, rayon və kəndlərimizin sosial-iqtisadi vəziyyətində əhəmiyyətli dərəcədə inkişafa nail olunmuş, əhalinin maddi və sosial durumu yaxşılaşmış, regionlarda çalışan sahibkarlar üçün əlverişli investisiya mühiti yaradılmış, istər vətəndaşlar istərsə də, sahibkarlıq subyektləri üçün iqtisadi, sosial və mədəni infrastrukturun yaradılması təmin olunmuşdur. Məhz ölkədə son illərdə həyata keçirilən bu uğurlu siyasətin məntiqi nəticəsidir ki, digər sahələrdə olduğu kimi ölkəmizin hərbi qüdrəti də artmış və bunun sayəsində 44 gün davam edən ikinci Qarabağ müharibəsində ordumuz düşmənin layiqli cavabını verərək əzəli torpaqlarımızı düşmən tapdağından azad etmişdir. Ərazilərimiz işğaldan azad olunduqdan sonra qısa müddətdə ərazilərimizin bərpası işinə başlanılmış və bu sahədə görülən işlər hal-hazırda da uğurla davam etməkdədir. Adı çəkilən ərazilərin iqtisadi imkanlarından, təbii resurslarından və əlverişli turizm potensialından düzgün formada istifadə olunmaqla inkişaf proqramlarının hazırlanması və bu işlərin səmərəli idarəetmə mexanizminin təşkil olunmasının zərurililiyi azad olunmuş ərazilərimizin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü məsələsinə yenidən nəzər salınmasını meydana çıxarmışdır.

Qeyd olunanlar ilə əlaqədar olaraq ölkə başçısı tərəfindən 07 iyul 2021-ci il tarixdə “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında” Fərman imzalanmış və Fərmana əsasən ölkənin yeni iqtisadi rayonlarının bölgüsü müəyyən edilmiş və iqtisadi rayonların sayı 10-dan 14-ə artırılmışdır. İşğaldan azad olunan əraziləri də özündə ehtiva edən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları yeni yaradılmışdır. Qarabağ iqtisadi rayonu Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonlarını özündə birləşdirir. Yeni təşkil olunmuş Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna isə Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonları daxil edilmişdir (<https://president.az/az/articles/view/52389>).

İqtisadi rayonlar üzrə bölgünün yenidən aparılması həmin regionda yeni

qurulacaq iqtisadi-sosial siyasətin və bərpa-quruculuq işlərinin aparılması, vahid proqram əsasında təşkil olunması və səmərəli idarəetmənin qurulması baxımından tələb olunurdu. Ölkə başçısının tapşırıq və tövsiyələrinə uyğun olaraq postkonflikt əraziləri BMT tərəfindən təsdiq olunmuş davam inkişaf məqsədləri və dördüncü sənaye inqilabının prinsiplərinə əsasən lokal imkanlar, xarakterik xüsusiyyətlər və gələcək gözləntilər əsas götürülməklə inkişaf etdiriləcək.

Azad olunmuş ərazilər üzrə bərpa strategiyası hazırlanmalı və bu qısa, orta və uzun müddətli dövrləri özündə ehtiva etməklə yerli və regional müstəvidə fəaliyyət planlarını da özündə cəmləşdirməlidir. Strategiya üzrə müəyyən olunmuş hədəflərə çatmaq üçün düzgün idarəetmə sistemi qurulmalı və hökumət tərəfindən stimullaşdırıcı makro və mikroiqtisadi, fiskal, monetar və sosial siyasət həyata keçirilməlidir. Həmçinin ərazilərin bərpası işində dövlət tərəfindən böyük məbləğdə investisiya layihələrinin icra olunacağını nəzərə alaraq, bununla yanaşı digər xarici iştirakçıların da iştirakını əlaqələndirən donor koordinasiya mexanizminin də yaradılmasına ehtiyac vardır. Bu hazırlanacaq yenidənqurma strategiyasının əsas hədəfi iqtisadi dinamikliyin bərpası və insanların yerləşməsinin təmin olunmasından ibarət olmalıdır. Dünya təcrübəsində İraq, Xorvatiya, Kosova kimi ölkələrdə postkonflikt ərazilərin iqtisadi durumunun bərpası təcrübəsinə baxsaq görürük ki, müharibədən çıxmış ölkələrin iqtisadiyyatı az inkişaf etmiş digər ölkələrin iqtisadiyyatları ilə müqayisədə daha ağır çətinliklərlə qarşılaşırlar. Bu kimi problemlərə iqtisadi kiçilmə, iki rəqəmli və hətta hiper inflyasiya, mütəmadi hala çevrilən büdcə kəsiri, dövlətin böyük məbləğdə borclanması, yoxsulluğun və işsizliyin artımı, dağıdılmış maddi əmlaklar, tikililər, mədəni abidələr, sosial infrastrukturu nümunə kimi göstərmək olar. Ölkəmizin mövcud valyuta ehtiyatları, düşünülmüş iqtisadi siyasət və düzgün idarəetmənin təşkili nəticəsində bu kimi problemlərlə qarşılaşmadan bərpa quruculuq işlərini böyük sürətlə həyata keçirdiyi göz qabağındadır.

Həmçinin beynəlxalq təcrübəyə əsasən, bərpa quruculuq işləri çərçivəsində ilk növbədə insan resursları dəyərləndirilir ki, burada da əsasən müharibə bölgəsinin insanlarını nəzərdə tuturlar. Belə qəbul olunur ki, burada yaşayan əhali

xarici tərəfdaşların dəstəyini gözləməli deyil, özləri aktiv şəkildə bərpa quruculuq işlərində iştirak etməklə müsbət töhvələrini verməlidirlər. BMT-nin inkişaf proqramında da göstərilir ki, lokal əhali yenidən qurma işlərində aktiv paya malik olmalıdırlar (<https://vergiler.az/news/economy/10954.html>).

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpasına və inkişafına yönəlik iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi üçün təbii ki, ilk növbədə maliyyə resurslarına ehtiyac vardır. Bu məqsədlə bir çox maliyyə resurslarından, əsasən dövlət büdcəsindən, Neft fondunun vəsaitlərindən, beynəlxalq kredit ittifaqları tərəfindən ayrılan kreditlər, qrant və ianələr, həmçinin qanunla istifadəsi məhdudlaşdırılmayan digər maliyyə vəsaitlərindən istifadə oluna bilər. Artıq indidən görünür ki, xarici şirkətlərin və investorların bərpa quruculuq işlərinə maraqları böyükdür və bir çox layihələrin icrasında artıq iştirak da edirlər.

Bərpa quruculuq işləri yekunlaşdıqdan sonra iqtisadiyyatın qısa müddətdə canlanması üçün regionda xüsusi stimullaşdırıcı və təşviqedic iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi zəruridir. Təbii ki, dövlət bu stimullaşdırıcı tədbirləri həyata keçirmək üçün əsas iqtisadi alətlər olan vergi və gömrük güzəştlərindən, azadolmalarından istifadə etməklə həyata keçirə bilər.

Regionda yeni yaradılacaq sənaye parklarının rezidentləri üçün artıq qanunvericilikdə bu güzəştlər öz əksini tapmışdır. Belə ki, ilk növbədə parkın rezidentləri AR VM-ə əsasən böyük güzəştlər ilə əhatə olunmuşdur. VM-nin 13-cü maddəsində ilk olaraq sənaye parkının rezidenti anlayışı verilmişdir (AR Vergi Məcəlləsi,2021).

Daha sonra isə VM-nin 102.1.21-ci və 106.1.13-cü maddələrinə əsasən parkların rezidenti olan fiziki şəxslərin gəlirləri və hüquqi şəxslərin mənfəətləri sənaye parkında uçota durduğu hesabat ilindən etibarən 10 il tarixə gəlir və mənfəət vergisini ödəməkdən azad edirlər. Təbii ki, 10 il müddətinə gəlir və mənfəət vergisindən azad olunma sahibkarlarda bu parklarda fəaliyyət göstərməyə böyük maraq yaratmaqla, eyni zamanda əldə etdikləri mənfəəti yenidən investisiya şəklində fəaliyyətlərinin genişləndirilməsinə sərf etmək imkanı yaradır. Bu isə dövlət tərəfindən bu sahibkarlara əlavə maliyyə resursu təqdim etməsi anlamına

gələ bilər. Digər çox önəmli bir güzəşt isə parkın rezidentlərinə əlavə maliyyə resursu sərf etmədən, başqa sözlə maliyyə vəsaitlərinə qənaət etməklə istehsal yerlərinin tikintisi, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin görülməsi, həmçinin idxal olunan texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı AR VM-nin 164.1.16-cı maddəsinə əsasən əlavə dəyər vergisindən azad olunur. Bundan da əlavə, VM-nin 164.1.28-ci maddəsinə əsasən parkın rezidentləri müəyyən olunmuş fəaliyyətinə uyğun olaraq, bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan bütün malların idxalı 2016-cı il mayın 1-dən 10 il müddətinə əlavə dəyər vergisindən azad olunur (AR Vergi Məcəlləsi, 2021).

Qeyd olunan gəlir, mənfəət və ƏDV üzrə verilmiş güzəştlərdən əlavə əmlak və torpaq vergisi üzrə də tam həcmdə vergi azad olmaları verilmişdir. Belə ki, AR VM-nin 199.7-ci və 207.3-cü maddələrinə əsasən parkın rezidentləri parkın ərazisində uçota durduqları ildən etibarən fəaliyyətləri üzrə istifadə olunan əmlak və torpaq sahələrinə görə 10 il müddətinə vergi ödəməkdən azad olunurlar.

Vergi güzəştlərindən əlavə parkın rezidentləri üçün istehsal prosesində istifadə olunacaq qurğuların, avadanlıqların və istehsal vasitələrinin idxalı Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 20.0.19-cü maddəsinə əsasən parkın ərazisində qeydiyyatdan alındıqdan sonra 7 il müddətinə, istehsal fəaliyyətləri üzrə bağlı tələb olunan bütün növ malların idxalı üzrə isə bu qanunun 20.0.20-ci maddəsinə əsasən 2016-cı ilin 1 may tarixindən 10 il müddətə gömrük rüsumları ödəməkdən azad olunurlar (<http://www.e-qanun.az/framework/26154>).

İşğaldan azad olunacaq ərazilərdə yaradılacaq sənaye parklarının idarəedici təşkilatı və ya operatoruna isə parkın rezidentlərindən də artıq stimullaşdırıcı güzəştlər tətbiq olunacaqdır. Parkın rezidentlərindən fərqli olaraq mənfəət vergisi üzrə güzəşt parkın operatoruna biraz fərqli formada verilmişdir. Belə ki, AR VM-in 106.1.12-ci maddəsinə əsasən yaradılacaq parkın operatorunun mənfəətinin bu parkın infrastrukturunun tikintisinə və saxlanılmasına yönəldilmiş hissəsi mənfəət vergisindən tam şəkildə azad olunur. Güzəştlər ilə bağlı digər mühüm fərq isə yuxarıda qeyd olunan əlavə dəyər vergisi, əmlak və torpaq vergisi üzrə müddətli güzəştlərin parkın idarəedici təşkilatı və ya operatoru üzrə müddətsiz tətbiq

olunmasıdır. Həmçinin Gömrük tarifi haqqında qanuna əsasən da malların idxalı ilə bağlı gömrük rüsumlarından azadolma da operatorlar üçün müddətsiz tətbiq olunmaqdadır.

Qeyd olunanlardan əlavə işğaldan azad olunmuş ərazilərimizə parkdan kənarında fəaliyyət göstərməklə və investisiya qoymaqla yeni fəaliyyətə başlayacaq sahibkarlara investisiya təşviqi sənədinin təqdim edilməsi də həyata keçiriləcək ki, bununla da bu sahibkarlara da geniş güzəştlər verilməklə böyük imkanlar yaradılacaq. Bu sənədin məqsədi və alınması ilə bağlı fəslin birinci hissəsində məlumat verildiyini nəzərə alaraq, investisiya təşviqi sənədinin sahibkara verdiyi güzəşt və imkanlardan söz açmaq yerinə düşərdi. Investisiya təşviqi sənədinin verilməsi qaydaları müəyyən olunduqdan sonra AR VM-ə və Gömrük tarifi haqqında AR Qanununa dəyişikliklər edilərək qanunvericiliklə müvafiq güzəştlərin verilməsi təmin edilmişdir. “ AR VM-ə dəyişikliklər edilməsi haqqında” 2016-cı il 19 yanvar tarixli 107-VQD nömrəli Qanuna əsasən sahibkarlara vergilər üzrə bir çox güzəştlər verilmişdir.

VM-ə edilmiş dəyişikliklərlə ilk növbədə Məcəlləyə 13.2.58-ci maddə kimi investisiya təşviqi sənədi anlayışı salınmışdır.

Bundan əlavə bu sənədi almış şəxslər ilə bağlı vergitutma məsələlərinin tənzimlənməsi ilə bağlı VM-ə 67-2-ci maddə də əlavə olunmuşdur. Bu maddə investisiya təşviqi sənədi alan şəxslərin sənədi aldıqdan sonra güzəşt müddəti başa çatmamış fəaliyyət göstərdiyi təsərrüfat subyektlərini digər şəxsə təqdim etdikdə yeni yaranan münasibətləri, həmçinin vergi ödəyicisinin investisiya təşviqi sənədi almaqla həyata keçirdiyi fəaliyyətlə yanaşı digər fəaliyyətlə də məşğul olması, investisiya təşviqi sənədinin ləğv olunduğu hallarda vergitutma məsələlərini tənzimləyir. Vergi Məcəlləsinin növbəti maddələrində isə müvafiq olaraq vergi növləri üzrə güzəştlər qeyd olunmuşdur. VM-in 102.1.23-cü və 106.1.17-ci maddələrinə müvafiq olaraq gəlir və mənfəət vergisi üzrə yuxarıda qeyd olunan sənaye parkının rezidentlərindən fərqli olaraq tam həcmdə deyil, investisiya sənədi almış şəxslərə bu sənədi aldıkları tarixdən etibarən 7 il müddətinə əldə etdikləri gəlir və mənfəətin 50 faizi həcmində güzəşt verilmişdir. Həmçinin sənaye

parklarının rezidentlərində olduğu kimi istehsal prosesində istifadə olunacaq texnikanın, avadanlıq və qurğuların idxalı bu sənəd alındıqdan 7 il müddətinə əlavə dəyər vergisindən və gömrük rusumlarından azad olunmuşdur. Həmçinin VM-in 199.11-ci maddəsinə əsasən investisiya təşviqi sənədi çərçivəsində əldə olunmuş əmlaklar, 207.5-ci maddəyə əsasən işə mülkiyyətində və istifadəsindəki torpaq sahələri bu sənədin əldə olunmasından etibarən 7 il müddətinə vergidən azad olunmuşlar (AR Vergi Məcəlləsi,2019).

Qeyd olunan güzəşt və azadolmalara baxdıqda görürük ki, sənaye parkının rezidentləri üçün güzəştlər daha böyük həcmli və cəlbedicidir. Burada əsas fərq gəlir və mənfəət vergisi növləri üzrə gözəçarpir ki, burada da 50 faizlik bir fərq vardır. Bu işə sənaye parkının rezidentləri üçün maliyyə resurslarına daha çox qənaət etməklə yeni layihələri icra etməsinə böyük stimül yaradır.

Sahibkarlarla yanaşı bu regiona köçəcək əhalinin keçmiş məcburi köçkünlər olmasını nəzərə alsaq, həmçinin torpaqların azad olunması yolunda canından keçən şəhidlərimizi və qazilərimizi də nəzərə alsaq, onların da VM-ə 2022-ci ildən etibarən edilmiş dəyişiklərlə müxtəlif vergi güzəştləri ilə əhatə olunması dövlətin bu sahədə siyasətinin tək iqtisadi deyil, həmçinin sosial maraqlara da cavab verdiyini demək olar. Məcburi köçkünlərin aylıq gəlirlərindən 100 manat miqdarında gəlir vergisindən azad olunması və ya həlak olmuş döyüşçülərin ailə üzvlərinə aylıq gəlirlərindən 400 manat məbləğ azadolmanın verilməsi uzun müddətdir ki tətbiq olunsada, şəhid ailələri və Vətən müharibəsi qazilərinə güzəştlərin verilməsi bu ildən tətbiq olunmağa başlamışdır. Bu qəbul edilmiş dəyişikliklərdə məqsəd qeyd olunan sosial təbəqənin maliyyə-vergi yükünün azaldılması ilə onların daha çox dövlət dəstəyi ilə əhatə olunmasıdır. İlk belə dəyişiklik kimi, ikinci Qarabağ müharibəsi iştirakçılarının banklara olan borclarının silinməsindən əldə olunan gəlirlərin vergidən azad olunmasını göstərmək olar. Digər bir dəyişiklik ilə şəhidlərimizin və qazilərimizin əldə etdikləri maliyyə yardımlarının onun təyinatından asılı olmayaraq gəlir vergisindən azad olunması ilə bağlıdır. Gəlir vergisi üzrə verilmiş yeni bir güzəşt işə ölkə ərazisində müalicənin, həmçinin cərrahi əməliyyat xərclərinin qarşılınması üçün

maddi dəstəyin 10 min manatının, həmçinin digər ölkələrdə aparılan müalicə xidmətləri üzrə isə 50 min manata qədər olan məbləğ gəlir vergisindən azad olunmuşdur. Məlumat üçün qeyd edək ki, bu məbləğlər bundan öncəki redaksiyada müvafiq olaraq min və 2 min manat idi ki, bu da bugünkü səhiyyə sahəsindəki mövcud qiymətləri nəzərə aldıqda kifayət qədər kiçik məbləğdir.

Beləliklə, bütün bu yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, işğaldan azad olunan ərazilərimizin iqtisadi inkişafı və “Böyük Qayıdış” planının uğurla icra olunması üçün kifayət qədər güclü iqtisadi əsaslar və siyasi iradə vardır və atılacaq məqsədyönlü və ardıcıl tədbirlərin nəticəsində qısa müddətdə Qarabağ bu bölgənin iqtisadi drayverinə çevriləcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ölkəmizdə yaradılan bu iqtisadi imkanların, bütün bu qeyd olunan iqtisadi güzəşt və azadolmaların, düzgün həyata keçirilən iqtisadi və vergi siyasətinin məntiqi nəticəsidir ki, artıq 12 ölkənin nümayəndələri olmaqla 53 şirkət işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə bərpa və yenidənqurma işlərində investor və podratçı şəklində iştirak etmək üçün aiddiyəti üzrə ölkəmizin müvafiq strukturlarına müraciətlər etmişlər. Bu şirkətlər əsasən Türkiyə, Rusiya, Pakistan, İtaliya, Macarıstan və Qazaxıstan kimi tərəfdaş ölkələri təmsil edirlər. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən yerli sahibkarlardan isə bu işlərdə iştirak etmək üçün, həmçinin regiona investisiya qoymaqla yeni sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamaq üçün 409 müraciət olunmuşdur. Bu müraciətlərin 25%-i, yəni 104-ü ticarət və xidmət sahəsində, 23%-i, başqa sözlə 93-ü isə sənaye məhsullarının istehsalı sahəsində fəaliyyət göstərmək niyyətindədirlər (Vaqif Bayramov, 14 mart 2021-ci il, "Qələbəmizin memarı", Xalq qəzeti, səh 1).

Həmçinin xarici investorlar üçün digər bir cəlbəedici məqam ondan ibarətdir ki, dünyada və ölkəmizdə pandemiya şəraiti ilə bağlı iqtisadi artımın zəifləməsi, səhiyyə xərclərinin artımı və dünyada baş verən geosiyasi vəziyyətin fonunda, "S&P Global Ratings" beynəlxalq agentliyi ölkəmizin reytingini "BB+" göstəricisində saxlamış, reyting gözləntilərini "mənfi"dən "sabit"ə yüksəltmişdir. Bu müsbət dinamikanın əsas səbəbi isə uzun illər ölkəmizdə mövcud olan müharibə şəraitinin və müharibə risklərinin Qarabağ probleminin həll edilməsi yolu ilə minimuma enməsidir. Bütün bu göstəricilər də, ölkəmizdə həyata keçirilən təşviqəddici iqtisadi siyasətlə yanaşı xarici investorlarda maraq oyatmaqla, həm ölkə iqtisadiyyatına, əsasən də işğaldan azad olunan ərazilərimizin iqtisadi reinteqrasiyası prosesinə müsbət zəmin yaradır.

Onu da qeyd edək ki, bütün bu sadalanan tədbirlərin nəticəsi ilə yanaşı dövlət büdcəsindən 2021-ci və 2022-ci illər üzrə 2,0 milyard manatdan artıq vəsaitin azad olunmuş ərazilərimizin bərpası işinə yönəldilməsinin özü də iqtisadiyyatın canlanmasına və qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payının artımına səbəb olan amil

kimi çıxış edir. Məlumat üçün qeyd edək ki, 2021-ci il üzrə dövlət büdcəsində ərazilərin bərpası işinin həyata keçirilməsi məqsədilə 2,2 milyard manat vəsait ayrılmışdır ki, bu da ÜDM-in 2,9%-i həcmindədir. Qarabağda həyata keçiriləcək tədbirlər nəticəsində ÜDM-in də növbəti illər üzrə artımı gözlənilməkdədir. Belə ki, 2020-ci il üzrə dünyada baş verən Covid-19 pandemiyası ilə əlaqədar olaraq ölkəmizdə də ÜDM-in həcmində geriləmə olsa da, 2021-ci il üzrə bu rəqəm 2019-cu il ilə müqayisədə 11 milyard manat, 2020-ci ilə müqayisədə isə təxminən 20,4 milyard manat daha çoxdur (<https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=5100>). İqtisadçıların təhlillərinə əsaslanaraq, deyə bilərik ki, növbəti illərdə də azad olunmuş regionda həyata keçirilən bərpa və quruculuq işlərinin nəticəsində ÜDM-də 4,0%-lik bir artım proqnozlaşdırılır (www.ereform.gov.az).

Aydın ki, bölgədə zəruri infrastruktur layihələri icra olunan kimi iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə, o cümlədən kənd təsərrüfatı, inşaat materialları istehsalı, turizm-rekreasiya, faydalı qazıntıların istismarı kimi rentabelli sahələr üzrə işlərin görülməsinə başlanılacaq. Təbii ki belə gəlirli sahələrin işə düşməsi nəticəsində son illərdə pandemiya səbəbilə müəyyən qədər azalmış iqtisadi aktivlik yenidən yüksələcək, ixrac olunacaq qeyri-neft məhsullarının həcmi artacaq və ölkəyə valyuta daxil olmasında da artım olacaqdır. Bununla bağlı ilkin nəticələri yaxın gələcəkdə artıq istər ÜDM-də, istərsə də dövlət büdcəsinin gəlirlərində hiss etməliyik. Həmçinin növbəti gözlənilən bir nəticə bu ərazilərdə yaranacaq sənaye parklarında və digər ərazilərdə sənaye istehsalı müəssisələrinin fəaliyyətinin nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olunmaqla, ölkənin müəyyən sənaye malları üzrə idxaldan asılılığı da əhəmiyyətli dərəcədə azalacaqdır.

Beləliklə, dissertasiya işində bütün qeyd olunanları nəzərə alaraq, işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə iqtisadi inkişafın və iqtisadi reintegrasiya prosesinin sürətli şəkildə həyata keçirilməsi, regionun iqtisadi aktivliyinin qısa zamanda təmin edilməsi məqsədi ilə, bölgədə fəaliyyətə başlayacaq investorlar və sahibkarlarda maraq doğuracaq iqtisadi stimullaşdırıcı tədbirlər kimi aşağıda qeyd olunanları təklif edirik:

1. İşğaldan azad edilmiş ərazilərə investisiya qoymaqla yeni yaradılacaq kapital tutumlu istehsal müəssisələrinə cəlb olunan investisiya qədər mənfəət vergisi üzrə güzəştərin verilməsi.
2. Regionda yeni fəaliyyətə başlayacaq turizm fəaliyyəti məşğul olacaq sahibkarlıq subyektlərinə münasibətdə differensial əlavə dəyər vergisinin tətbiqi.
3. Sənaye parklarından kənarında yeni fəaliyyətə başlayacaq sahibkarlıq subyektlərinə istehsal, sənaye, turizm, pərakəndə ticarət və ictimai iaşə sektoru üzrə mənfəət, əmlak və torpaq vergilərindən 7 il müddətinə tam azadolma.
4. Sadələşdirilmiş vergi növünün ödəyicisi olaraq fəaliyyət göstərəcək mikro sahibkarlıq subyektləri üzrə sadələşdirilmiş verginin dərəcəsinin 7 il müddətində 1% dərəcə ilə tətbiq olunması.
5. “Sadələşdirilmiş vergi üzrə sabit məbləğin ödənilməsi haqqında qəbz” almaqla fəaliyyət göstərməli şəxslərin ödədikləri məbləğlər üzrə 50 faiz güzəştlərin verilməsi.
6. Dövlət mülkiyyətində olan torpaq sahələrinin və meşə təsərrüfatı idarələrinin balansında olan dövlət torpaqlarının icarəsi üzrə 7 il müddətinə 50%-lik güzəştlərin verilməsi.
7. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yeni yaradılacaq və həmin ərazilərdə fəaliyyət göstərəcək hüquqi şəxslərin, o cümlədən xarici investisiyalı hüquqi şəxslərin səhmdarlarının (payçılarının) dividend gəlirlərinin vergidən tam azad edilməsi.
8. İşğaldan azad edilmiş ərazilər daxilində həyata keçirilən sərnişin daşıma xidmətlərinin sadələşdirilmiş vergidən tam həcmdə azadolması. İşğaldan azad edilmiş ərazilərə və həmin ərazilərdən ölkənin digər regionları arasında həyata keçirilən sərnişin daşıma xidmətlərinə 50 faiz güzəştlərin verilməsi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı,2021.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı,2021.
3. “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı şəhəri, 13 iyun 2013-cü il № 687-IVQ
4. Vergi Ensiklopediyası, Bakı, 2013, 424 səh
5. Allahverdiyev H.B, Qafarov K.S, Əhmədov Ə.M (2017) “Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi” Bakı, 352 səh.
6. Bağırov D.A. (2011) “Vergi auditi”. Bakı, 428 səh.
7. Həsənov Ə.N. (2017) “Vergi inzibətçiliği”.Dərslik.Bakı,900 səh.
8. Kəlbəyev Y.A., Məhərrəmov R.B, Rzayev P.Q., (2011) “Xarici ölkələrin vergi sistemi” Dərslik.Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 554 səh.
9. Kəlbəyev Y.A.,(2012), “Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri”.Bakı,254 səh.
10. Kəlbəyev Y.A.,(2005) “Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri (Monoqrafiya)”.Bakı,469 səh.
11. Kəlbəyev Y.A., Məhərrəmov R.B., Rzayev P.Q., (2011) “Xarici ölkələrin vergi sistemi”. Bakı, 554 səh.
12. Məmmədov F.Ə, Musayev A.F., Sadıqov M.M.,Rzayev Z.H.,Kəlbəyev Y.A. (2010) “Vergilər və vergitutma”.Dərslik.Bakı,512 səh.
13. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev Z.H.,Kəlbəyev Y.A., (2011) “Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları”.Dərslik.Bakı.
14. Məmmədov F.Ə.,Musayev A.F.,Sadıqov M.M., Rzayev Z.H., Kəlbəyev Y.A. (2006) “Vergilər və vergitutma”.Dərslik.Bakı,432 səh.
15. Məmmədov Ə.C., Seyfullayev İ.Z., (2013) “Vergi və investisiya mühiti”, Bakı, 376 səh.
16. Musayev A.F., Kəlbəyev Y.A., Hüseynov A.Y. (2012) “Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti:islahatlar və nəticələr”. Dərs vəsaiti. Bakı

17. Rzayev P.Q., “İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi mexanizminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri”. Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı. 392 səh.
18. Rzayev Z.H., “Vergi menecmenti”. Bakı, 324 səh.
19. Vaqif Bayramov, 14 mart 2021-ci il, “Qələbəmizin memarı”, Xalq qəzeti, səh 1.

İngilis dilində

1. Hassett, Kevin,(2016) “Taxes and Wages American Enterprise”, Institute for Public Policy Research Working Paper
2. James Poterba.(2014) “Taxation and corporate payout policy” American Economic Review
3. James Alt, Preston Ian, and Sibieta Luke, “The Political Economy of Tax Policyi Mirrlees Review”, The Institute for Fiscal Studies, 2016
4. Jim A.Seida and William F. Wempe, (2014) “ Earnings stripping following corporate inversion and effective tax rate changes”, National Tax Journal

Türk dilində

1. Bahar Köse. (2009). Gelir Ve Kurumlar Vergisi Kanunlarında Yer Alan Muafiyet, İndirim Ve İstisnalara Yönelik Vergi Denetim Etkinliğine İlişkin Araştırma. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tez
2. Mustafa Ünveren. (2016). Kamu Kurum Ve Kuruluşlarınca İşletilen Sosyal Tesislerin Kurumlar Vergisi Ve Katma Değer Vergisi Mükellefiyetleri

Rus dilində

1. Грунина Д.К. Основы налогового администрирования: Учебное пособие. М.: ФА, 2003
2. “Налоговая политика в социально-экономическом развитии стран с переходной эконо- номикой”. Под ред. Р.С.Гринберга, З.Н.Кузнецовой. (2011). Санкт-Петербург. Изд-во Алетея

3. Пансков В.Г. (2012). “Налоги и налогообложения: теория и практика”
Москва. Изд-во Юрайт

İnternet resursları

1. www.president.az (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi saytı)
2. www.e-qanun.az (Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası)
3. www.taxes.gov.az (Dövlət Vergi Xidmətinin rəsmi saytı)
4. www.economy.gov.az (İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi saytı)
5. www.maliyye.gov.az (Maliyyə Nazirliyinin rəsmi saytı)
6. www.eco.gov.az (Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin rəsmi saytı)
7. www.stat.gov.az (Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı)
8. www.minenergy.gov.az (Energetika Nazirliyinin rəsmi saytı)
9. www.ereform.gov.az (İqtisadi islahatların təhlili və kommunikasiya mərkəzinin rəsmi saytı)

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Vergilərin təsnifatı.....15

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Rayonlar üzrə faydalı qazıntılar barədə məlumatlar.....32